

—Şəxsiyyətlə yaradıcılığın vəhdəti—

GÜLXANI PƏNAH

ŞƏXSİYYƏTLƏ YARADICILIĞIN VƏHDƏTİ

Əsər Azərbaycan Milli
Elmlər Akademiyasının
Folklor İnstitutunun Elmi
Şurasının qərarı ilə çap
olunur.

“Elm və təhsil”
Bakı - 2018

Redaktoru və

ön sözün müəllifi: Kamran Əliyev

*AMEA-nın müxbir üzvü,
Əməkdar elm xadimi*

Rəyçi:

Dr. Şəmsəddin Kuzəçi

Gülxani Pənah.

Şəxsiyyətlə yaradıcılığın vəhdəti.

Bakı, "Elm və təhsil", 2018, 176 səh.

Əsər görkəmli ədəbiyyatşünas, folklorşünas, mətnşünas, etnoqraf, dilçi alim, tərcüməçi, publiist, professor Qəzənfər Paşayevin həyat və yaradıcılığına həsr edilmişdir. Araşdırıcı Qəzənfər Paşayevin çoxşaxəli yaradıcılığını müxtəlif yönərdən tədqiqata cəlb etmişdir. Kitabda bir-birindən maraqlı fəsilələr yer alır: "Q.Paşayev və İraq-türkman folkloru", "Q.Paşayev və çağdaş Kərkük ədəbi mühiti", "Q.Paşayev və Azərbaycan folklorşünaslığı", "Q.Paşayevin ədəbiyyatşünaslıq fəaliyyəti", "Q.Paşayev dilçi alim kimi", "Q.Paşayevin tərcüməçilik fəaliyyəti" və s.

İnanırıq ki, yüksək elmi səviyyədə yazılmış əsər tədqiqatçılar və oxucular tərəfindən rəğbətlə qarşılanacaq.

ISBN 978-9952-8176-1-7

© Gülxani Pənah. 2018

Ümummilli lider Heydər Əliyevin müsahibəsindən:

“Tarixi araşdıranda gördüm ki, Güney Azərbaycan, Quzey Azərbaycan və İraq türkmənləri bir bütövün parçalarıdır”.

“Qardaşlıq” (№8, 2000, İstanbul, səh.4)

YOLLAR KƏRKÜKDƏ KƏSİŞİR

Elm yaşa baxmır və onun cazibəsi cavan, gənc, ahıl, yaşlı tanımır. Bunun ən parlaq nümunəsi ədəbi-elmi mühitdə böyük nüfuza malik olan, peşəsini özünə fəxarət mənbəyi sayan, səmimiyyəti və sadəliyi ilə insanların qəlbinə yol tapan professor Qəzənfər Paşayevdir. Qəzənfər müəllim hələ gənclik illərindən üzü bəri ölkə daxilində və ölkə xaricində necə şövq və həvəslə çalışırdısa, indi ondan daha artıq işləyir, daha çox yazıb-yaradır.

Gülxani Pənah da fəallıqda elə Qəzənfər müəllimə bənzəyir. O da yazmağı ailə-məişət işlərindən çox-çox üstün tutur. Tale elə gətirib ki, indi ədəbiyyatşünaslığımızın iki məhsuldar nümayəndəsi yaxşı mənada üzə-üzə gəliblər: Gülxani Pənahın professor Qəzənfər Paşayevin həyat və yaradıcılığından bəhs edən kitabı meydana çıxıb.

Gülxani Pənah müxtəlif mətbuat orqanlarında çap olunan çoxsaylı məqalələrdən başqa, müasir Azərbaycan yazıçılarının həyat və yaradıcılığından, folklorla yazılı ədəbiyyatın qarşılıqlı əlaqələrindən bəhs edən sanballı kitabların da müəllifi kimi tanınır. Xanım tədqiqatçının filologiya elm-

ləri doktoru, professor Qəzənfər Paşayevin zəngin və maraqlı həyat səhifələrinə, yaradıcılıq fəaliyyətinin istiqamətlərinə, pedaqoji görüşlərinə, tərcümə sənəti ilə bağlı əməli işlərinə, ədəbiyyatşünaslıq və folklorşünaslıq sahəsindəki xidmətlərinə həsr olunmuş monoqrafiyası da həmin ənənəyə sədaqətin nümunəsi olmaqla bərabər, bu ənənənin layiqli və yaxşı davamıdır.

Ədəbi-mədəni mühitdə professor Qəzənfər Paşayev həm şəxsiyyəti, həm də yaradıcılığı ilə birgə təsəvvür edilir və müştərək formada qavranılır. Ədəbi-elmi düşüncəni təmsil edən və bütün şüurlu həyatını elmin inkişafına yönəldən tədqiqatçılar arasında bu cür simalara nadir hallarda rast gəlmək mümkündür. Şəxsiyyət və yaradıcılıq vəhdətinin bir sirri var ki, bu, həmin ədəbiyyatşünasların səmərəli yaradıcılıq fəaliyyəti ilə yanaşı, öz sözlünə bütöv olmaq kimi insani keyfiyyətlərə yiyələnmələri ilə bağlıdır.

Monoqrafiyadakı fəsillər epiqraflarla başlayır və çox ustalıqla seçilmiş bu epiqrafları Qəzənfər müəllimin həyatını və ədəbi fəaliyyətini səciyələndirən prinsip və müddəalar kimi də qəbul etmək olar. Təmsilçilik baxımından Qəzənfər Paşayevi Məhəmməd Füzulinin davamçısı-varisi hesab etmək (Anar), Kərkükün Q.Paşayevdən

başlandığını iddia etmək (Yaşar Qarayev), Kərkükşünaslıq adlı müstəqil elm sahəsinin qurucusu adlandırmaq (Tofiq Hacıyev), Kərkük və Azərbaycanı bir-birinə bağlayan körpünün memarı kimi görmək (professor Mahir Naqib), “folklorumuzun Müşfiqi” titulu ilə səciyyələndirmək (Nizami Cəfərov), “uzaq” mənasını ifadə edən İraqı daha da yaxınlaşdırmaq missiyasının sahibi elan etmək (rəssam Gündüz Əlizadə), vəfalı bir türkmənşünas səviyyəsində tanıtmaq (professor Sübhi Saatçı), Azərbaycanda nostradamuşşünaslığın banisi saymaq (Elçin), Şərq və Qərb ədəbiyyatının mükəmməl bilicisi və tədqiqatçısı kimi təqdim etmək (İsa Həbibbəyli) görkəmli alim haqqında olan ən zəruri və vacib xüsusiyyətləri də aşkara çıxarmaq deməkdir.

Mövcud ədəbi-elmi əsərlərin əksəriyyətində, xüsusilə monoqrafiya və dissertasiyalarda mövzu ilə bağlı tədqiqat tarixi ya ayrıca öyrənilir, ya xülasə kimi verilir, ya da sitatlar formasında reallaşdırılır. Həmin istiqamətlərin hər üçü məqbuldur və ədəbi-elmi ictimaiyyət tərəfindən mübahisəsiz qəbul edilir. Bunlardan fərqli olaraq, hər hansı ədəbiyyatşünasın yazdığı kitabda bütün mətn boyu öz düşüncələri ilə müraciət etdiyi mövzuya dair araşdırmaların harmoni-

yasını yaratmaq səriştəsi də mühüm məziyyətlərdən biridir. Gülxani Pənah monoqrafiyada məhz Qəzənfər müəllim haqqında irəli sürdüyü tezislərlə Qəzənfər müəllimin özünün və Qəzənfər müəllimdən bəhs edən tədqiqatlardakı müddələrin qırılmaz əlaqəsini – ahəngini yarada bilmişdir. Yaşar Qarayevin “xalqın bütövlüyünü təmin edən folklordur” deməsi, Qəzənfər Paşayevin folkloru “xalqın ruhu, psixologiyası, tarixi” adlandırması və Gülxani Pənahın özünün Qəzənfər müəllimin kitablarında “xalqımızın qan yaddaşının unudulmadığının, onun öz milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxladığının şahidi oluruq” söyləməsi düşüncə birliyinin vəhdətinin bir faktı kimi səciyyəvi və yaxşı nümunədir. Bu vəhdət monoqrafiyanın fərqliliyini ortaya qoymaqla bərabər, onun əhəmiyyətini də xeyli dərəcədə artırmış olur.

Monoqrafiyada Q.Paşayevin təşəbbüsü və şəxsi vəsaiti hesabına yaradılıb-qurulanlar da müəyyən dərəcədə olsa belə xatırlanır. Şübhəsiz, kitabda xatırlananlar məhdud saydadır və olduğu qədər deyil, onların sayı daha çoxdur, sadəcə, Qəzənfər müəllimin təvazökarlığının nəticəsində hamısı üzə çıxmır və bizim qədirşünaslığımızın da Qəzənfər müəllimin qədirşünaslığına çatmasına hələ xeyli var.

Kitabın annotasiyasında da, mətnində də professor Qəzənfər Paşayev ədəbiyyatşünas, folklorşünas, mətnşünas, etnoqraf, dilçi alim, tərcüməçi və publisist kimi təqdim olunur. Amma kitabda özünə yer tutan və Qəzənfər müəllimin xidmətlərini bəyan edən, onun adı ilə bağlı olan bir neçə faktı ayrıca vurğulamağa da ehtiyac var:

-Nəsrəddin Tusinin Bağdaddakı İmam Kazım məscidində məqbərəsinin tapılması;

-Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat Muzeyində yaradılmış və öz zənginliyi ilə seçilən İraq ədəbiyyatı və mədəniyyəti ekspozisiyasının təşkili;

-Kərküklə bağlı bayatların, dastanların, mahnıların, atalar sözlərinin, lətifələrin, tapmacalarının, nağılların, toy və yas mərasimləri və onların nəğmələrinin, beşik nəğmələrini, layla və oxşamaların toplanıb nəşr edilməsi;

Bayatı-tapmacaların bir janr kimi üzə çıxarılması;

-İraq türkman folklorunun nəzəri cəhətdən ilk dəfə tədqiq olunması və s.

Qəzənfər müəllimin kitabları çoxdur: elmi, publisistik, bədii. Bir kitabı da var ki, o, professor Qəzənfər Paşayevi çox geniş bir coğrafiyada məşhurlaşdırıb. Oxucuların marağına səbəb olan həmin əsər "Altı il Dəclə-Fərat sahillərində" ad-

lanır və Bakıda, Bağdadda dəfələrlə çox böyük tirajla çap edilib. Kitaba olan kütləvi maraq isə nə “Uzaq sahillər” bədii filmindən yaddaşlara köçən “sahillər” sözü ilə, nə Amu- Dərya və Sır- Dərya çaylarına bənzəyən Dəclə və Fərat çaylarının yaratdığı assosasiya ilə, nə də “altı” rəqəmi ilə bağlıdır. Bunun başlıca səbəbi Kərkükün kəşfi və Qəzənfər müəllimin ruhu ilə Kərküklə bağlı insanların ruhunun canlı təmasıdır.

“Altı il Dəclə-Fərat sahillərində” Qəzənfər Paşayevin tanıtım mandatıdır. Eyni zamanda bu kitab Azərbaycan oxucusunu uzaq sahillərlə qovuşdurmaq funksiyasını yerinə yetirməkdə və doğmalığı yaratmaq vərdişini formalaşdırmaqda əvəzsiz nümunə və mənbədir.

Qəzənfər Paşayev Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis-Azərbaycan dilləri fakültəsini bitirib, amma bu sahədə qazandığı biliklərin reallaşması Kərkükün bir ərazi baxımından daxil olduğu İraqda baş tutub: o, burada ingilis və rus dilləri üzrə tərcüməçi işləyib. Burada ərəb dilini öyrənib. Kərkük Qəzənfər müəllimin inkişafında təkan nöqtəsi olub.

Qəzənfər müəllimin tərcüməyi-halının İraqa bağlı birinci dövrü (1962-1966) onun “Azərbaycan dilinin Kərkük dialekti” mövzusunda namizədlik

(1969), ikinci dövrü (1972-1975) “İraq-Türkman folklorunun janrları” mövzusunda (1993) doktorluq dissertasiyalarının müdafiəsi ilə nəticələnib. Kərkük Qəzənfər müəllimin elmdə qazandığı nailiyyətlərin əsasına çevrilib.

Professor Qəzənfər Paşayevin 10-dan çox kitabının adında “Kərkük” sözü var. Ona görə də Qəzənfər müəllimin kitablarını “Kərkük” sözü olmadan təsəvvür etmək çətindir.

Kərkükə bağlılıq, Kərkük dialektinə və İraq-Türkman folkloruna elmi abidə ucaltmaq, “Kərkük” sözünü kitablarının adına çıxarmaq kimi faktlar təsadüfi deyil. Qəzənfər müəllim üçün bütün yollar Kərkükdə kəşifdir. Bu yolları addım-addım izləyən Gülxani Pənah Qəzənfər müəllimə layiq sanballı bir əsər ortaya qoymuşdur.

Kamran Əliyev
AMEA-nın müxbir üzvü,
Əməkdar elm xadimi

GİRİŞ

Azərbaycanın İraqla əlaqələri çox qədimdir. Ölkəmizin bu qardaş diyarda ilk mədəniyyət və mənəviyyat təmsilçisi dahi şairimiz Məhəmməd Füzuli olub. Bu gün həmin missiyanı Qəzənfər Paşayev ləyaqətlə yerinə yetirir.

Anar

Xalq yazıçısı

Folklorşünas, ədəbiyyatşünas, mətnşünas, etnoqraf, dilçi, tərcüməçi və pedaqoq, filologiya üzrə elmlər doktoru, prof.

Qəzənfər Paşayevin ömür yolunu vərəqlədikdə bütün həyatını, fəaliyyətini xalqına, onun dilinə, tarixinə, mənəvi mədəniyyətinin araşdırılıb üzə çıxarılmasına həsr edən azərbaycanlı, türk dünyasının böyük alimini görürük. Qədim və zəngin bir dilə, mədəniyyətə, mənəviyyata malik türk dünyası, xüsusilə ana yurdu Azərbaycan Qəzənfər Paşayev kimi təəssübkeş, xalqına, torpağına dilinə bağlı vətən oğulları ilə fəxr etməyə qadirdir.

Təbiətində bir müdriklik olan, saf bir mənəviyyat sahibi kimi yaxından tanıdığımız Qəzənfər Paşayev fenomen bir insandır. Qələm dostları, alim həmkarları içərisində hörmət və izzət sahibi olan, hər birimizin böyük insani keyfiyyətlərinə də bələd olduğumuz Qəzənfər müəllimin folklorşünaslıq sahəsindəki tədqiqatlarını araşdırarkən onun İraq-türkman folkloru sahəsindəki misilsiz xidmətlərini görürük və bunu xüsusilə qeyd etməliyik.

Qəzənfər Paşayev Azərbaycan Respublikasının Tovuz rayonunun Düzqırıqlı kəndində anadan olub, burada orta təhsil alıb, Azərbaycan Dillər İnstitutunun İngilis-Azərbaycan dilləri fakültəsini bitirib. İngilis dili müəllimi kimi əmək fəaliyyətinə başlayıb. Az sonra isə İraqda ingilis və rus dilləri üzrə tərcüməçi işləyib.

Qəzənfər Paşayev İraqda tərcüməçi işləyərkən (1962-1966; 1972-1975) 2,5 milyona yaxın İraq türkmanlarının dialekt və folkloru ilə maraqlanmış və bu maraq sayəsində böyük elmi nailiyyətlərə sahib olmuşdur.

Q.Paşayev "Azərbaycan dilinin Kərkük dialekti" mövzusunda namizədlik (1969), "İraq-Türkman folklorunun janrları" mövzusunda (1993) doktorluq dissertasiyaları müdafiə etmişdir.

Qəzənfər Paşayevin fəaliyyətini araşdırarkən məlum olur ki, o, iyirmi ildən çox Azərbaycan Pedaqoji Dillər İnstitutunda (1964-1989) çalışmış, institutun ingilis dili fakültəsində dosent, dekan müavini (1970-1971), xarici dillər kafedrasının müdiri (1972-1989) olmuş, Bakı Dövlət Universitetinin Qərbi Avropa dilləri kafedrasında (1989-2000) işləmiş, ABŞ (1983) və İngiltərədə ixtisasartırma kurslarını (1988) bitirmişdir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində “Beynəlxalq əlaqələr” şöbəsinin müdiri (2001-2005) olmuş, eyni zamanda 2003-cü ildən Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda baş elmi işçi vəzifəsində çalışır. Füzulinin anadan olmasının 500 illik yubileyi münasibəti ilə 1994-cü ildə İraqda və Türkiyədə keçirilən tədbirlərin iştirakçısı olub. 2007-ci ildə Səudiyyə Ərəbistanında, 2008-ci ildə Suriyada və Nizaminin 870 illiyi münasibəti ilə Hindistanda keçirilən Azərbaycan mədəniyyəti günlərində, nümayəndə heyətinin tərkibində olmuş, məruzələrlə çıxış etmişdir.

Qəzənfər Paşayev ölkəmizin ictimai işlərində yaxından iştirak edir. Ali Təhsil Nazirliyinin nəzdində Avropa dilləri üzrə Elmi-Metodik Şuranın Elmi katibi (1976-1982), Azərbaycan-İraq Dostluq

Cəmiyyətinin sədr müavini (1990-2003) olub. 1995-ci ildən Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən Müdafiə Şurasının üzvüdür. 1997-2006-cı illər və 2011-2015-ci illər həmin Şuranın sədr müavini seçilib.

Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin nəzdində fəaliyyət göstərən Elmi-Dini-Şuranın yarandığı zaman (1997) bu günə kimi üzvüdür. 2004-cü ildən AYB-nin Təftiş Komissiyasının, 2012-ci ildən folklor üzrə Respublika Problem (əlaqələndirmə) Şurasının sədri olub, eləcə də Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Şurasının, Respublika Ağsaqqallar Şurasının İdarə Heyətinin üzvüdür (2012-ci ildən). 2014-cü ildə Ədəbiyyat İnstitutunda "İlin alimi" adına layiq görülüb.

Dünyanın bir çox ölkələrində (Türkiyə, Suriya, Səudiyyə Ərəbistanı, Hindistan, Rusiya, Özbəkistan, Qazaxıstan, Yunanıstan, İordaniya, Avstriya, İtaliya, Ukrayna, Misir, Çexiya, Sloveniya, Macarıstan, İran, ABŞ, İngiltərə, Almaniya və s.) olmuş, İraq Respublikasının "Əməkdə fərqlənməyə görə" medalı ilə təltif edilmişdir.

Keçmiş SSRİ Ali Təhsil Nazirliyinin, Azərbaycan Ali Təhsil Nazirliyinin fəxri fərmanlarına, xidmətlərinə görə Türkməneli və Kərkük Vəqfinin, İraq-Türkmən Cəbhəsinin, İraq-Türkmən Yazarlar Birliyinin, İraq-Türkmən Kültür Mərkəzinin

və s. yüksək diplom və ödüllərinə layiq görülmüş Q.Paşayev bir çox doktorluq və namizədlik dissertasiyaları üzrə opponet, aspirant və dissertantların elmi rəhbəri olub. Çoxlu sayda dəyərli kitabların redaktorudur, bir çox mətbu orqanların ("Filologiya məsələləri", "Folklor və etnoqrafiya", "Yada düşdü", "Ozan dünyası", "Ədəbiyyat qəzeti", "Kərkük" dərgisi və b.) redaksiya heyətinin üzvüdür.

Dünyanın bir çox ölkələrində: İraq, İran, Hindistan, ABŞ, Türkiyə, İngiltərə, Rusiya, Özbəkistan, Qazaxıstan və s. türk, ingilis, rus, ərəb dillərində kitab və məqalələri çap olunub.

Onun tərcümə sahəsində xidmətləri böyükdür. A.Dümanın "Qafqaz səfəri" əsərini (Həmid Abbasovla birgə) (1985), Sula Benetin "Necə yaşayasan yüzü haqlayasan" (1989), Aqata Kristinin "Mavi qatarın sirri" (1995), prof. İrac Parsinecadın "M.F.Axundzadənin ədəbi-tənqidi" adlı əsərlərini ingilis dilindən dilimizə tərcümə edib.

Alimin folklorşünaslıq, dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində əllidən çox kitabı vardır. İraqda yaşayan azərbaycanlıların – İraq türkmanlarının folkloru, dili, ədəbi mühiti ilə bağlı dəyərli tədqiqat əsərlərinin müəllifidir.

"Kərkük bayatları", R.Rza ilə birlikdə (1968), "Arzu-Qənbər" dastanı (1971), "Kərkük mah-

nıları" (1973), "İraq-Kərkük atalar sözləri" (1978), "Kərkük tapmacaları" (1984), "İraq-Kərkük bayatıları" (1984), "Nəsiminin İraq Divanı" (1987), "Kərkük folkloru antologiyası" (1987, 1990), Ə.Bəndəroğlu ilə birlikdə Azərbaycan folkloru antologiyasının "İraq-Türkman" cildi (1999), "Kərkük folklorunun fonetikasi" (2003), İraq-Türkman folklorunun janrları (rusca, 2003), "İraq-Türkman ləhcəsi" (ortaqlı) (2004), "İraq-türkman nağılları" (2014), "Əta Tərzibaşının folklorşünaslıq fəaliyyəti" (2016) kitabları zəngin elmi məxəzlərdir. T.Hacıyev fikirlərində haqlıdır: "Həqiqətən, bu gün azərbaycanşünaslıqda kərkükşünaslıq adlı müstəqil bir elm sahəsi var. Bu elm sahəsi Kərkük-türkman elinin, dilinin, folklorunun, tarixinin bir sintez şəklində təqdimidir. Onun qurucusu prof. Q.Paşayevdir. Uzun zaman o bu sahədə tək cə qələm çalırdı. İndi aşkar oldu ki, onun uzun illər boyu, gərgin əməklə topladığı zəngin material üzərində Azərbaycan Milli Elmər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun böyük, təcrübəli bir şöbəsinin – Dialektologiya şöbəsinin kollektivi də çalışmış. Q.Paşayevin özünün də iştirakı ilə həmin kollektiv rəyçisi olduğum "İraq-türkman ləhcəsi" ("Elm", 2004, 422 səh.) adlı kitabı ictimaiyyətimizə təqdim etdi. Bu dəyərli, yüksək

elmi səviyyəli kitab mənim yadıma bir hadisəni gətirdi: vaxtilə böyük ədəbiyyat cəfakəsi Salman Mümtazın topladığı zəngin material əsasında bizim ədəbiyyat tariximiz yaradıldı. S.Mümtazın çap və qeyri-çap materialları bu gün də tədqiq olunur və həmin materiallar bugünkü Əlyazmalar İnstitutumuzun əlyazma bazasını təşkil edir. Mən hesab edirəm ki, Q.Paşayevin azərbaycanşünaslığa verdiyi zəngin, bol dil, ədəbiyyat nümunələrinin tədqiqinə başqa elmi kollektivlərimiz də qoşulmalıdır. Bu işə ilk olaraq Folklor Elm Mərkəzi başlamış və Q.Paşayevin Ə.Bəndəroğlu ilə birlikdə hazırladığı “Azərbaycan folkloru antologiyası” “İraq-türkman cildi” (Bakı, 1999; 2009, 436 səh.) kitabını buraxmışdır.

Q.Paşayev Azərbaycan-İraq türkmanlarının birgə mənəvi dəyərlərinin üzə çıxarılması sahəsində bütün imkanlarından vətən, xalq naminə istifadə edən tədqiqatçı alimdir. Onun toplayıb antologiya şəklində çap etdirdiyi İraq türkmanlarının folkloru əvəzsiz xəzinədir. Azərbaycan folklorunun toplayıcısı və bu sahədə tanınmış folklorşünas alim Bəhlul Abdulla yazır: “Folklorşünaslıqda folklorçunun yüksək nailiyyəti onun antologiya hazırlamaq təşəbbüsü ilə ölçülür. Bu baxımdan da folklorşünas nəsiləri yanında Q.Paşayev üzüağ

alimdir. Onun Kərkük folkloru antologiyası yaratmaq yolundakı fəaliyyəti ölçüsüz dəyər daşıyır... Yığcam müqəddimə, dialekt və şivə fərqlərinin izahına həsr olunmuş lüğətlə, nəhayət, antologiyanın hazırlanmasında müraciət olunmuş qaynaqlarla təchiz olunmuş bu kitab nəinki ümumilikdə Kərkük xalq ədəbiyyatını, eləcə də Kərkük etnoqrafiya aləmini içinə alan misilsiz bir topludur”.

Etnoqrafiya, tarix, musiqi və başqa sənət sahələrinin mütəxəssislərinin imzaları arasında Q.Paşayevin də imzası vardır.

Onun folklor toplayıcısı kimi fəaliyyəti yüksək qiymətləndirilir.

Azad Nəbiyev yazır: “Qəzənfər Paşayev İraqda işlədiyi altı il ərzində ölkəni oymaq-oymaq gəzmiş, saz tutan, söz qoşan sənətkarlarla, müdrik qocalarla görüşmüş, onların sözlü sinəsinin min bir hikmətini yazıya ala bilmişdir. Müəllif dili bir, adəti bir kərküklülərin həzin və həlim nəğmələrini, ağıl-hikmət dolu məsəllərini, bizim üçün doğma olan adət-ənənələrini, çox erkən təsəvvürləri özündə əks etdirən andlarını, alqış, qarğış, nağıl və dastanlarını böyük bir səbirlə dinləmiş, seçib ayırmış, dəftərlərə, cildlərə yazıb, lentə köçürüb özü ilə gətirmişdir. Təqdir olunmalı cəhətlərdən biri də odur ki, Q.Paşayev Kərkük folklorunu

bizim üçün yaxın olan dialekt və şivələrdə yazıya ala bilmiş, onları eləcə də nəşr etdirmişdir. Amma bununla işini bitmiş hesab etməmişdir. Axtarışlarını davam etdirmiş, Kərkük dünyasını, bu xalqın mənəvi aləmini əks etdirən, qəlbimizə doğma, könlümüzə uyarlı söz incilərinə maraqlı müqəddimə və şərhlər yazmışdır”.

Qəzənfər Paşayevin İraq türkmanlarının folklorunun incələnməsi sahəsində xidmətləri Kərkük və digər türkdilli xalqların alimlərinin diqqətindən yayınmamışdır. Qayseridəki Erciyəz Universitetinin professoru Mahir Naqib “İraq-Türkman folkloru” kitabını Türkiyə türkcəsinə çevirmiş və kitaba yazdığı “Abidə bir əsər” adlı ön sözdə bildirir ki, “Türkiyədə İraq türkləri mövzusunda kitab yazanların hamısının kərküklü olduğunu nəzərə alsaq, Q.Paşayevin iki mövzuda müstəsna bir araşdırmaçı olduğu ortaya çıxır: Q.Paşayev İraq xaricində İraq türklərinin folkloru mövzusunda kitab nəşr edən və iraqlı olmayan ilk elm adamıdır; Paşayev İraq xaricində İraq türkləri folkloru mövzusunda səkkiz kitab nəşr edən ilk və tək elm adamıdır”.

“Nəsiminin İraq divanı” (1987, təkrar nəşr 2018), “Nostradamusun möcüzəli aləmi” (2007) “Nəsimi haqqında araşdırmalar” (2010), “Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin patriarxı” (2010), “Borcu-

muzdur bu ehtiram" (2010), "Dilimiz-varlığımız" (2011) kimi əsərlərin müəllifi olan Qəzənfər Paşayev "Hüseyn Arif – 80" (şərikli) (2004), "İsi Məlikzadə-70" (2004), "Tofiq Bayram – 70" (2005), "Əlibala Hacızadə – 70" (2005), "Fikrət Qoca – 70" (2005), "Akademik B.Nəbiyev – 75" (2005) kimi bir çox portret kitabları hazırlamış, ön söz yazmış və öz şəxsi vəsaiti ilə çap etdirmişdir.

O, "Rusca-ərəbcə danışmaq kitabı"nın (Bağdad, 1974), ingiliscə "İngiltərə haqqında" (Bakı, 1981), "Elçin haqqında düşüncələrim" (2013), "Ədəbi məktublar" (2015), "Hüseyn Kürdoğlunun poetik dünyası" (2017), "Həyat düşüncələri" (2018) və s. kitabların, eləcə də 10 cildlik "Seçilmiş əsərlər" in (I-VII – 2012, VIII-X – 2018) müəllifi, "Çağdaş İraq şeirindən seçmələr" (2001), "Yolun sonunadək" (2001), "Rəsul Rza. "Ağlayan çox, gülən hanı" (Kərkük, 2007), "Elçin "Mahmud və Məryəm" (Kərkük, 2007) və s. kitabların tərtibçisidir. Bu kitablara geniş ön söz yazmışdır.

"Altı il Dəclə-Fərat sahillərində" elmi-publistik əsəri həm Bakıda (1985, 1987, 2014), həm də Bağdadda ərəbcə (1996, 2014) nəşr olunmuşdur. «Düma Qafqazda» tədqiqat əsəri "Literaturnıy Azərbaycan" (№3.2004) jurnalında, ingiliscə "İraq-Türkman tarixinə və dialektinə bir baxış" məqaləsi İstanbulda "Qardaşlıq" dərgisində (2004, №22,

№23), “Azərbaycanlılar İraqda, az tanınan elat” məqaləsi ABŞ-da nəşr olunan “Azerbaijan international” jurnalında (2003, №1), eləcə də “Füzulinin həyatı və yaradıcılığı” məqaləsi ABŞ-da “Reform” dərgisində (1996, №2) çap olunub.

Q.Paşayevin tərcümeyi-halından görürük ki, onun adı Azərbaycan elminə, mədəni irsinin araşdırılıb üzə çıxarılmasına bir ömür sərf edən, Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak edən əsl ziyalı, alim, şəxsiyyət kimi tariximizə yazılmışdır.

Qəzənfər Paşayevin tədqiqatçı kimi elmi fəaliyyəti yüksək qiymətləndirilmişdir. V.Vahabzadə, T.Bünyadov, B.Nəbiyev, Y.Qarayev, T.Hacıyev, A.Nəbiyev, M.Təhmasib, M.Sultanov, M.Adilov, M.Sadıxov, Ə.Cəfərzadə, İ.Həbibbəyli, Z.Ağayev, V.Məmmədəliyev, Nizami Cəfərov, xarici ölkə alimlərindən Ə.Tərzibaşı, M.Qayaçı, Ə.Bəndər-oğlu, M.Naqib, S.Saatçı, M.Ziya, Ş.Kuzəçi, M.Arqu-nşah, C.Ərtuq, İ.Özqan və başqaları bir sıra təqdir-edicilər məqalələr, kitablar yazmışlar.

Onun bütün yaradıcılığını dərindən izləyən akademik Bəkir Nəbiyev yazır: “Bu əsərlərin ən səciyyəvi xüsusiyyətlərini belə qiymətləndirmək mümkündür: filoloji faktların zənginliyi ilə elmi ümumiləşdirmənin uğurlu, inandırıcı sintezi.

Məsələ burasındadır ki, Q.Paşayev hələ elmdə ilk addımlarını atmağa başlayandan “əlahəzrət fakt” aləminə xüsusi fikir vermişdir. O, kiçik bir məqalə yazanda belə araşdırdığı mətləbə dair çoxlu mənbələrdəki məlumatları toplayıb saf-çürük etmiş, onları müqayisəli təhlil süzgəcindən keçirib ümumiləşdirmiş, bu zəmində mötəbər elmi nəticəyə gəlmişdir. Adı çəkilən və çəkilməyən bir çox əsərlərində uğurunu təmin edən ən mühüm amil, mənim fikrimcə, elə bununla izah olunmalıdır”.

Q.Paşayevin tədqiqatçı alim kimi əsas tədqiqat obyektı İraq türkmənlərinin ləhcəsi və folkloru olmuşdur.

Onun Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində təşkil etdiyi «İraq xalqının, xüsusilə İraq türkmənlərinin məişəti, mədəniyyəti, ədəbiyyatı özünün geniş əksini tapdığı İraq ədəbiyyatı və mədəniyyəti ekspozisiyasını alimlərimiz, ziyalılarımız “ədəbi həyatımızda baş verən ən mühüm hadisələrdən biri” kimi, “Azərbaycan-İraq ədəbi-mədəni əlaqələri, İraq türkmənləri və bütövlükdə milli ədəbiyyatımızın qarşısındakı əvəzsiz xidməti kimi” qiymətləndiribdir.

Bu münasibətlə X.Abbasov yazır: “İraq Türkmən ocağı” İraq-türkmən folklorunun İraq xaricində ilk tədqiqatçısı olan və onu toplayıb nəşr etdirən prof. Q.Paşayevin təşəbbüsü və şəxsi və

saiti hesabına (o cümlədən, muzey üçün satın alınmış bütün əşya və eksponatların ödənilməsi) yaradılmışdır. Q.Paşayev İraqda yaşayan türkmanların (azərbaycanlıların) folkloru, mədəniyyəti ilə bağlı əlyazmaların, elmi mənbələrin burada cəm edilməsində böyük əmək sərf etmişdir: “Muzeydə İraqdan və Türkiyədən gətirilmiş yüzlərlə kitab, Bağdadda (“Qardaşlıq”, “Birlik səsi”, “Bəşir”, “Kərkük”, “İraq”, “Yurd”) və İstanbulda (“Kərkük”, “Qardaşlıq”, “Türkmaneli”) çıxan jurnal və qəzetlər, türkman folkloru tədqiqatçılarının (Ə.Tərzibaşı, Ə.Bəndəroğlu və b.) elmi əsərləri, türkman ədəbiyyatından nümunələr, Azərbaycan alimlərinin, şair və yazıçılarının Bağdadda nəşr olunmuş əsərləri, İraq türkmanlarının tarix və mədəniyyətinə dair İraq, Türkiyə və Azərbaycanda nəşr olunan kitablar, İraq mənzərələrini əks etdirən tablolar, elm adamlarının şəkilləri muzeyin ekspozisiyasını bəzəyir”.

Q.Paşayev UNESCO-nun qərarı ilə anadan olmasının 800 illiyi qeyd olunan Nəsrəddin Tusinin Bağdaddakı İmam Kazım məscidində məqbərəsini – qəbrini aşkar etmişdir. Bu qəbrin aşkar edilib fotosəkilinin çəkilməsi və nəşr edilməsi məhz Q.Paşayevin adı ilə bağlıdır.

Q. PAŞAYEV VƏ İRAQ-TÜRKMAN FOLKLORU

*Bu gün zərbaycanşünaslıqda
Kərkükşünaslıq adlı müstəqil
elm sahəsi vardır. Onun quru
cusu professor Qəzənfər Paşayevdir.*

Tofiq Hacıyev
akademik

Qəzənfər Paşayev xalqımızın milli sərvəti olan folklorumuzu toplayan, nəşr və tədqiq edən alimdir. Onun 80 illik ömrünün böyük bir hissəsi elə ədəbiyyatşünaslığa və folklorşünaslığa həsr edilib. Azərbaycan folklorşünaslığının ilk nümunələri SMOMPK səhifələrində hələ keçən əsrlərdə işıq üzü görüb. Xalq öz ədəbiyyatını şifahi şəkildə yaradıb, unudulanlar çox, yadda qalanlar azdır. Xalqımızın min illərlə yaratdığı, qoruyub saxlamağa çalışdığı bu mənəvi xəzinənin açarı yenə də xalqdadır. Xalq öz ədəbiyyatını, milli sərvətini qorumağa, onu gündəlik həyatında, məişət və mərasimlərində yaşatmağa qadirdir. Ona görə də ən böyük folklor

toplayıcısı axtarsaq bunun üçün xalq yaddaşına müraciət etmək lazım gəlir. Bir həqiqət də vardır ki, yazılan qalır. İnsan yaddaşı yaddaşlardan-yaddaşlara ötürdüyü mənəvi xəzinədən itirə bilir. Ona görə də böyük alimlərimiz folklorun bütünlüklə qorunub saxlanması üçün xalqın içinə gedir, yaddaşlarında qalanları kağıza köçürür. Bunun nəticəsidir ki, bu gün xalqımızın folklorunu özündə əxz edən cildlərlə kitablar var. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutunun görkəmli alimləri nəinki təkcə folkloru toplayır, nəşr etdirir, həm də onları tədqiq edir, təhlil və tədqiqatını aparır. Salman Mümtaz, Hənəfi Zeynallı, M.H.Təhmasib, Bəhlul Abdulla, Əli Saləddin, Qara Namazov, Elməddin Əlibəyzadə, Azad Nəbiyev, İsrafil Abbaslı, Hüseyn İsmayılov, Muxtar Kazım oğlu, Tofiq Hacıyev, Maarifə Hacıyeva, Seyfəddin Rzasoy, Sədnik Paşayev kimi dəyərli folklorşünaslarımız var və onların sırasında Qəzənfər Paşayevin adı xüsusi hörmətlə çəkilir.

Q.Paşayev “İraq-Kərkük bayatları”, “Arzu-Qəmbər dastanı”, “Kərkük mahnıları”, “İraq-Kərkük atalar sözləri”, “Kərkük tapmacaları”, “Altı il Dəclə-Fərat sahillərində”, “Kərkük folkloru antologiyası”, “Əta Tərzibaşının folklorşünaslıq fəaliyyəti”, “Nəsiminin İraq Divanı”, “İraq-Türkman

folkloru”, “İraq-Tükman nağılları” kimi elm aləminə çox az məlum olan zəngin məlumatlarla dolu kitabların müəllifi və tərtibçisidir.

Qəzənfər Paşayevi bir çox folklorşünas alimlərimizdən fərqləndirən keyfiyyətlər var. Onun yaradıcılığını bir alim kimi müəyyən mərhələlərə ayırmaq lazım gəlir.

1. Qəzənfər Paşayev folklorşünas alimdir.
2. Qəzənfər Paşayev dünya ədəbiyyatını orijinaldan dilimizə çevirən tərcüməçidir.
3. Qəzənfər Paşayev ədəbiyyatşünasdır.
4. Qəzənfər Paşayev dilçi alimdir.
5. Qəzənfər Paşayev ədəbi əlaqələr üzrə mütəxəssisdir.
6. Qəzənfər Paşayev mətnşünasdır.
7. Qəzənfər Paşayev etnoqrafdır.
8. Qəzənfər Paşayev publisistdir.
9. Qəzənfər Paşayev pedaqoqdur.
10. Qəzənfər Paşayev fəal ictimai xadimdir.

Birinci növbədə Qəzənfər Paşayevin folklorşünaslıq elminin inkişafında xidmətləri diqqəti cəlb edir. Ömrünün bəlkə də 50-55 ilini ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin inkişafına həsr edib. O, Azərbaycanımızın zəngin mənəvi irsini toplamaqla yanaşı, dünyaya səpələnmiş bütöv Türk-Azərbaycan xalqının da bədii irsinə diqqət və

qayğısını əsirgəməyib. Bu gün azərbaycanlıların böyük bir hissəsinin yaşadığı Kərkük ellərində – İraqda folklorun toplanması, nəşri və tədqiqində onun bütün azərbaycanlılara, digər türkdilli xalqlara çatdırılmasında Q.Paşayevin misilsiz rolu olmuşdur.

Qəzənfər Paşayevin mənsub olduğu xalqın adı dünya dövlətçilik tarixinə yazılıb. Azərbaycan möhtəşəm bir dövlət olub. Onun dörd qütbün böyük bir ərazisini özündə cəmləşdirən Midiya, Manna, Səfəvi, Atropatena, Albaniya kimi tarixdə əbədi qalan dövlətləri olub. Azərbaycanın geniş sərhədləri olub. Bu gün hissə-hissə qoparılıb didim-didim didiklənmiş Azərbaycan dövlətinin övladları mənsub olduqları torpaqlardan çıxmamış, orada əbədi öz mənəvi mədəniyyətlərini, milli dəyərlərini də qoruyub saxlamışlar. Xalqımızın adı yaşadığı ərazinin hər daşına, qayasına yazılıb. Eləcə də o yerlərin torpaq, yer adları milli mənsubluqdan xəbər verir. İraq torpaqları tarixən Azərbaycan dövlətinin bir ərazisi olub və orda Füzuli kimi böyük sənətkar yetişib. Bir çeşmənin gözünü tütmaq o qədər asan deyil. O qurumur, yeraltı çaylara axır, yeraltı çaylar isə dənizə axır, bu dənizlərdən biri də Azərbaycandır, bu müstəqil, azad dövlətdir, onun xalqının milli-mənəvi dəyərlərinə hörmət edən,

onu qoruyan, saxlayan, yığıb-yığışdırıb kitablara köçürən alimləri, tədqiqatçıları var. Onlardan biri də Qəzənfər Paşayevdir.

Bir müddət işiylə bağlı Qəzənfər müəllim İraqda çalışmış, “İraq-Türkman folkloru”, “Altı il Dəclə-Fərat sahillərində”, “Kərkük folklorunun janrlar sistemi” və s. kimi dəyərli kitabları yazmışdır. Bu kitablarda xalqımızın qan yaddaşının unudulmadığının, onun öz milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxladığının şahidi oluruq. İraq alimi Əbüllətif Bəndəroğlu Q.Paşayevin “İraq-Türkman folkloru” monoqrafiyasına yazdığı “Şah əsər” adlı ön sözdə onun İraqda olduğu bir müddətdə İraq xalqını, onun tarixini öyrəndiyini qeyd edir. İraqda yaşayan insanların dilinin öz ana dilindən fərqli olmadığını, buradakı İraq türkmanlarının ədəbiyyatını, folklorunu tədqiq etdiyini bildirir: “İraq türkmanlarının folklorunu azərbaycanlı qardaşlarımıza çatdırmaq üçün tədqiqatçı alim, folklorşünas Qəzənfər Paşayev böyük çətinliklərə qatlandı. Yorğunluq bilmədən yaradıcılığını sürdürdü. Gözəl və unudulmayan əsərlər ortaya atdı. Qəzənfər Paşayevin İraq türkmanları ilə əlaqəli çap etdirdiyi qiymətli folklor kitabları Oğuz kökündən və soyundan olan azərbaycanlılarla İraq türkmanlarının nə qədər bir birilə-

rinə dil və folklor baxımından bağlı olduqlarını, yüzilliklər boyunca zamanın qopartdığı qanlı və dumanlı qasırgalara baxmayaraq, yenə də dədə mirasına, Dədə Qorquda, əzabkeş Nəsimiyə, Kərbəlanın müqəddəs torpağında uyuyan böyük Füzuliyə olan bağlılıqlarını göstərmək üçün ölümsüz bir tarixdir». Bu gerçək tarixi bizdən sonra gələn nəsillərin oxuyacağını, oxuduqca da öz xalqlarına, dillərinə, tarixlərinə, adət-ənənələrinə, milli miraslarına, doğma torpaqlarının müqəddəsliyinə hörmət və sayğılarını artıracığı fikrində alim çox haqlıdır. Qəzənfər Paşayevin tədqiqatlarının böyük əhəmiyyəti ondadır ki, ona qədər İraq-türkman folkloru xarici ölkə tədqiqatçı və alimləri tərəfindən belə geniş şəkildə araşdırılmamışdır. Bu tarixi missiyanı üzərinə götürən, onun öhdəsindən şərəflə gələn alimin tədqiqatlarının bir böyük tarixi əhəmiyyəti də ondadır ki, mirvari dənələri kimi sapdan qırılıb ətrafa səpələnmiş azərbaycanlıların milli-mədəni-mənəvi dəyərlərini toplamış, xəritələrdə, kağız üzərində hansı coğrafi əraziyə malik olmasından, hansı dövlətin tərkibində yaşamasından asılı olmayaraq qoruyub saxladığını üzə çıxarmışdır. Xüsusilə, İraq türkmanları kimi tanınan qanı bir, canı bir doğmalarının – azərbaycanlıların böyük

mənəvi sərvətinin üst qatına sahib çıxmaq üçün çalışmışdır. Məhz onun sayəsində bu gün hər birimiz bilir ki, beş əsrdən çox əvvəl yaşamış Füzuli türkçülüyünü necə qoruyub saxlamışsa, onun mənsub olduğu xalqı da folklorunu, dilini qoruyub bu günədək saxlamışdır. Və azərbaycanlılar Kərkük-türkman qardaşlarının o xəzinəsinin ideyaları ilə köklənmişdilər. Bu tədqiqatlar, bu toplanmalar bizə doğma olduğu qədər İraq-türkman qardaşlarımıza da doğmadır. Əbdüllətif Bəndəroğlunun Qəzənfər Paşayevin xidmətlərini yüksək dəyərləndirməsi təbiidir. Qəzənfər müəllimin tədqiqatlarının İraq türkmanları üçün “sevgi və sevinc doğuran, könüllərdə yaşayıb-unudulmayan, işıqlarla dolu bir hadisə kimi” qalacağını deyən Ə.Bəndəroğlu İraq-Türkman folkloruna həsr olunan bu əsərin böyük qiymətini verir: “Bu əsər bizim folklor araşdırıcılarımızın yollarını işıqlandırmaq, aydınlandırmaq və yeni bir metodla, yeni tədqiqatlar aparmaq sahəsində doğru və düzgün yol olacaqdır. Ağlasığmayan yorğunluqların məhsulu olan bu misilsiz əsəri İraq türkmanları arasında folklor çərçivəsində bir şah əsər kimi qiymətləndirmək daha doğrudur. Bu günə qədər bizdə – İraq türkmanlarında, Türkiyədə və Azərbaycanda folklorumuzun bu biçimdə tədqiqi, incələnməsi və

araşdırılması olmamışdır. Əlimizdə bulunan bütün kitablar – bir neçəsi istisna olunmaqla toplama yöntəmindən çıxmamışdır”.

Azərbaycan elminə, mədəniyyətinə yaxşı tanış olan əslən iraqılı şair, tərcüməçi, ədəbiyyatşünas, tənqidçi, folklorçu Əbdüllətif Bəndəroğlu bu kitabın redaktoru olduğundan duyduğu məmnunluq hissini belə ifadə edir: “Redaktorluğunu yəpdığım bu şah əsərin işıqlarını gözümlün işıqları ilə Azərbaycandan İraq və İraq türkmanlarına çatdırmaqla özümü xoşbəxt sayacağam”. Ə.Bəndəroğlu Q.Paşayevin “Türkman folkloru” kitabını 1995-ci ildə Mədəniyyət Nazirliyi xətti ilə Bağdadda çap etdirdi.

Yeri gəlmişkən prof. Qəzənfər Paşayevin rəhbərliyi ilə Səkinə Qaybalıyeva 2011-ci ildə Ə.Bəndəroğlunun yaradıcılığından dissertasiya müdafiə edərək filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi adı aldı.

Qəzənfər Paşayev xalqın ən böyük sərvəti kimi dəyərləndirdiyi folkloru “sözün həqiqi mənasında xalqın ruhu, psixologiyası, tarixi” kimi qiymətləndirməkdə haqlıdır. Çünki folklor onun nəzərində “xalqın istək və arzularının, təsəvvür və təfəkkürünün, mənəvi aləminin güzgüsü, tükənməz incilər xəzinəsidir”.

Qəzənfər Paşayev alim dostlarının folklor haqqında dəyərli fikirləri ilə həmfikiridir. Yaşar Qarayevin “əsatir və bayatıda, nağıl və dastanda əbədiləşən, canlı yaddaşa çevrilən, heç kəsin soyunu, əslini, zatını unutmağa qoymayan, onu parçalanmaqdan xilas edən, şüurda, düşüncədə, mənəviyyatda xalqın bütövlüyünü təmin edən folklordur” fikrinə şərik çıxır..

İraq-türkman folkloruna dair Q.Paşayevin tədqiqatlarına keçməzdən əvvəl bəzi məsələlərə aydınlıq gətirmək adi oxucu üçün də maraqlı olacağını nəzərə alıb tarixi faktlara diqqət yetirmək yerinə düşər. Sual doğuracaq məsələlər var: Q.Paşayevin bəhs etdiyi İraq-türkman folklorunun mənsub olduğu xalq kimlərdir və onları Azərbaycanla nə bağlayır? İlk öncə kökümüz-soyumuz, dilimiz birdirmi? Bir ananın-atanın övladlarıyıqmı?

İraqın şimalında əsasən Kərkük, Mosul və digər bölgələrdə yaşayan İraq türkmanlarının əsasən, Azərbaycandan köçüb burada məskən salmış tayfaların nəsiləri olduğunu (türk alimi S.Buluc, ingilis alimi S.Lonqrinq, H.Araslı, Ə.Dəmirçizadə, H.Mirzəzadə, Şakir Sabir Zabit, Əta Tərzibaşı, Ə.Bəndəroğlu) qeyd edirlər.

Azərbaycanlılarla İraq türkmanlarının dili, adət-ənənələri, folkloru arasında böyük oxşarlıq-

lar var. İraq türkmənlərinin yaşadığı ərazi dəfələrlə Azərbaycanla bir dövlət tərkibində olmuş, M.Füzuli və bir sıra başqa şairlər burada yaşayıb-yaratmışlar. Türkoloq Karl Mençes “Türk dilləri və türk xalqları” əsərində yazır: “Azərbaycanlılar həmçinin İraqın şimalında da yaşayırlar”. İraq-Türkman dili türk dillərinin oğuz qrupunun oğuz-səlcuq yarımqrupuna daxildir. Fonetik, leksik, qrammatik cəhətlərinə görə Azərbaycan dilindən çox az fərqlənir. İraq türkmənlərinin dilini əslində Azərbaycan dilinin dialekti sayırlar. İraq türkmənlərinin xoyratları, atalar sözləri və s. də bu yaxınlığı sübut edir...

F.Köprülü: “İraq türkmənləri oğuzcanın azəri ləhcəsində qonuşan türklərdir” - deyir.

Əta Tərzibaşı: “Bizim türkmən ləhcəsi azəri ləhcəsinə türk ləhcəsindən daha yaxın, bəlkə əkiz qardaşlar olmaqla bərabər, bütün bu ləhcələr uzun bir tarix boyunca çeşidli səbəblərin təsiri ilə bir-birindən xəbərsiz olaraq gəldikləri halda, aralarında görkəmli fərqlər bilinməmişdir”.

Qəzənfər Paşayev İraqda, Kərkük vilayətində toplu halında yaşayan, bu gün isə 2,5 milyona yaxın olan, Azərbaycan dilində danışan bu elatın folklorunu üzə çıxartmaqla folklor xəzinəmizi xeyli zənginləşdirdi.

Alimlərdən türkoloq Karl Menqesin “Türk dilləri və türk xalqları” kitabında azərbaycanlıların İraqın şimalında da yaşadığı haqqında fikirlərini oxucuya çatdıran Q.Paşayev Ağqoyunlular, Qaraqoyunlular, Səfəvilər dövründə və sonralar işlənən, “türkman” etnoniminin indiki mənadan fərqləndiyini bildirir, Ə.Dəmirçizadənin fikirlərini (“O dövrlərdə “türkman” etnonimi indiki mənadan bir qədər fərqli işlənmiş, hətta indiki Bağdad ətrafındakı azərilərin türkman adlanmaları da bu sözün əvvəlki mənası ilə əlaqədardır” (Ə.Dəmirçizadə. “Azəri ədəbi dil tarixi”. Bakı, 1967) diqqətə çatdırır.

Tədqiqatçı Q.Paşayev İraq ərazisində yaşayan türkmanların Orta Asiya türkmənləri ilə elə bir əlaqəsi olmadığını, türkmən dilini səciyyələndirən əsaslı fərqlərin olduğunu qeyd edir, dilçilik keyfiyyətlərini açıqlayır: “Məsələn, türkmən dilində ilkin uzanan saitlər (baş-baş, baaş-yara, qör-gör, qöör-gör və s.) geniş yayıldığı halda, bu xüsusiyyətə nə Azərbaycan dilində, nə də Kərkük dialektində rast gəlinir. Ərəb və ingilis dillərində yer alan dişarası **z** və **s** səslərinə türkmən dilində təsadüf edildiyi halda, bu səslər nə Azərbaycan dilində, nə də Kərkük dialektində müşahidə edilir. Türkmən dilində **g** samiti olmadığı halda,

Azərbaycan dilində də, Kərkük dialektində də bu səs geniş yayılmışdır. İndiki, keçmiş və gələcək zaman şəkilçilərində və bir çox başqa xüsusiyyətlərdə də türkmən dili xeyli fərqlənir”.

Dil tarixçisi, professor Hadı Mirzəzadənin, M.H.Təhmasibin və digər alimlərin də bu fikirdə olduğunu qeyd edən Q.Paşayev bütün bu yaxınlıqlar, eyniliklərlə bərabər, Türkmən folklorunu ayrıca tədqiq etməyə ehtiyac duyulduğunu da söyləyir. Və səbəb kimi onu göstərir ki, XVI əsrə qədər Azərbaycanın təbəəliyində olan Kərkük və bir çox şəhərlər 1534-cü ildə Osmanlılar Bağdadı tutandan sonra Osmanlı idarəsinə keçmiş, 1623-1638-ci illər arası Şah Abbasın vaxtında yenidən Səfəvi idarəsinə bağlanmış, 1638-ci ildə yenidən Osmanlı idarəçiliyinə keçirilmiş, 1732-ci ildən 1743-cü ilə qədər yenidən gah osmanlıların, gah azərbaycanlıların təbəəliyində olmuş, 1743-1746-cı illərdə tamamilə Azərbaycanın əlində olsa da, Nadir şahın ölümündən sonra, Bağdad, Mosul, Kərkük və s. şəhərlər birdəfəlik xan itirib, paşa qazanmışdı (Stefan Lonqriq). Eyni zamanda yazı dili Türkiyə türkcəsi olsa da, danışq və folkloru azəri türkcəsini “təmsil edir”. “Əsrlərlə öz soykökündən ayrı düşmüş bu elatın folklorunun hərtərəfli öyrənilməsinə zərurət böyükdür” hök-

münü verir. Tədqiqatçı Azərbaycan dili tarixinin və folklorunun hərtərəfli öyrənilməsində türkman folklorunun böyük əhəmiyyəti olduğunu deyir.

Tədqiqatçılar zaman-zaman onun tədqiqatlarını yüksək qiymətləndirirlər. İ.Həbibbəyli bu münasibətlə yazır: "Fikrimcə, Q.Paşayev Azərbaycan kərkükşünaslıq elminin qüdrətli yaradıcısıdır. Q.Paşayevin digər mövzularda yazılmış əsərlərinin əhəmiyyətini aşağı salmadan bütün yazdıqlarını tərəzinin bir gözünə qoysaq, yenə də Kərkük tədqiqatları ağır gələr. Yarım əsrə yaxındır ki, İraq-türkman ədəbiyyatı, Dəclə-Fərat sahilləri, Kərkük ədəbi mühiti, folkloru, ləhcəsi deyiləndə, ilk növbədə Qəzənfər müəllim göz önünə gəlir... Nəinki Azərbaycanda, yaxud da dünyanın başqa bir yerində, hətta Kərkükdə belə kərkükşünaslıqda Q.Paşayevlə müqayisə edilə biləcək tədqiqatçı göstərmək çətindir".

Q.Paşayev türkman folklorunun XX əsrin 50-ci illərindən öyrənilməyə başlandığını, bu sahədə Əta Tərzibaşı, Molla Sabir, Əbdüllətif Bəndəroğlu, Məhəmməd Xurşid, İbrahim Daquqi, İhsan Vəsfı, Sübhı Saatçı, Mövlud Taha Qayaçı, Şakir Sabir Zabit, Həbib Hürmüzlü, Aydın Kərkükün adını çəkir. Bu sahədə iş görənlərin həm folklor nümunələrini toplayıb nəşr etdiyini, həm

də folklor janrlarının elmi əsaslar üzrə tədqiq etməklə bu sahədə müəyyən addımlar atmış olduqlarını deyir.

Prof. Q.Paşayev İraq türkman folklorunu nəzəri cəhətdən tədqiq edən ilk alimdir. Odur ki, onun araşdırmaları yüksək qiymətləndirilir.

Dilçi alim Qəzənfər Kazımov İraq-Türman ləhcəsinə və folkloruna dair yazılmış bir çox kurs və diplom işlərinin Qəzənfər Paşayevin əsərləri əsasında yazıldığını xüsusi vurğulayır. "İraq-Türkman ləhcəsi" adlı əsərin "Giriş", "Fonetika" və "Lügət" bölmələrinin bilavasitə prof. Q.Paşayevin "öz qələminin məhsulu" olduğunu yazır, "müəllif girişdə etnosun yayıldığı ərazi, ləhcənin müasir ədəbi dilimizlə bir kökdən olduğunu şərtləndirən amillər və daha çox Azərbaycan dilinin Şərqi və Cənub qrupu şivələri ilə səsleşməsi, etnosun adı və bu adın terminoloji səciyyəsi, İraq-Türkman ləhcəsini müasir türk və türkmən dillərindən fərqləndirən fonetik, leksik və qrammatik əlamətlər və s. barədə maraqlı məlumat vermişdir. Bu məlumat ciddi elmi tədqiqat əsaslanır. İraq türkləri İraqın Kərkük və Diyala vilayətlərində bir çox qəza, nahiyə, kənd və şəhərlərdə məskunlaşmış, say etibarilə artaraq üç milyona yaxınlaşmışlar. Əsaslısı da budur

ki, ərəb və kürd dilləri əhatəsində öz toponim, etnonim və antroponimlərini əksəriyyət etibarilə mühafizə edib saxlamışlar”.

“Kərkük bayatları”, “Arzu-Qəmbər” dastanı”, “Kərkük mahnıları”, “İraq-Kərkük atalar sözləri”, “İraq-Kərkük bayatları”, “Kərkük tapmacaları”, “İraq-Türkmən nağılları”, “Kərkük folklor antologiyası” kimi kitabların nəşri və tədqiqi ilə yanaşı, Q.Paşayev monoqrafik şəkildə, Türkman folklorunun epik, lirik, arxaik növ və janrlarını özü hərtərəfli tədqiq etmişdir. Türkman folklorunun xalq dilinin incəliklərini özündə yaşatdığını, bu folklorda Azərbaycan və Türkman folklorunun doğmalığı, şüurda, düşüncədə, mənəviyyatda bu xalqın parçalanmadığını sübut etdiyini bildirən Q.Paşayev kərküklü İrmağın “Vətən torpağı kiçilib-genişlənə bilər, sərhədləri tükənə bilər, tarixi təhqir edilə bilər, hətta şan və şərəfi tapdana bilər, dini dəyişdirilə bilər” sözlərini yada salır və bu fikirdə haqlıdır ki, “Dil və folklor adlandırılan iki varlıq vardır ki, həyat yaşadıqca yaşayır, xalqın keçmişi haqqında danışa bilən təkzibolunmaz tarixi sənədə çevrilir. İraq-Türkman folklorunun tarixi qiyməti, bizcə, hər şeydən əvvəl, bundadır”.

“İraq-türkman folkloru” kitabının dili ilə bağlı dilçi alim, prof. Musa Adilov dəyərli fikirlər söy-

ləyir: “İnsan həyatı üçün folklor qədər əziz, qiymətli yalnız dil ola bilər. Müəyyən mənada elə dilin özü də folklor materialı hesab edilə bilər. Ax dil özü də elə xalq yaradıcılığıdır. Müəllif İraq türkmənlərinin dilini öyrənməkdən başlamış və ən etibarlı dil abidəsi olan folklor materiallarının tədqiqinə girişmişdir. Sözügedən kitabda çox zəngin və tədqiqatçılar üçün xüsusilə dəyərli dil faktları toplanmışdır ki, bunlar özlüyündə kitabın qiymətini yüksəldir. Məsələn, “Kərkük dolaylarında yağışın nə qədər növləri və hər birinin məxsusi adları olarmış”.

Haşiyə çıxım. Şəki-Oğuz bölgəsində müxtəlif yağış adları vardır: şıdırğı yağış, leysan yağış, yaz yağışı, payız yağışı, çiləmə yağış, çiskinli yağış, şır-şır yağış, gur-gur yağış. Q.Paşayev kitabda “burada vaxtına görə bahar yağışı, çisə, sis, pələ, çiləmə, qoca börkü, qəri muncuğu, at quyruğu, nəm-nəm yağışların olduğunu, bunların arasında yavaş-yavaş yağaraq torpağın canına hopan pələ ən xeyirli yağış hesab” olunduğunu söyləyir.

Dünya xalqlarının demək olar ki, əksəriyyətinə günəşə inamın, günəş astral mifinin olmasını nəzərə alan tədqiqatçılar “Günəşə inam göy cisimləri ilə bağlı miflərin ən əskisidir, sevimlisidir, öz kökləri ilə insanın hələ kainatı yaxşı dərk

etmədiyi çağla bağlıdır. Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda yaşayan türk ellərinin inamlar, tanrılar panteonunda ona inamın böyük yer tutduğunu, tanrı səviyyəli götürüldüyünü bildiren M.Seyidov “Azərbaycan ellərinin ən əski bədii-estetik, mifik, fəlsəfi, anlayışları günəşlə bağlıdır” – deyir.

Q.Paşayev İraq-türkman ellərində Astral təsəvvürlər və əsatiri görüşlərlə bağlı inancların ay, ulduz və səma cisimlərinə inamlar nəticəsində yarandığını bildirir. Ulduzlardan biri axanda insanlar bu fikirdədirlər ki, yerdə kiminsə ömrü sona yetir. İnsan ruhunun ulduzlarla bağlılığına inanan türkmanlar “Leyli və Məcnun” əfsanəsinin bu mətləbdən xəbər verdiyini deyir: “Əfsanədə deyilir ki, Leyli və Məcnun öldükdən sonra onların ruhları uçur və səmada iki parlaq ulduza çevrilir. Bu ulduzlara xalq arasında “Leyli və Məcnun” deyirlər. Etiqada görə ulduzlar ildə bir dəfə bir-birinə yaxınlaşır və qovuşurlar. Kim onların qovuşmasının şahidi ola bilsə, mal, dövlət, mənsəb sahibi olar, həsrətində olduğu arzusuna qovuşar”.

Q.Paşayev “Hüseyn Kürtoğlunun poetik dünyası” kitabında geniş yer verilmişdir. Müəllif Kürdoğlunun doğma Molla Əhmədli kəndi ilə

yaylaq arasında “Məcnun bulağı” olduğundan və 14 yaşına çatmış gənc oğlanın yazla yayın qovuşub ayrıldığı gecə dan ulduzu doğanda “Məcnun bulağı”ndan su içsə şair və ya aşiq olacağına inanırlar. Hüseyn Kürdoğlu həmin bulağın suyundan içəndən sonra şeir yazmağa başlayıb.

Q.Paşayev İraq türkman və Azərbaycanın dini bayramlarını və nəğmələrini araşdırır. Dini bayramlardan danışarkən ilk növbədə Qurban bayramı yada düşür. Aşura, Peyğəmbərin ad günü və Ramazan bayramlarını göstərir. Bunların arasında ən çox yayılan Ramazan bayramıdır ki, Kərkükdə oxunan nəğmələri yada salır:

Gənə gəldi Ramazan, mollalar oxur azan,
Barmaqların tökülsün yarı əsgərə yazan.

Və yaxud:

Ramazan, qarnı bir qazan,
Əlində kəfkir, qapılar gəzən.

Və ya

Gənə gəldi Ramazan, əlində kəfkir-qazan,
Hər gecə bir ev gəzər, hanı nemətim yazan.

Kərkükdə dini bayramların dövlət səviyyəsində keçirilməsi, bu bayramlara Kərkükdə xüsusilə hazırlıq görülməsi, Azərbaycanda Novruz bayramı zamanı bişirilən halvaya qara istiot, darçın, mixək, razyana, cövüz, zəncəfil, hil və s. qatıldığı kimi, Kərkük ellərində də bişirilən yeməklərə, xüsusən də külçəyə müxtəlif ədviyyələrin qatıldığı qeyd edilir. Ramazan bayramında Oğuz bölgəsində Kərkükdə olduğu kimi plov bişirmək, külçə yapmaq adəti bu gün də qorunub saxlanılır.

Kərkükdə adamlar bayram ərəfəsində deyil, bayramın sabahı bir-birilərini təbrik edirlər, bu bizim Azərbaycanın bəzi bölgələrində də belədir.

Cıdır meydanına yığışmaq, buğda və qarğıdalı qovurmaq, qabaq aş (qabaqlı aş Oğuz bölgəsində bişirilir) adəti var.

Ramazan bayramında Kərkük ellərində qadınların qəbiristanlıqlara getməsi, müqəddəs yerləri ziyarət etməsi, mövludlar keçirilməsi, Qurban bayramının keçirilməsi, keçirilən bayramlarda qoç, cöngə qurbanlarının kəsilməsi, məclislər qurulması, bu bayramların Kərkükdə ənənəvi keçirilməsi qeyd edilir. Bütün bu mərasimlərin Oğuz bölgəsində də keçirildiyi məlumdur. Q.Paşayev xalqımızın ortaq mədəniyyətinin yaddaşlarda əbədi qaldığını, insanlarımızın adət-ənənələrində

kök saldığını, köçətmə zamanında da öz genetik kodunu daşdığını bildirir.

Türkman folklorunda məişət və mərasim nəğmələrini araşdıran tədqiqatçı bunların onların həyatında, adət-ənənəsində mühüm yer tutduğunu, qədimliyi ilə seçildiyini, Azərbaycan folklorunda olduğu kimi Türkman folklorunda da onların xalqın keçdiyi tarixi yolu, onun poetik təfəkkür tərzini, inkişaf tempini aydınlaşdırmaqda böyük əhəmiyyət daşdığını deyir. Məişət-mərasim nəğmələrindən yas və toy mərasimlərini tədqiq edir. Yas mərasimlərində ağrı, qüssə, kədəri ifadə etmək üçün istifadə olunan “sazlamalar” adlanan ədəbi parçalardan istifadə edildiyi, onların Kərkük ellərində bayatılar, laylalar, oxşamalar qədər geniş yayıldığı, sazlamaların xarakterik xüsusiyyətləri araşdırılır: “... bir çox sazlamalar formaca xoyrat və manilərə oxşasalar da, məzmununa, icra yerinə, oxunuş tərzinə görə onlardan fərqlənirlər. Kərkük musiqi folklorunda sazlamalar “Segah” muğamından yaranıb, müxalif xoyrat havasına da oxşayır. Çünki müxalif xoyrat üsulu öz qəmgin və həzin havacatlarına görə sazlamaları xatırladır. Odur ki, qadınlar yas məclislərində sazlamaları “Segah” və “Müxalif” üstə oxuyurlar. Bu, elə Azərbaycanda da belədir. Azərbaycanda ağı-

lar “Şikəstə” kimi, “Segah” muğamı pərdələrində improvizə olunduğu halda, bayatılar “Qatar” muğamı üstə, “Rast” ladında improvizə edilir, axırıncı kəlməsi uzadılır. Ağı isə reçitativ deklamasiya üslubunda oxunur”.

Yas mərasimlərində layla və oxşamalardan da istifadə edilməsi, məzmunca kədər bildirməsi açıqlanır.

Tədqiqatçı toy mərasimləri haqqında məlumat verir. Azərbaycanda olduğu kimi Kərkük ellərində də toy mərasiminin “nişanla” başladığı, nişana qədər “Yol” üçün görüşlər keçirildiyi, alınan pulun qızın cehizinə xərcləndiyi, “Yol”dan sonra “Şərbət içmə” günü dəqiqləşdirilir. Şərbət içmədən sonra “nişan” olur. “Nişandan bir gün əvvəl oğlan evi qız evinə lazımı qədər şəkər, yağ, un, düyü, ət, xına, sabun, duz və s. göndərərdi. Nişan günü oğlan tərəfin adamları hərəsi qız üçün bir hədiyyə aparardı. Oğlan anası isə nişan üzüyündən əlavə qız üçün alınmış paltar və bəzək-düzəyi də aparardı. Bundan sonra, yəni toya bir neçə gün qalmış “nikah” mərasimi olurdu. Qeyd edək ki, Azərbaycanda Oğuz bölgəsində bu ənənə bu gün də yaşayır. Və bu oxşar toy mərasimləri İraq-Türkman-Azərbaycan xalqlarının eyni kökə, mədəniyyətə malik olduğundan xəbər verir.

Nikahdan sonra toyaqədərki hazırlıq, toydan iki gün əvvəl keçirilən «xına günü», onun nəğmələrlə müşayiət olunması, qızlar hamamında oxunan nəğmələr, qızın ata evində qaldığı son gecədə oxunan “Həsərət gecəsi” nəsihətvarı nəğmə:

Bu gəlin mayalıdı,
Yük-yükə dayalıdı,

Böylə dur, böylə otur,
Desinlər həyalıdı.

Bu gəlin mama gəlin,
Gedər hamama gəlin.
Qayın-baban önündə,
Dişin ağartma gəlin.

Qonşudan ət gələndə,
Ətin çıxartma gəlin.
Al-yaşıl tapmayanda
Göy, qara yama, gəlin və s.

Azərbaycanda qızın ata evində qaldığı son gecə ilə bağlı “Bu gecə” mahnısı ilə müqayisə edilir, həmin mahnıda qızın ata evində qonaq olmasından, gəlin gedəcək qıza verilən xeyir-duadan söhbət gedir.

Azərbaycanda olduğu kimi Kərkük ellərində də toy vaxtı gəlinin yanında güzgü, yanar çıraq və ya şam olması, toyda zurna, nağara altında halay, at çapışı, qurşaq tutulması, tapança atılması yarışı keçirilməsi araşdırılır. Bundan şər qüvvələri qovmaq üçün də edildiyi qeyd edilir. Toydan sonra da toy güzgüsünün göz bəbəyi kimi qorunması, bunun Azərbaycanda da belə olduğu, bu oxşarlıqlar müqayisə edilir, təhlil edilir.

Oğlan evində toy zamanı qız evində də qadınların yığılması, gəlinə toy paltarının geyindirilməsi, gəlinin üzünə duvaq salınması, “Duvaqçəkmə” mərasiminin başlanması, “Kilavoğlu”nun gəlib gəlinə nəsihətlər verməsi araşdırılır: “Bu nəsihətvari nəğmələrin məğzini, aşağıdakı nümunədən göründüyü kimi, gəlinin ər evində özünü necə aparmalı olduğu təşkil edir:

Ey gözəl mama gəlin,
Gedək imama gəlin.
Əsbabın yırtılarda
Sən özün yama, gəlin.
Qonşudan aş gələndə,
Öncə sən yemə, gəlin.
Qayınbaban önündə
Uzanıb yatma, gəlin.

Qayınnənənin sözüne
Sən heç söz qatma, gəlin.
Kişivin sözlərinə
İnadlıq etmə, gəlin.
Kişindən də xəbərsiz,
Evdən şey satma, gəlin.
Kişin səni vurduysa,
Nənənə getmə, gəlin.
Evinin sirlərini
Kimsəyə satma, gəlin.
İki qonşu döyüşsə,
Divardan baxma, gəlin.
Evinin işlərində
Tənbəllik etmə, gəlin.
Qərrib qonaq önündə
Yüngüllük etmə, gəlin.
Soqaqda səs gəldiyə,
Qapıya getmə, gəlin.
Fitnə qonşu sözüne
Heç qulaq tutma, gəlin və s.”

“Kilavoglu”nun nəsihətlərindən sonra bəyin adamlarının gəlişi, gəlini aparması, gəlin aparılarkən qız evi tərəfindən Azərbaycanda olduğu kimi “yengə”nin də getməsi, gəlinin önündə güzgü ilə bərabər Quranın da aparılması adəti, bu

adətin Azərbaycanda da olması, toyun ailə çərçivəsindən çıxıb ictimai-mədəni bir əyləncəyə çevrilməsi, toydan sonra keçirilən mərasimlər, gəlinin ata evinə Azərbaycanda olduğu kimi bir ay sonra getməsi, buna “ayaqaçdı” deyilməsi açıqlanır.

Kərkük ellərində məşhur olan xoyrat və maniləri araşdıran tədqiqatçı Kərkük folklorunda bunların böyük rol oynadığını görür. Dörd misralı bu xoyratlar Kərkük elində lap çoxdur. Əti Tərzibaşı Kərkük deyəndə xoyratların, xoyrat anıldıqda isə Kərkük elinin göz önündə canlandığını deyir.

Q.Paşayev xoyratların xəlqiliyini xalq dilindən rövnəqləndiyini, fikir zənginliyini, onlardakı təbiiliyi, ülviliyi, xalqın qəlbindən süzülüb gəldiyi üçün ruhu oxşadığını söyləyir.

Xoyratların xarakterik xüsusiyyətlərini açır. Xoyrat və manilərin cinaslı və adi qafiyəli olmaqla iki yerə ayrıldığını bildirir. Əta Tərzibaşı onları “könüllərdən fısqıran, içli duyğuları min bir sədaqətlə əks etdirən parlaq güzgü”, folklorşünas E.Məmmədov “poetik kəşf” adlandırır.

Q.Paşayev Kərkük xalq havaları haqqında danışır. Onları “türkman folklorunda xalqın mənəvi mədəniyyəti, həyat tərzini, məişəti, keçmişi, bu günü və eləcə də xalq dilinin qorunub saxlanması, zənginləşməsi, gözəlləşməsi yolunda əvəzsiz xə-

zinə” bilir. Onların tam və əhatəli şəkildə tədqiq olunmamasına təəssüf edir. Ə.Tərzibaşının onları son illərdə vallara köçürdüyünü, toplayaraq ayrıca kitab halında nəşr etdirdiyini, kitaba yazdığı müqəddimədə Kərkük xalq havalarını qırıq və ya qısa havalar və uzun havalar adı altında verdiyini deyir: “Tədqiqatçı qısa havalar sırasına bəstə (xalq türküsi); tənzilə (dini türkü və şərqi); şərqi (marş və bənzəri); halay və oyun havalarını daxil etmişdir. Uzun havalar sırasına isə muğamlar, xoyrat havaları, divan-urfa; qəzəl; aşiq havaları: Kərəm havası, sazlamaq; laylalar daxil edilmişdir”.

Ə.Tərzibaşının toxunmadığı əmək və mərasim nəğmələrinin də Kərkük ellərində çox olduğu bildirilir.

Kəsik bayatılarla – xoyratlarla oxunan, xoyrat üsulu ilə tanınan, sadə, yığcam, musiqi ahənginə uyğun gələn, hamı tərəfindən sevilən lirik janr kimi xalq içərisində geniş yayılan Xoyrat havalarının bir zamanlar muğamlarla müqayisə edilərək yüksək qiymətləndirildiyini bildiren Q.Paşayev 20-dən artıq Xoyrat havası haqqında məlumat verir: “Bəşiri, Nobatçı, Müxalif, Muçala, Yetimi, Ömərqələ, Malalla, Şərifə, Yolçu, Əhməd dayı, Kəsük, Ağam-ağam, Qarabağlı və ya Qarabağlı,

Əydənə, İskəndəri, Bayat, Kürdü, Qızıl, Miskini, Dəliahəsəni, Mazan, Matar, Kəsük Matar, Atıcı və s." Azərbaycanca aşıqların adıyla bağlı (Dilqəmi, Qaraçı. Urfanı və s.), yer adları (Cəlili, Naxçıvani və s.) ilə bağlı aşıq havaları olduğu kimi Xoyrat havalarına da adlar verilib.

Muğamların inkişafında müstəsna rol oynayan bu havaların mətnini xoyratlar – kəsik bayatılar təşkil etdiyindən onlara "xoyrat havaları" deyildiği qeyd edilir. Xoyrat havalarında bir və ya bir neçə xoyratdan və miyan adlanan əlavə söz, ifadə və misralardan istifadə edilməsi açıqlanır.

XX əsrin 2-ci yarısından bu günə qədər bu sənəti yaşadanların Usman Təpləbaş, Mövlud Tütünçü, Molla Taha, Mustafa Qalayı, Rəşid Kölə Raza, Məhəmməd Gülboy, Əli Mərdan, İzzəddin Nemət, Siddiq Bəndə Qafur, Səmə Bərbər, Şükür Həyura, Faiq Nəjjar, Fazil Qayaçı, Ənvər Juma və başqalarının əski üsulla, Əbdül Vahid Kuzəçi oğlu, Kərkük qızı, Əbdül Rəhman Qızıl Ay, Əbdül Kərim, Əkrəm Tuzlu, Kərim Usman Bəzirgan, Məhəmməd Əhməd Ərbili, Məhəmməd Qalayı və başqalarının yeni, müasir tərzdə oxumağa daha çox üstünlük verməsi, müğənnilərin zurna, zurnaba, davul, dümbələk, qasuc, çarpara, dəf, zilli dəf, dumbulbas, ney, bəlul, saz, santur, ud,

kaman və s. kimi musiqi alətləri ilə müşayiət edil-
diyi qeyd edilir.

Kərkük xalq mahnılarının xoyrat havaları kimi ədəbiyyatın həm musiqi, həm də ədəbi janr olmaq baxımından, bədii estetik gücünə və tez qavranıl-
masına görə geniş yayılmış lirik növ olub, mət-
ninin bayatılardan olduğu açıqlanır. Xalq mah-
nılarının spesifik xüsusiyyətlərini, texnikasını
araşdırır. Mahnıların döndərmələrlə (nəqarətlə)
oxunmasının onun oynaqlığını artırması açılır.
Mətni bayatıdan ibarət olan mahnıların qurulu-
şunu açır, döndərmələrin istifadə metodlarını
təhlil edir. Hər misrası 8, 11 hecalı olan mahnılara
nümunə gətirir, onlarda döndərmələrin islən-
mə məqamlarını açır, mahnıların döndərmələrin
məzmunca bir-birini tamamlaması, həm də şəkil-
cə fərqlənməməsi qeyd edilir. Bunun ən çox hər
misrası 8 hecadan ibarət olan mahnı və döndər-
mələrə aid olduğu göstərilir:

Fələk açdı dalda yara,
Kimsəm yoxdu yaram sara.
Xəbər verin nazlı yara.
Dərdim çoxdu, dərmanım yox.

Kərkük və Azərbaycanca eyni olan bir çox mah-
nıların və ya bir-iki bəndi eyni olanların da çox-

luğu diqqətə çatdırılır. Bu mahnılardan: “O yana döndər məni”, “Yar bizə qonaq gələcək”, “Pəri”, “Ay qara xal yar”, “Ay qız heyranın ollam”, “Niyə gəlməz oldu”, “Dam üstədir damımız”, “Qalanın dibində bir daş olaydım”, “Nərgizi dəstə bağladım”, “Kətan köynək dizdən yar”, “Evlərin önü yonca”, “Bu gələn yar olaydı”, “Yeri, yeri, yeri küsmüşəm sənnən”, “Bu xal nə xaldı”, “Gözəllərdən üç gözəl var sevməli”, “Samovar almışam silənim yoxdur” və başqalarını nümunə göstərir və bunların Azərbaycanda, Türkiyə və İranda da sevilə-sevilə oxunmasını, Kərkük xoyratlarına ölkəmizdə musiqi bəstələndiyini, Azərbaycan televiziya və radiosunda səsləndiyini təbii sayır.

Kərkük ellərində Ə.Cavadın “Çırpınırdı Qara dəniz” şeirinə müğənni Siddiq Bəndə Qafurun mahnı bəstələdiyini, oxunduğunu, Ə.Kuzəçinin S.Vurğunun “Gülə-gülə” və Rəsul Rzanın “Layla, balam, a layla” şeirinə musiqi bəstələnməsini, bir sıra mahnıların Azərbaycan mahnısı olmasıyla bağlı fikirləri təbii sayır və “bütün bunlar və başqa janrlar üzrə yeri gəldikcə toxunduğumuz bu yaxınlıq, doğmalığ böyük həqiqətlərdən, mətləblərdən söz açır” – deyir.

Azərbaycan folklorunda mühüm yer tutan Aşıq mahnılarına Türkman folklorunda da rast

gəlinidiyi, az yayıldığını deyir və bunun iki səbəbi ola biləcəyini göstərir. Bir səbəb kimi Səfəvilər hakimiyyətindən sonra qismən, Şah Abbas (1638) dövründə bütövlükdə Bağdad vilayətinin və eləcə də azərbaycanlılar yaşayan Kərkük dolaylarının Osmanlıların təsiri altına düşməsində görür: “Bu, Azərbaycanda aşığı sənətinin, o cümlədən də dastan yaradıcılığının inkişaf etməyə başladığı vaxta təsadüf edir ki, o vaxt artıq Türkman folkloru onun təsir dairəsindən kənarda qalmışdı”. Bununla belə, Türkman folklorunda aşığı havaları olduğu, Ə.Tərzibaşının “Kərkük havaları” kitabında aşığıqlardan, aşığıq havalarından söz açdığı bildirilir. “Aşığıqların el-el gəzib məclislərdə çalılıb oxuması, köhnə cəmiyyətin aşığığın ictimai əhəmiyyətini lazımcınca qiymətləndirmədiyindən onların ucqar kəndlərə çəkilməsi (Ü.Hacıbəyov), mərkəzdən uzaqlaşması, yavaş-yavaş şəhərlərdən çəkilməsi” (H.Zeynallı) kimi fikirlər yada salılır, Türkman folklorunda aşığıq havalarının geniş yayılmamasının bir səbəbi kimi də bunu bilən Q.Paşayevin Kərkük dastan araşdırmaçıları haqqında məlumatları marağı doğurur. Ə.Tərzibaşı İbrahim Daquqi və başqalarının tədqiqatlarına diqqəti çəkir.

Türkman folklor və aşığıqlarından bəhs edən İbrahim Daquqi yazır: “Kərkükdə Kor Abış (1911-

ci ildə ölüb), Bəşirdə Xəlil Əhməd (1917-ci ildə ölüb), Daquqa bağlı İmam Zeynalabdin köyündə Qəmbər Əli (1906-cı ildə ölüb) kimi başqalarına aid dastanı, şeirləri nağıl və rəvayət edən bəzi rəvilər bulunmuşdur. Hətta Qəmbər Əli bu şeirləri oxurkən səsinin gözəlliyi və ədası səbəbilə sazına bülbüllər qonarmış”. Azərbaycanda olduğu kimi Kərkük dolaylarında da bayatı-manilərin, xoyratların avazla (Haşım Nahid) oxunduğu, Azərbaycanda bu gün də aşıqların təcnis və ya qoşma oxuyarkən bayatılardan istifadə etməsi açıqlanır: “Aşıq yaradıcılığının zirvəsi hesab olunan “Cığalı təcnis” şeir növünün cığa hissəsini isə bayatı təşkil edir:

Ələsgərəm, dərdim budu, ay ağa!

Eynim yaşı leysan kimi a yağa.

Mən aşığam, ay ağa!

Piltə yanar a yağa,

Mərd sözün üzə söylər,

Heç yapışmaz ayağa.

Gah baş olan, gah da düşər ayağa,

Kimsə varmaz fələkinən başa-baş.

Q.Paşayev “Beşik nəğmələri”nə daxil olan layla və oxşamaları açır. Formaca xoyrat və manilərə oxşasalar da oxunuş tərzinə, məzmununa görə fərqlənməsi, beşik nəğmələrinin zərifliklə,

istəklə, məhəbbətlə, incə, saf hisslərlə əlaqədar yararlanması, beşik başında oxunması araşdırılır. Türkiyədə “ninni” kimi tanınan laylaların türkman folklorunda “leyla” və “layla” kimi tələffüzü, onların axırında “leyla balam, leyla”, “leyla gözüm, leyla”, “leyla, ömrüm leyla” və ya “üllə balam, üllə”, “üllə ruhum, üllə” kimi döndərmələr (nəqarətlər) yer alması nümunələrlə izahını tapır:

Oyaq qallam yatınca,
Bəklərəm ay batınca.
Qolum yastıq edərəm,
Sən hasilə çatınca.
Leyla balam, leyla,
Leyla, gülüm, leyla.

Və yaxud:

Leyla dilər;
Yatıpdı, leyla dilər.
Vurğun yuxu salıpdı,
Mənnən bir leyla dilər.
Üllə, balam, üllə,
Üllə, ruhum, üllə.

Bu xüsusiyyətin Azərbaycan folklorunda da eynilə belə olması, tədqiqatçıların onları ağılar,

oxşamalar, hətta hollavarlar, sayacı sözlər kimi bayatı adı altında verməsinin səhv olduğunu, beşik nəğmələrinin musiqi baxımından da fərqləndiyini, poetik vəzni, musiqi dili aydın və çox sadə olan beşik nəğmələrinin özünə məxsus bir üslubda ifa olunduğunu deyir: “O da bir həqiqətdir ki, ana qəlbinin dərinliklərindən gələn içli duyğuları, arzu, istək və niyyəti bəyan etmək üçün söz kifayət etmir. Müqəddəs ana hissləri, arzuları musiqiyə çevrilir. Sözü həqiqi mənasında laylaları qoşanlar da, musiqini bəstələyənlər də, oxuyanlar da analar özləri olmuşlar”.

Xalq şairi Hüseyn Arif təsadüfi yazmayıb:

Elə ki, balalar gəlir dünyaya,
O gündən hey ölçüb-biçir analar.
Nəğmə də oxuyur, şeir də qoşur,
Bəstəkar analar, şair analar.

Xoyratlardan fərqli olaraq layla və oxşamaların qadınlar tərəfindən düzülüb qoşulduğu, oxunduğu, laylaların əsas qayəsinin körpəni uyutmaq, sakitləşdirmək və yatırtmaq, arzu-dilək, dua, xəstəlikdən xilas olma, nəzərdən saqınma və s. olması kimi mövzulardan bəhsi də diqqətə cəkilir.

Tapmacalar şifahi xalq ədəbiyyatının məzmunca zəngin janrlarındandır. Azərbaycan folklorunun mühüm janrlarından biri olan tap-

macalarda xalqımızın çoxəsrlik tarixi, məişət tərzi, dünyagörüşü, adət-ənənələri, qəhrəmanlığı, mübarizəsi, istək və arzuları kimi ilkin mifoloji təsəvvürləri də özünəməxsus şəkildə əks etdirilir. Tapmacalar miflərlə bir sırada bütün yaranan ədəbiyyat və incəsənət əsərlərindən qaynaqlanıb. Tapmacalarda şifahi xalq yaradıcılığına xas bütün poetik xüsusiyyətlərə rast gəlirik.

Tapmacalar kəmiyyət etibarilə çoxluq təşkil etdiyi kimi, mövzu, forma və struktur cəhətdən də rəngarəngdir.

Q.Paşayev Türkmən folklorunda ayrıca bir janr kimi tədqiq olunmayan bayatı-tapmacalardan söz açır. “Bayatı-tapmacanı” ilk dəfə folklorumuzda tədqiq edən, bir janr kimi üzə çıxaran Q.Paşayevdir. Alim “bayatı-tapmacalar”ı bağlama-bayatı adlandırmaq əleyhinədir, “çünki onların cavabı şeirlə, bayatı şəkildə yoxdur” – deyir. Q.Paşayev Türkmən tapmacalarında da belə olduğunu deyir: “Şübhəsiz, qıfılbənd və bağlamaları “bayatı-tapmaca”lardan fərqləndirən başlıca fərq qıfılbəndlərin hər misrasının ayrıca cavabı olmasıdır. Eyni zamanda qıfılbəndin hər misrasının cavabının şeirlə, eyni qafiyədə olması tələb olunur”. O, Xəstə Qasımla Ləzgi Əhməd arasındakı qıfılbəndi nümunə gətirir.

Ləzgi Əhməd:

O nədir ki, dayanıbdır dayaqsız?
O nədir ki, boyanıbdır boyaqsız?
O nədir ki, doğar əlsiz-ayaqsız.
Üç ay keçər, ayağı var, əli var?

Xəstə Qasım:

Göy-bir çadır, dayanıbdır dayaqsız,
Ayla Gündür, boyanıbdır boyaqsız.
Qurbağadır, doğar əlsiz-ayaqsız,
Üç ay keçər, ayağı var, əli var.

“Bayatı-tapmaca”larda isə fərqlidir, burada dördlüyün cavabı yalnız bir sözlə ifadə olunur. Tədqiqatçı nümunə gətirir:

Havar yandım, kar yetir,
Heyva yetir, nar yetir,
Əl dəyməmiş ağacdan
Gün vurmamış bar yetir.

dördlüyü “bayatı-tapmaca” olub, “dombalan” sözünü ifadə edir” – deyir.

Kərkük xoyrat və manilərin araşdırıcısı Əta Tərzibaşının “bayatı-tapmaca”ların xoyrat və manilərdən fərqləndiyini görüb onları kitabına daxil

etmədiyini, burada mani və xoyrat tərzində yazılan

Ya qanı,
Ver muradım, ya qanı,
Dəryadan bir quş uçdu,
Nə əti var, nə qanı.
(Gəmi).

Bir qutum var alamat,
İçi yanar qiyamat,
Yaş vurdum, quru çıxdı,
Məhəmmədə salavat.
(Təndir).

“bayatı və tapmacalar”la bağlı fikrini (“Tapmacaya gəlincə bunu xalq ədəbiyyatında daha çox folklor araşdırmalarının ümumi sahəsində müətlə etmək gərəkdir” – (Tərzibaşı Əta. Kərkük xoyratları və maniləri. İstanbul, 1975, s.91) qeyd edir.

İraqlı tədqiqatçı Sübhi Saatçının “Mənzum tapmacaların bir qismi mani və xoyrat şəklində olurlar” fikrini doğru görsə də, qeyd edir ki, “Əta Tərzibaşı kimi, bunların müəyyən bir janr – “bayatı-tapmaca” janrını əmələ gətirdiyini görməmiş, onları adi tapmacalar arasında vermişdir.

Bununla belə, tədqiqatçının bu cür tapmacalarla əlaqədar dediyi “şeyriyyəti güclü olan tapmacaların uzun illər hafizələrdə yaşaması da bundadır” fikri həqiqətlə səsləşir”. Onun fikrincə, “bəyatı-tapmaca”lar musiqiyə yaxın olduğu üçün xeyli təsirlidir.

Dastanlar

Dastanlar şifahi xalq ədəbiyyatının ən geniş yayılmış, iri həcmli janrı dastanlardır. Dastan yaradıcılığı, epik təfəkkürün ən zəngin nümunəsidir. Q.Paşayev Türkmən folklorunda məşhur olan “Arzu-Qənbər” dastanının adını çəkir. Digər Azərbaycan dastanlarının Kərkük ellərində “geniş yayılmadığı”nı deyir və bunun da səbəbsiz olmadığını bildirir. Azərbaycan folklorunda dastan janrının XVII-XVIII əsrlərdə “çiçəkləndiyini” bildirən Q.Paşayev yazır: “Bu vaxt isə Türkmən folklorunu təmsil edənlər artıq osmanlıların təsiri altına düşmüşdülər. Dastan janrı isə hələ o vaxt osmanlılar arasında yox dərəcəsində idi. Türkiyəli tədqiqatçı professor P.N.Boratavın göstərdiyinə görə dastanları Türkiyəyə Cənubi və Şimali Azərbaycandan azərbaycanlılar gətirərək XIX əsrin ortalarından 1928-ci ilə qədər İstanbulda 15-dən artıq dastanın çapına nail olmuşlar”. Q.Paşayev

P.Boratavın, İ.Abbasovun, İ.Kunoşun dastanların vətəni Azərbaycan olduğu fikrini yada salır “şüb həsiz buna görədir ki, Azərbaycanda çox güclü olan aşığı ədəbiyyatı türk və eləcə də Türkman folkloruna təsir etmiş və bu təsir uzun müddət davam etmişdir” və bu qənaətə gəlir ki, “Türkman folkloru ümumi Azərbaycan folklorunun təsir dairəsindən kənar qaldığına görə Kərkük dolaylarında dastanlar Azərbaycanda olduğu kimi geniş şöhrət qazanmamışdır”. Bununla belə, Türkman folklorunda Aşığı Abbas, Kor Abış, Daquqa bağlı olan İmam Zeynalabdin kəndindən olan Xəlil Əhməd və başqa məşhur dastançı aşıqlardan söz açır: “Hətta Aşığı Qəmbər Əli dastan söyləyərkən, çalib-oxuyarkən sazına bülbüllərin qonduğunu da qeyd edənlər var”. Belə aşıqları yetişdirən mühitin varlığını qeyd edən tədqiqatçı Türkman folklorunda “Leyli və Məcnun”, “Yusif və Züleyxa”, “Əsli və Kərəm”, “Fərhad və Şirin”, “Koroğlu” dastanlarının yayıldığını bildirir.

Azərbaycan folklorunun hərtərəfli öyrənilməsi baxımından Türkman folklorunun əhəmiyyətini qeyd edir. Türkman folklorunda Kərəm, Fərhad, Şirin, Şahsənəm və başqa dastan qəhrəmanları ilə bağlı xoyrat nümunələrini verir:

Mən dayanım;
Aç hüsnün, mən dayanım,
Kərəm eşqinnən yandı,
Qorxuram mən də yanım.
Şirin düşər;
Zülf üzə şirin düşər,
Fərhad qaya çapanda,
Yadına Şirin düşər.

Bir də mən,
Bir sən çağır, bir də mən.
Şahsənəm çobanıyam,
Qoyun verməm qurda mən.

Gecələr zar ağlaram,
Heç bilməz yar ağlaram.
Şahsənəm bağçasında,
Qaldı bir mar ağlaram və s.

Türkman folklorundakı “Koroğlu” dastanıyla bağlı Qırat, Dürat, Çənlibel adlarını xatırladır. “Qırat” sözünün, at adlarının mənaları ilə bağlı tədqiqatçıların araşdırmalarını yada salan Q.Paşayev “Qırat-Dürat” sözlərinin astral-mifik mənasına toxunmadan, onların Kərkük dialektində bu gün belə işlənən real əsasına arxalanaraq “qı-

ratın – zil qara və ağ rəngli at, dörü və ya doru atın – kəhər at, boz at olduğunu söyləyə bilərik” – fikrindədir. Xoşbəxtlikdən həmin sözlərin etimologiyasına dair son tədqiqatdan göründüyü kimi, elə bu sözlərin astral-mifik mənası (E.Əzizovun araşdırmalarında) və “Koroğlu” dastanında verilən bir süjet də dediklərimizi təsdiqləyir.

Q.Paşayev “Koroğlu”dakı Qırat, Dürat, Çənlibel ifadələrini araşdırır. “Koroğlu tacir Əhmədi aldatmaq üçün guya yapıncısını və arxasınca da bir sərnici qatığı atır ki, tacir Əhmədi aldatsın. Guya Koroğlu özü ilə sərniciyə qatıq gəzdirirdi. Əslində Koroğlu Qırata – zil qara və ağ rəngli atına minib gedir. Tacir Əhməd aldanır.

Dürat məsələsinə gəldikdə isə deməliyik ki, dür at-kəhər at, boz at mənasında, əksər türkdilli xalqlarda doru, toru at kimi, Azərbaycan dilində “dor at kimi işlənmişdir”. Qazax, Tovuz, Salyan bölgələrində dialekt və şivələrdə işlənən “dördəm” sözünün də “doru” sözündən götürüldüyü fikrini söyləyən tədqiqatçı “Çənlibel” sözünün etimologiyasına diqqəti çəkir. Xalq qəhrəmanlarının işğalçı, hakim siniflərə qarşı mübarizə apararkən ətrafı meşəli dağlarda məskən salması ilə bağlı folklor materiallarını yada salır. XVIII əsrin əvvəllərində Təbriz və Azərbaycanın digər bölgə-

lərindən toplanan “Nəğmələr” adlı folklor kitabında Koroğlu haqqında verilən məlumatı yada salır: “O, bir çox atlıların başında duraraq yollarda ağalıq edərmiş. Bəzən keçən tacirləri soyar, bəzən də onlardan razılıqla pul almış... Orada böyük bir meşə var, indi Soğanlıq adlanır. Orada o, bir qala da tikmişdir ki, Koroğlu qalası adlanır”.

“Koroğlu” dastanındakı bəzi sözlərin etimoloji təhlilləri Məhərrəm Cəfərlinin fikrincə, Azərbaycan folklorşünasları üçün maraq kəsb etməyə bilməz. Belə ki, Qırat, Dürat və Çənlibel barədəki mülahizələri “Koroğlu” dastanının ideya baxımından təhlilinə də müəyyən aydınlıq gətirir: “Q.Paşayevin Qıratın – zil qara və ağ rəngli at olması, Düratın – dörü və ya doru at, yəni kəhər at, boz at olması, Çənlibelin – Cəmlibel, yəni meşəli bel olması barədəki fikirləri eyni məzmun çaları baxımından, heç şübhəsiz, araşdırıcıların diqqətini çəkəcəkdir”.

Q.Paşayev Kərkük ellərində bu gün də meşə sözü əvəzinə “çəm” işləndiyi, bu dialektə böyük ağaclara “çəm ağacı” – meşə ağacı deyildiyini qeyd edir və “beləliklə, Çənlibelin “Çəmlibel” – meşəli bel, ətrafı meşəli dağ olduğu fikrini də söyləmək olar” – deyir.

Q.Paşayev “Arzu-Qəmbər”i Ə.Tərzibaşının yaşlı bir qadının dilindən lentə köçürüb çapa

hazırladığını deyir. Ə.Tərzibaşı yazır: “Dil baxımından məktəb filan təsiri altında olmayan sayın yaşlı xanımın qonuşma dilinə heç toxunmadan hekayəyi kəlmə-kəlmə, cümlə-cümlə təsbit etdim. Bu yerli ağız üçün günün ən gözəl örnəgidir”. Dastanın İraq (1964), İran (1967), Türkiyə (1972), Bakıda isə təkrar-təkrar çap edildiyini qeyd edir. Və təəssüflə bildirir ki, dastanın Bakı, Şamaxı, Gəncə, Naxçıvan və s. variantları olsa da işıq üzü görməyib.

İraq yazıçısı Mövlud Taha Qayaçı “Arzu-Qəmbər”in iki ayrı basılışı” məqaləsində “Arzu-Qəmbər” matalının Əta Tərzibaşı tərəfindən İstanbulda və Sovet Azərbaycanında İraq-Kərkük folklorumuz “üzərində qiymətli çalışmaları ilə tanınan və kəndini (özünü) dilimizə, folklorumuzla” həsr etmiş Q.Paşayevin kiril hərfləri ilə çap etdirdiyini bildirir. Q.Paşayevin kitaba yazdığı ön sözdə Ə.Tərzibaşı yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmalarını, fikirlərini yüksək dəyərləndirir.

Bu dastanın nağılla dastan arasında keçid təşkil etməsi, bunun müqəddimədən göründüyü bildirilir. Dastanın müqəddiməsi nağıl pişrovu ilə başlayır:

“Hartdan-hurtdan, sıxması qarpız qabığı, düğməsi turpdan. Aman-zaman içində, qərbil sa-

man içində, dəvə bərbərlik edir, əski hamam içində. Var idi, yox idi, iki qadaş var idi" və s.

Türkman folklorunda nağılın da, dastanın da "matal" sözü ilə ifadə edildiyi, Azərbaycan və Kərkük variantının da bayatılar üzərində qurulması, bu formanın hər iki ərazidə eyni olduğu, folklor şərikliyi açıqlanır, bununla belə, dastanın Kərkük variantının Azərbaycan variantından və "Yaxşı və Aşıq" dastanından fərqli olaraq nağıl pişrovu ilə başlayır. Tədqiqatçıların dastan yaradıcılığında qoşma və gəraylıdan öncə bayatıdan istifadə edildiyi (Azad Nəbiyev) fikri açıqlanır və Q.Paşayev "Əsli və Kərəm" dastanında Kərəmin dili ilə deyilən beş bəndlik qoşmanın üçüncü bəndində "Arzu-Qəmbər" in adının çəkildiyini, bununla da dastanın çox qədim olduğunu sübut edir:

Xurşid öz Mahının dizinə yatdı,
Qəmbər Arzusunun tozuna batdı.
Dünyada Şahsənəm murada çatdı,
Aşıq Qərib kimi gülən olmadı.

"Arzu-Qəmbər" dastanına bayatılarımızda rast gəlinir.

Arzular gedər:
Qəmbər-Arzular gedər.
Bəsləmə yad ördəgin,
Vətən arzular gedər
(Kərkük bayatısı),

Azərbaycan bayatısı:
Bu gələn Qəmbər ola,
Müşk ilə əmbər ola.
Səni mənə yetirən,
Bəlkə Peyğəmbər ola.

Nağıllar.

Q.Paşayev İraq-Türkman nağıllarını ("İraq-Türkman nağılları". Bakı, Təhsil, 2014, 432 səh.) araşdırır. Türkman nağıllarının bir qayda olaraq məzmunla bağlı olmayan pişrovla başladığını, pişrovdan sonra isə giriş-başlangıç gəldiyini deyir. Realist nağılların isə əksəriyyətinin pişrovsuz «Biri var idi, biri yox idi, darın dünyasında bir padşah var idi» və s. kimi başladığını bildirir.

Nağıllardakı pişrovları araşdıraraq, nümunələr gətirir:

"Biri var idi, biri yox idi, yalan gerçəkdən çox idi. Yalanı doldurdular çuvala, dayadılar duvara. Gerçəyi qoydular meydan başına. Matal gəldi

qapıya. Hartdan-hurtdan, sıxması qarpız qabığı, düğməsi turpdan. Aman-zaman içində, qərbil saman içində, dəvə bərbərlik edir, əski hamam içində. Hamamın tası yox, peştamalın ortası yox. Köyümüzə tazı gəlib, onun da xaltası yox...”

Və yaxud:

“Var idi, yox idi, yalan gerçəkdən çox idi. Yalanı doldurdular çuvala, dayadılar duvara. Gerçəyi qoydular qaba, asdılar qazuğa. Aman-zaman içində, qərbil saman içində, dəvə bərbərlik edir, əski hamam içində. Hamamın tası yox, peştamalın ortası yox. Birəyə vurdular palanı. Otuz iki yerdən çəkdilər kolanı.

Dedi: Eşq olsun! Və ya Afərin, necə uydurdun bu yalanı...”

Və yaxud:

“Matal, matal, matına, şeytan mindi atına. Əlində qamçısını və ya quyruğunu dolandırdı, dolandırdı, çaldı filankəsin (nağıl danışan məclisdə əyləşən bir dostunun və ya uşağın adını çəkir) suratına. Qamçıya qüvvət. Məhəmmədə salavat. Beləcə nağıl gəldi buraya...” və s.

Pişrovdə sözlərin axıcılığının, ahəngdarlığının “əsas şərt” olduğunu, pişrovlara türkdilli, eləcə də başqa xalqların nağıllarında rast gəlindiyini bildirən Q.Paşayev nümunələr gətirir, nağıllar

danışılarkən nağılçının işlətdiyi ifadələr, nağılların sonluqlarının rəngarəng və maraqlı olduğunu bildirir. Türkman nağıllarının nə pişrov, nə başlanğıc, nə nağılın ortasında, nə sonunda işlənən obrazlı ifadələri, oynaq cümlələri Azərbaycan nağıllarından fərqlənmirlər: “Hətta gündüz vaxtı “nağıl söylə” deyə anasını təngə gətirən uşağa anası Azərbaycanda olduğu kimi cavab verir və başından edir:

“ – Əli, Vəli, Pirvəli, dördü də ondan irəli. Damda yatan, pambıq atan, bez satan, bir də sənin rəhmətlik atan. Oğlum, əlim xamırdadı, ha buncası yadımdadı”.

Mövzu, ideya, məzmun, təsvir vasitə və üsullarına görə Türkman nağıllarının təsnifatını aşağıdakı kimi verir.

1. Heyvanlar haqqında nağıllar.
2. Sehrli nağıllar.
3. Tarixi nağıllar.
4. Ailə-məişət nağılları.

Atalar sözləri. Q.Paşayev Türkman folklorunun ən gözəl nümunələrindən olan atalar sözü və məsəllərə diqqəti cəlb edir. Atalar sözləri və məsəlləri “onu yaradan xalqın tarixini, inkişaf mərhələlərini, həyat tərzini, dünyabaxışını, inam

və etiqadını, adət və ənənəsini və s. əks etdirən, onun bəşər tarixində məxsusi yerini göstərən müstəsna dəyərə malik bir xəzinə” kimi dəyərləndirir: “Bu xəzinədə uzaq keçmişlərlə bağlı hadisələrə, adət-ənənələrə, hətta unudulub getmiş, hafizələrdən silinmiş tarixi həqiqətlərin güclə sezilə bilən izlərinə belə təsadüf edilir”. Müxtəlif adlarla (“ibrətamiz söz”, “qanadlı söz”, “qızıl söz”, “ruhun təbib”, “ağlın gözü” və s. adlarla) tanınan bu gözəl incilərin Azərbaycanda olduğu kimi Türkmən folklorunda da “atalar sözü” və ya “əskilər sözü” adlandığını bildirir. Atalar sözlərini “sağlam düşüncə, iti ağıl və müdriklik məhsulu”, “mənaca zəngin, məzmunca rəngarəng” kimi qiymətləndirən tədqiqatçı onlardan bütün xalqın uşaq, yaşlı, orta nəslin istifadə etdiyini, xalqın ağıla, dərrakəyə yüksək qiymət verməsinin nəticəsi bilir: “Yerində deyilmiş atalar sözü fikrin dəyərini, gücünü birə-on artırır, xalq ağıl və mərifət sahibini layiqincə qiymətləndirir”. Bunun bütün xalqlarda olduğunu bildirir: “Təsadüfi deyildir ki, abxazlara görə atalar sözü və məsələlərdən məhrum nitq duzsuz yeməyə bənzəyir. Qaraqalpaqların hikmətli kəlamında isə deyilir ki, ağıllı adamın nitqini atalar sözü bəzəyir”.

Türkman atalar sözü və məsəllərinin Azərbaycan atalar sözü və məsəllərindən fərqlənmədiyini deyən tədqiqatçı Əta Tərzibaşının “Kərkük əskilər sözü” kitabındakı 700 atalar sözünün çox kiçik bir hissəsinin azərbaycanlılar üçün “naməlum” olduğu faktını açıqlayır: “Buna ancaq və ancaq sırf yerli Kərkük mühiti ilə bağlı olanlar və bizdə işlənməyən sözlərdən ibarət olan nümunələr aiddir. Əksəriyyəti isə bizdə də bu gün işlənən atalar sözü və məsəllərdir”. Tədqiqatçı bunda bir qeyri-adilik görməməkdə haqlıdır, məlumdur ki, bir-birindən çox uzaqlarda yaşayan dünya xalqlarının az-çox fərqlərlə eyni tarixi mərhələ keçirməsi nəticəsində atalar sözü və məsəllərinin bir-birinə yaxın nümunələrinə təsadüf edilir. Məsələn:

Gözdən uzaq, könüldən iraq.

Yaxşı dost yaman gündə məlum olar.

Gül tikansız olmaz.

Cücəni payızda sayarlar və s.

“Lakin biz eyni həyat tərzini, eyni dünyagörüşü, eyni inam və etiqadları, adət-ənənələri əks etdirən, hərfi-hərfinə eyni olan, eyni qatdan qidalanan atalar sözlərindən söhbət açırıq” – deyən tədqiqatçı Türkman-Azərbaycan nümunələrini müqayisə edir. Kərkük mühiti ilə bağlı, yalnız İraq-Türkman məsəllərinin də olduğunu bildirir.

Nümunə gətirir:

Qəmbərsiz dügün olmaz.

Əvvəl Fərəc bəzirganıydı, indi ignə-saqqız satır.

Nə Leyli xəstə düşsün, nə Məcnun can versin.

Ustadımın adı Xıdır, əlimdən gələn budur.

Bağdad kimi şəhər, qardaş kimi yar olmaz.

Balı olanın çibini Şamdan gələr.

Şırağanın Marağada bağı var, üzümü yox, yarpağı çox.

Variantları olan atalar sözü və məsəlləri diqqətə çəkir:

Saxla samanı, gələr zamanı (Azərbaycan),

Qaldır samanı, gələr zamanı (Kərkük).

Yanlıs hesab Bağdaddan qayıdar (Azərbaycan)

Yanlıs hesab Bağdaddan dönər (Kərkük).

Sən ağa, mən ağa, inəkləri kim sağa (Azərbaycan).

Sən ağa, mən ağa, sığırları kim sağa (Kərkük).

Çox cüzi fərqli atalar sözləri və məsəlləri də nümunə gətirir. Bununla belə, İraq-Türkman atalar sözü və məsəllərin özünə xas olan "səciyyəvi xüsusiyyətləri"ni görür. Atalar sözü və məsəllərin bir çoxununun iki hissədən ibarət olmasını göstərir:

“İkinci hissə birinci hissədə verilmiş fikri daha da qüvvətləndirir, mənalandırır, tamamlayır. Azərbaycan folklorunda işlənən “Utananın oğlu olmaz” (Türkmanlarda “Utananın oğlu olmaz, olsa da xeyrin görməz”), “Bu günün işini sabaha qoyma” (“Bu günün işini yarına (sabaha) qoyma, bəlkə, yarın sənə yar olmadı”), “Ağıl yaşda deyil, başdadı” (Ağıl yaşda deyil, başdadı. Amma ağılı başa gətirən yaşdı”) kimi işləndiyi, istər-istəməz fikir bütövlüyü, fikir bitkinliyi ilə adamı heyrətə saldığı bildirilir.

Lətifələr. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan folklorunda öz zəngin bədii estetik keyfiyyətlərinə görə sevilən lətifələr mühüm yer tutur. Molla Nəsrəddin və Bəhlul Danəndə ilə bağlı xalq ədəbiyyatında çoxlu lətifələr mövcuddur. Ağıllı, müdrik kəlamları ilə, duzlu-məzəli, gülüş doğuran keyfiyyətlərlə zəngin lətifələr xalqlar arasında geniş yayılmış, dildən-dilə, ağızdan-ağıza ötürülməklə dövrümüzə qədər gəlib çatmış, yaddaşlarda qalmışdır. Molla Nəsrəddinlə bağlı lətifələr demək olar ki, bütün türkdilli xalqlar arasında, eləcə də İraq-türkman folklorunda geniş yayılmışdır. Qəzənfər Paşayev İraq türkmanlarında olan Molla Nəsrəddinin, sadəcə Molla adı ilə tanındığını, Azərbaycandakı ənənənin davamı

olduğunu söyləyir. Tədqiqatçı İraqda fəaliyyət göstərdiyi müddətdə folklor nümunələrindən olan lətifələri toplamış, yerli xalqın söylədiyi şəkildə lentə köçürmüş və burada Molla Nəsrəddinlə bağlı olmayan çoxlu sayda lətifələrin də olduğunu üzə çıxarmış və buna görə də lətifələri “Molla Nəsrəddindən töhfələr” və “Mollanın nəvə-nəticələrindən töhfələr” başlığı altında qruplaşdırmışdır. İraq-türkman lətifələrinin özünə xas olan xüsusiyyətlərinin tədqiq və təhlilini vermişdir.

Q. PAŞAYEV VƏ ÇAĞDAŞ KƏRKÜK ƏDƏBİ MÜHİTİ

Bir zamanlar tək vahid torpaq halında olan Kərkük və Azərbaycan indi iki ayrı ada halına gəlmişdir. Bu gün bu iki adanı bir-birinə bağlayan körpünün memarı məhz Qazənfər Paşayevdir... İftixarla söyləyə bilərik ki, artıq o, Əta Tərzibaşı qədər dəyərləli bir araşdırıcımızdır.

Mahir Naqib
professor

QPaşayevin böyük elmi fəaliyyəti həmişə ziyalılarımızın, alimlərimizin diqqət mərkəzində olub. Q.Paşayev Azərbaycan ədəbiyyatı sahəsində bəlkə də yeganə alim, tədqiqatçıdır ki, ana telimizdən qopan Kərkük ədəbi mühitinə dair geniş, əhatəli tədqiqatlar aparıb. “İraq Respublikasının xəritəsində – ölkənin şimalında Şirvanşah qalasına, Qız qalasına rast gəldikdə təəccüblənməyin. Axı bu kiçik elatın da Şirvanşah qalası, Qız qalası var. Böyük Füzulinin azəri dilində yazmasına qol-qanad verən, onu qi-

dalandıran da bu elat olmuşdur". Kərkük vilayətində yerləşən, "türkman" adlanan, dilimizdə danışan bu xalqın "tarixin təlatümlərinə, burulğanlarına düşərək" gedib oraya çıxdığı, "Kərkük, Ərbil, Altun Körpü, Qara Təpə, Tiləfər, Tuz Xurmatu, Təzə Xurmatu, Daquq, Kifri, Məndəli, Xanaqın, Tisin, Cəfərli və s." kimi şəhər, qəsəbə, 64-ə yaxın bayat kəndlərində yaşadıqları, saylarının 2 milyon yarım olduğu göstərilir. Dilləri Azərbaycan dilindən fərqlənmir.

"Kərkük azərilərinin dövlət dili ərəb dili olduğuna görə öz dillərində qəzet, jurnal, kitab çap etmələri çətinidir" – deyən tədqiqatçı yarı ərəb, yarı türkcə nəşr olunan "Qardaşlıq" jurnalı vasitəsilə yazıçı və şairlərini tanıdığını qeyd edir. Kərkükdə Məhəmməd Əsəd, Nihad Ağqoyunlu, Seyid Mahmud, Abdulla Safi, Hicri Dədə, Mustafa Gök Qaya, Məhəmməd Sadiq, Əsəd Naib, Əbdülxalıq Bayatlı, Nəsrin Ərbil, Salah Növrəs, Əbdüllətif Bəndəroğlu kimi gözəl şairlərin fəaliyyət göstərdiyini deyir.

Verdiyi məlumatlara görə, Əbdülxalıq Bayatlı Kərkük vilayətinin Tuz Xurmatu qəzasının Yengicə kəndində doğulub, Türkiyədə ali təhsil alıb (1956-1960), namizədlik dissertasiyası müdafiə edib, Bağdadda müəllim işləyib, bədii yaradıcılığı

ilə sevilir. Onun oxucuların çox sevdiyi “Ay havar” və “Böyük eşq” şeirini nümunə gətirir. Bizim oxucularımız üçün də maraq doğuracaq şeirlərin poetik tutumu diqqəti çəkir. “Ay havar” şeirinə nəzər salaq:

Mövsümlər dəyişikdir,
Kimi qış, kimi bahar.
İnsanlar başqa-başqa,
Kimi düşmən, kimi yar.
Niyyətlər ayrı-ayrı,
Kimi şərəf, kimi ar.
Ürəklər çeşid-çeşid,
Kimi geniş, kimi dar.
Qadınlar şəkil-şəkil,
Kimi atəş, kimi qar.
Meyvələr rəngli-rəngli,
Kimi armud, kimi nar.
Ömürlər türlü-türlü,
Kimi ziyan, kimi kar.
Heyvanlar biçim-biçim,
Kimi quzu, kimi mar.
Bitkilər də rəngarəng,
Kimi çiçək, kimi xar.
Dərdlər də əskik olmaz,
Biri yoxsa, biri var.
Bu dünya çox əcaib,

Mən çaş qaldım,
Ay havar!

Ziddiyyətlər və əksliklər aləminin real mənzərəsi, yaşadığımız dünyanın təzadları, müsbətlərlə mənfiliklərin idarə olunduğu dünyanın iç üzündən xəbər tutan insan oğlunun həyəcanları, duyğu və düğüncələri buradadır, “kimi” sözüne əlavə olunan mahiyyəti ziddiyyətli olan insan ömrünün təbiətin, cəmiyyətin, bütövlükdə maddi aləmdən kənarında mövcudluğunun qeyri-mümkünlüyü buradadır. Biri olan, biri olmayan, biri qəlbə məlhəm, biri dərd olan insan əməlləri buradadır. İnsan oğlu, şair, ürək duyğularını beytlərlə tam mükəmməl, bədii cəhətdən qüvvətli deyib. Elə deyib ki, qanı-qanımızdan olanların can duyğuları Q.Paşayev kimi xalqını sevən alimlərin diqqətindən yayınmaz.

Çünki Əbdülxalıq Bayatlı “Böyük eşq” şeirini onun ürəyindən xəbər verən ülvəi hissələrlə yazıb. Onlar vətən sevgisi ilə dolu misralardır:

Eşqlər var,
İnsanı dənizə bağlar,
İnsanı dağlar.
Eşqlər var,

Yana-yana
İnsanı
İnsana bağlar.
Eşqlər var,
Zəhərdən acı,
Amma baş tacı.
Eşqlər var,
Çeşid-çeşid.
Eşqlərin
kimisi böyük,
kimisi kiçik.
Amma Kərkükün eşqi
Həpsindən böyük.

Vətən eşqi ilə döyünən qəlbin səmimi sədalaları ilə zəngin bu misralarda mehrabi eşq ilə dolu göylərimizi, yerlərimizi, varlığımızı tərənnüm edən Nizaminin eşq fəlsəfəsindən su götürməyə çalışan sənətkarı görürük. Kərküklü Məhəmməd Sadiqin də “Mənə Məcnun, ona Leyla dedilər” şeirində olan ülvî məhəbbət, insani duyğuları Q.Paşayevin və onun kimi bir çox söz xiridarlarının diqqətindən yayına bilməz:

Əhli eşq gözlərinə nərgizi şəhla dedilər,
Eşq içində mənə Məcnun, ona Leyla dedilər.

Dərdlərə nəşə verən gərdəninə əhli nəzər,
Kimi büllur, kimi gafur, kimi mina dedilər.

Əhli hal hər birisi incə düşündü, eşqə,
Kimi atəş, kimi şimşək, kimi sevda dedilər.

Gözün aç, heyrət ilə bax ki, bu həsrət evinə,
Kimi rəya, kimi xülya, kimi dünya dedilər.

Sadiqin can sıxıcı zümzüməli nəğməsinə,
Kimi fəryad, kimi əfqan, kimi şəkva dedilər.

İraq türkmanlarının tanınmış yeganə qadın şairi, 1936-cı ildə Ərbildə doğulan, Ərbildə təhsil alan, türkman, ərəb dillərində yazan, heca vəznində və sərbəst şeirləri ilə tanınan Nəsrin Ərbilin “Xançı ilə Həsbhal”, “Aldanmışıq” şeirlərində lirik tutum, poetik ilmələr, fərdi, ictimai, siyasi motivlər duyulur. Qürbət elləri gəzərək sirrini verə biləcək, öz “kəndi yurdumda qəribəm” – deyən lirik şairin anladacaq çox dərdləri var sinəsində, qaranlıqdan, zülmətdən ona bəhs etməsini istəmir, çünki “əzəldən bu zülmət” onun nəsibidir, çoxdan “hicran meyini” içib, artıq nə qədər ona istəklərini anlatmağa çalışsa da “gecdir”, çünki “kəndi yolumu seçmişəm, xançı” deyən şairə “vaz keç məndən, məni qəriblərə qoş, təsəlli yox

mənə, burax başı boş” – dedikdə ümitsizliyə qapılmış qəlbinin qüssəsini, qəmini ifadə etmiş olur.

Nəsrinin bu şeirində qəmgin, təsəlliyyə belə ümidini itirmiş qəlbin səsinə duyuruq. “Aldanmışıq” şeirində inqilablar “sellər kimi əsrlər yıxmadadır, igidlər torpaq kimi torpaqda yatmadadır”, “həyata həyat deyə bir gözlə baxılmadı”ğın görünən şairə eyni biçimdə düzülüb gedən, ömürdən gedən günlərin mənasızlığından şikayətçidir, qürbət onun qəm sarmış içində “sel kimi coşar”.

T.Hacıyev türkman ədəbi mühitinin ən böyük nümayəndəsi Məhəmməd ibn Süleyman Füzuli əl-Bağdadinin adını çəkir. Salah Növrəsin “Aynada zaman” kitabındakı şeirlərini “məzmunca müasir” görür: “Formaca heca da, sərbəst də var və maraqlıdır ki, bugünkü ərəb şeiri mühitində bir dənə də ərüz şeiri yoxdur. Dili xalis Azərbaycan türkcəsidir” – deyir. Bir şeirini verir:

Mən inləyəm, bəxtim inlər,
Yalvarışım nafilədir.
Dizi-dizi keçən günlər
Gör nə həzin qafilədir.

Bu qafilə nə qafilə,
Məsafələr silər, keçər.

Bənim kibi hər ǵafilə
Gənclik salam verər, keçər.

Hər şeyi aldı, götürdü.
Bayquşundur xərəbələr.
Bülbülləri sildi-süpürdü,
Qaldı ögsüz xatirələr.

Q.Paşayevin “Altı il Dəclə-Fərat sahillərində” kitabı böyük maraq doğurmuş, əsər haqqında, onun ideya-məzmun keyfiyyətləri ilə bağlı maraqlı yazılar mətbuatda yer almışdır. Q.Qasımzadə bu kitabı “bir ölkə haqqında elmi-bədii-sosioloji salnamə” adlandırır. O, təkcə İraq deyil, həm də bütövlükdə Yaxın Şərqlə mədəniyyəti, ədəbiyyat və incəsənəti barədə tədqiqatçının “mükəmməl biliyini, dərin müşahidə qabiliyyətini” nümayiş etdirdiyini deyir: “Altiillik səmərəli zəhmətin əbədiləşən səhifələrini nəzərdən keçirdikdə Q.Paşayevin şəxsində istedadlı dilçi, ədəbiyyatşünas, tarixçi, etnoqraf alimlə, sosioloq və jurnalistlə, ən ümdəsi də bütün bunları özündə cəmləşdirən, görüb-götürmüş şərqsünas bir müsahiblə üz-üzə dayanırıq. Onun böyük maraqla dinlənən söz-söhbəti, sinədəftəri həm də janrların həmahəng kompleksidir: yol qeyd-

ləri, ictimai-siyasi icmalı, xatirə, oçerk, bədii publisistika, etüd və əhvalat, rəvayət tərzində yazılan fəsillər-səhifələr üslub söküntüsünə gətirib çıxarmır, müvafiq məzmunun tələbləri baxımından cəzbedici olmaqla təsvir obyektini haqqında bütöv təsəvvür oyadır”.

Q.Paşayevin böyük xidmətlərindən biri də ədəbiyyat tarixi, folklor, musiqi, incəsənətin digər növləri ilə bağlı çoxlu sayda kitabların, məqalələrin müəllifi, türk dünyasında İraq-türkman mədəniyyətinin tanınmış simalarından biri, İraq-türkman folkloru və ədəbiyyatının “müqtədir tədqiqatçısı”, “İraq-türkman ellərində neçə-neçə folklorşünas və ədəbiyyatşünaslar nəsli” yetişdirmiş Əta Tərzibaşının həyatından və folklorşünaslıq fəaliyyətindən bəhs edən “Əta Tərzibaşının folklorşünaslıq fəaliyyəti” əsərini yazmasıdır. Q.Paşayev onun həyat və yaradıcılığını, alim, ziyalı, tədqiqatçı kimi apardığı araşdırmaları gündəmə gətirir, İraq-türkman mədəniyyətinin tərkib hissəsi olan xoyrat və maniləri, xalq havalarını, türkülərini, ümumilikdə folklor janrlarına dair apardığı tədqiqatları araşdırır, bu sahədəki rolunu yüksək qiymətləndirir. Əta Tərzibaşını, Şakir Sabir Zabiti, Məhəmməd Xurşidi, İbrahim Daquqini, Əbdüllətif Bəndəroğlunu,

İhsan Vəsfini, Süphi Saatçını, Mahir Naqibi, Ərşad Hürmüzlünü, Həbib Hürmüzlünü, Aydın Kərkükü, Mustafa Ziyanı, Şəmsəddin Kuzəçini – İraq-türkman folklorunu, ədəbiyyatını həm ölkədə, həm də kənarında layiqincə təmsil edən bu şəxsiyyətləri hörmət və ehtiramla xatırlayan Q.Paşayevin fikirlərini (“Məni İraq türkman folkloruna, onu yaradıb-yaşadanlara belə dərindən bağlayan nədir?” Göz önünə ilk olaraq Azərbaycanda İraq-türkman folkloruna xalqın dərin məhəbbəti və doğmalığ hissi gəlir. Özüm üçün bir daha kəşf edirəm ki, doğmasını sevməmək mümkün olmadığı kimi, onu unutmaq, ona yad münasibət bəsləmək də mümkün deyildir. Başqa bir tərəfdən də düşünürəm: parçalanmağa məruz qalmış xalqın ellikə yaratdığı sərvət üçün bağlı qapılar, keçilməz yollar yoxdur. Əta Tərzibaşı kimi bu əvəzsiz işə ömür həsr edən dəyərlı insanların sayəsində nə kəsılən yollar, nə illər mənəvi ayrılığa gətirib çıxara bilməmiş, qismətimizə düşən cismani ayrılıq olmuşdur. Bu, gün kimi aydın həqiqət böyük şəxsiyyət və görkəmli alim Əta Tərzibaşıya həsr etdiyim əsərin hər səhifəsində özünü aşkar hiss etdirir və əsrlər arxasından haray çəkən bu mənəvi birliyin əbədiyyət nəğməsini oxuyur) elə onun özünə də şamil etmək olar. M.Qasımlı fikir-

lərində haqlıdır ki, bu kitabda bir qədirşünaslıq hiss olunur: “hiss olunur ki, yazan da, haqqında yazılan da bir mənəviyyat sərrafıdır. Kitab boyu onların qoşa obrazı bir məsləkdaş kimi, vətənsəvər, elsevər, yenilməz xalq ruhunun ləyaqətli daşıyıcısı və araşdırıcısı kimi çiyin-çiyindədir”. Q.Paşayev bütün qəlbiylə, fəaliyyəti ilə ona doğma olan, parçalanmış, torpaqlarının ağrı-acısı sinəsində olan, böyük dühalar yetişdirmiş xalqına, millətinə, onun keçmişinə, tarixinə, mədəniyyətinə qırılmaz tellərlə bağlı böyük alim, böyük şəxsiyyət, humanist insandır.

Q.PAŞAYEV VƏ AZƏRBAYCAN FOLKLORŞÜNASLIĞI

*Professor Qəzənfər Paşayev
folklorumuzun Müşfiqidir.*

Nizami Cəfərov
akademik

Dünya ədəbiyyatının ən gözəl inciləri folklor nümunələridir. Folklor geniş bədii təsir gücü, zəngin məzmunu, sənətkarlıq səviyyəsinə görə bir xalqın milli mədəniyyətinin çərçivəsində qalmayıb, ümumdünya mədəniyyətinin tərkib hissəsinə çevrilib. Bu folklor nümunələrimiz bəşər sivilizasiyasının keçib gəldiyi tarixi-ictimai mərhələlərin bədii ifadəsini özündə yaşadır. Folklor yazılı ədəbiyyatın ilk “mayakı”dır. Dünyanı heyrətdə qoyan böyük əsərlər folklor nümunələrindən qaynaqlanıb. Şifahi xalq yaradıcılığı poeziyaya xeyli yazılı mal mövzular, bədii material və sənətkarlıq imkanları verib. Dünyanın dahi bədii söz ustaları xalqdan, onun şifahi yaradıcılığından, lirikasından, nağıllarından, əfsanələrindən, zərb-məsəllərindən, bir sözlə, inci xəzinəsindən aldıkları zəngin ma-

terialı necə sərrast, necə həssas və yüksək bədii səviyyədə işləyib əsərlər yaratmış, ədəbi abidələr ucaltmış və onları yenidən təzə-tər şəkildə xalqın özünə qaytarmışdır.

Həyatda elə əhəmiyyətli hadisələr var ki, onlar xalqın həyatında olduğu kimi bədii dəyərlərində də yaşayır. “Kitabi-Dədə Qorqud” boyları, “Oğuznamələr”, “Bilqamis”, “Manas”... xalqın milli-etnik düşüncəsini, keçdiyi ictimai formasiyaları, ictimai bərabərsizliklərin xalqın həyatında doğurduğu ziddiyyətləri, dövrün ziddiyyətli hadisələrini, xalqın etik-estetik, milli-mənəvi özəlliklərini belə qoruyub saxlayır. Xalqın həqiqi tarixi onun yaratdığı folklorundadır.

Bu gün də aşıq ədəbiyyatı nümunələrinin, ümumilikdə folklorumuzun toplanması, tədqiqi, nəşri sahəsində dəyərli işləri ilə seçilən, əməyinə yüksək qiymət verilən alimlərimiz var və Qəzənfər Paşayev də onların sırasındadır. O, aşıq sənətinin ən yaxşı tədqiqatçılarındanır.

Q.Paşayev yazır: “qədim və orta əsrlərdə aşıqlar varsaq, ozan, dədə, baxşı, yanşaq və s. adlanmışlar. Yalnız XV əsrdən “aşiq” termini işlənmişdir. Ustad aşıqlar Azərbaycanda el şairləri, çalğıçı, bəstəkar və müğənni funksiyalarını yerinə yetirmişlər. Odur ki, aşıq yaradıcılığı ədə-

biyyat, musiqi, ifaçılıq, rəqs və teatr elementlərini özündə birləşdirən sintetik sənətə çevrilmişdir". O, başqa türk xalqlarında da aşıq sənəti olsa da, heç bir xalqda Azərbaycanda olduğu kimi kütləvi olmadığı, milli musiqi səviyyəsinə yüksəlmədiyi qənaətindədir: "Heç bir xalqda Azərbaycanda XIX əsrin əvvəllərində məşhur olan Aşıq Pəri, Aşıq Bəsti, Aşıq Nabat, Aşıq Sənəm, Şimpirli Sevgili, Aşıq Sona, Aşıq Əskinaz kimi qüdrətli qadın aşıqları olmayıb. Türkiyədə aşıq dərnəkləri xaric, hansı türkdilli xalqda "Aşıqlar Birliyi" vardır? Hansı türkdilli xalqda qadın və qızlardan ibarət "Aşıq Pəri" məclisinə bənzər bir məclis vardır? Hansı türkdilli xalqda universitetlərdə aşıq sənəti tədris edilir? Hansı türkdilli xalqda televiziya kanallarında gənc aşıqların müsabiqəsi keçirilir?

Q.Paşayev Ulu öndər Heydər Əliyevin, onun layiqli davamçısı İlham Əliyevin, vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın aşıq sənətinə qayğısını dəyərləndirir.

Q.Paşayev Azad Nəbiyevin "Azərbaycan xalq ədəbiyyatı" dərsliyi ilə bağlı yazdığı "Azərbaycan xalq ədəbiyyatı" adlı məqaləsində alimin öz təşəbbüsü ilə BDU-nun filologiya fakültəsində folklor kafedrası yaratmasını alqışlayır. Ali məktəblərin filologiya fakültələrində Azərbaycan

ədəbiyyatı tarixi fənninin başlanğıcı kimi V.Vəliyevin “Azərbaycan folkloru”, P.Əfəndiyevin “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı” dərsliklərinin əvəzsiz rol oynadıqlarını söyləyir və dərslük haqqında fikirlərini belə ifadə edir: “Bu, folklorumuzun nəzəri məsələlərinə yenidən və obyektiv baxılması zərurətini ortaya qoydu. Həmin zərurətin nəticəsi olaraq Azad müəllimin sanballı əsəri meydana gəldi”. Bu kitabın ərsəyə gəlməsi üçün Azad müəllimin otuz ilə yaxın apardığı araşdırmaları, dərslük yazmağın tələb etdiyi təcrübə və biliklərə yiyələnməsini, hərtərəfli biliyə malik müəllimin auditoriyalarda “saç ağartması”nı dəyərləndirir, “dərslük yazmağa mənəvi haqq qazanması dərslüyün uzunömürlü və uğurlu olmasını şərtləndirən amillərdəndir” – deyir.

Belinski yazır: “Böyük zəhmət və fədakarlıqla xalq ədəbiyyatının qiymətli gövhərlərini toplayan və onları unudulub tələf olmaqdan qoruyan təvazökar və qərəzsiz adamların zəhməti hər cür təqdir və təşəkkürə layiqdir”. Q.Paşayev A.Nəbiyevi belə folklorşünaslardan biri kimi dəyərləndirir.

A.Nəbiyevin yeni istiqamətdə, yeni yöndə yazılmış dərslüyünün ikinci hissəsinin də uğurlu olacağı ilə bağlı fikirlərində Q.Paşayev yanılırmı. Tələbə, magistr, aspirant və doktorantların ən

yaxşı dərs vəsaiti bildiyi “Azərbaycan xalq ədəbiyyatı” dərsliyinin ikinci hissəsi mütəxəssislər tərəfindən yüksək dəyərləndirilir.

“Folklorumuzun mötəbər tədqiqatçısı” adlı yazıda B.Abdullanın folklorşünaslıq elminin inkişafında rolu araşdırılır. B.Abdullanın bir alim kimi rolunu görür, “folklorşünaslıq elmi sahəsində mötəbər söz demək mərtəbəsinə yüksəlmiş, xarici ölkələrdə alim, professor, elm sahəsində işlənən akademik titulundan başqa alın təri, titanik zəhməti sayəsində yerdə qalan bütün titulları qazanmış”, Əməkdar elm xadimi adına layiq görülən ilk folklorşünas olduğu açıqlanır.

Q.Paşayev milli təəssübkeşliyi ilə seçilən alimlərimizdəndir. Onun “Koroğlu”nu yadelliləşdirmə cəhdi əbəsdir” məqaləsi diqqəti cəlb edir. “Koroğlu” türk xalqlarının ortaq mədəniyyət abidələrindəndir. Cəlil Nağıyevin “Koroğlunun Çin qaynaqları” araşdırmasında onu qane etməyə məqamları göstərir. Birinci növbədə türkdilli xalqların ortaq dastanı olan “Koroğlu”nun Yaxın və Orta Şərqlə xalqlarının müştərək abidəsi hesab etməsi tədqiqatçını “qane etmir” və burada “Koroğlu”nu “yadelliləşdirmə cəhdi aydın görünür” – deyir. “Çin qaynaqlarında mənşəcə türk olan An Lu-Şan adlı qəhrəmanın olması məsələ-

sini heç kim inkar etmir. Lakin sizin “kiçik yazı» adlandırdığınız dörd çap vərəqi həcmində tədqiqatınızda təsdiqinə çalışdığınız An Lu-Şanın – Rövşən-Koroğlu olması məsələsi çox müəmmalı fikirdir. Siz bu mülahizələrinizlə istəsəniz də, istəməsəniz də “Koroğlu” ilə bağlı indiyə qədər aparılmış tədqiqatların üstünə kölgə salır, bir növ onları inkar edirsiniz. Lakin “əldə edilən yeni qaynaqlar və bu qaynaqlardan doğan yeni mülahizələr” özləri dediklərinizə şübhə ilə yanaşmağa imkan verir».

Aparılan araşdırmanın qüsurlu olduğunu alimin öz fikirləri əsasında isbatlamağa çalışır. Cəlil Nağıyev dastan qəhrəmanlarının adlarını islama qədərki dövrlə əlaqələndirir: “Bu obrazların dastanda belə geniş yer tutması həmin əsərin (“Koroğlu”nun – Q.P) daha qədim – islamaqədərki dövrlərdə yarandığını göstərən faktorlardan biridir”, digər tərəfdən göstərir ki, Çin imperatoru An Lu Şan-Rövşən hərəkətini yatırımaqdan ötrə Bağdad xəlifəsinə müraciət etmiş, xəlifə də üç minlik hərbi qüvvə göndərmişdir. Q.Paşayev “burada açıqca məntiqsizlik özünü göstərir” – deyir.

Q.Paşayevə alimin “türkdilli xalqların sazlı-sözlü məclislərinin yaraşığı olan poetik cəhətdən formalaşmış “Koroğlu” dastanını başqa xalqların

mirası kimi verməsi “ağır gəlir”: “Allaha şükür ki, 68-ci səhifədə özünüz öz fikirlərinizə qarşı çıxırsınız... tacik, erməni və kürdlərə “Koroğlu” indiki ərazi bölgüsünü nəzərə alsaq İrandan və bizdən keçmişdir. Bu gün kimi aydın həqiqətdir”.

An Lu-Şanın Koroğlunun prototipi olması ilə bağlı apardığı müqayisələri də qəbul etmir. Mənbələrdən An Lu-Şanın şöhrətpərəst, mənsəbpərəst olduğu, hakimiyyətə gəlmək üçün hər cür hiylələrə əl atan, axmaq, içki düşkünü və qəddar adam olduğundan “onun Rövsənə bənzəyişi yoxdur” – deyir.

Çinlə bağlı bir həqiqəti də alimin nəzərinə çatdırır. Nağıl və əfsanələrimizin çoxunun Çinlə-Maçinlə bağlı olmasının səbəbi sayı 30 milyona yaxın olan, dini dinimizdən, dili dilimizdən olan, paytaxtları Urumçu olan uyğurlardır ki, dilləri Azərbaycan dilindən fərqlənmir, onlarda da xalq yaradıcılığının zəngin olduğunu, gələcəkdə tədqiqatlarında bu amilə də C.Nağıyevin diqqət yetirməsini məsləhət görür.

Sonralar söhbət zamanı prof.Cəlil Nağıyev Qəzənfər müəllimə deyib ki, “Koroğlu”nun Çin qaynaqları” ABŞ-da ingilis dilində çap olunub. Prof.Q.Paşayev təəccüblənməyib və deyib: “İnanmıram ki, başqa kitablarınız ABŞ-da çap oluna.

“Koroğlu”nun Çin qaynaqları” xalqımıza zərərli olduğuna görə çap ediblər”.

Aşıq sənəti, onun yaradıcıları, bu qədim el sənətini yaşadanlardan biri olmuş Mikayıl Azafli yaradıcılığı, onun müasirləri ilə bağlı Q.Paşayevin maraqlı, dəyərli məqalələri vardır. “Böyük coşqunluqla yazıb-yaradan, sağlığında klassikləşən, çağdaş aşıq sənətinin memarlarından olan, 12 aşıq havası və zəngin poeziyası ilə əbədilik qazanan Azafli Mikayıl sözün həqiqi mənasında ustad aşıq, el şairi və bəstəkar idi. Aşığın yaratdığı “Azafli dübeyti”, “Azafli gözəlləməsi”, “Azafli dünyası”, “Azafli gəraylısı”, “Azafli himni”, “Azafli müxəmməsi” kimi saz havaları təkcə aşıqların deyil, eləcə də müğənilərin sevə-sevə oxuduqları mahnılardır”.

Əlimizdə zorba çomaq,
Başımızda motal papaq,
Ağ şalvarda qara yamaq,
Kommunizmə gedirik biz.

Q.Paşayev göstərir ki, bir məclisdə bu şeiri oxuduğuna görə aşıq dörd il (1961-1964) zindan həyatı keçirmişdir. Azafli mövcud quruluşa qarşı nifrətini gizlətmir.

Tutumunu, dərin mənası ilə qalaq-qalaq kitablara sığmayan taleyüklü dərdlərimizi, xalqımıza üz verən bəlaları bircə bənddə məharətlə ifadə etmişdir:

Qoca Azaflıyam, dilim var, lalam.
Təbrizdə qardaşım, Sibirdə balam.
Elə dərd varmı ki, çəkməmiş olam,
Bax onlar ağartdı başımı mənim.

Q.Paşayev aşığın qızı Maralla birlikdə tərtib etdiyi “Qoca Azaflıyam” (Bakı. “Təhsil”, 2007, 760 səh) kitabında ilk dəfə olaraq hər şeir şəklindən əvvəl həmin növ haqqında yaradıcı şəkildə məlumat verir. Aşıq yaradıcılığı tarixində ilk dəfə olaraq gəraylı, qoşma, təcnis, müxəmməs, divani, vücudnamə, sicilləmə, ustadnamə, cahannamə və s. kimi aşıq şeir şəkillərində hər bölmədən əvvəl onun şəkli xüsusiyyətləri barədə qısa məlumat verildiyi, həmin şeir şəklində Azaflının xidmətləri açıqlandığı dəyərləndirilir.

Əsasən üç-beş bənddən ibarət, “aşıq poeziyasının ən oynaq və axıcı şəkli” olan gəraylının qoşmayla oxşar və fərqli keyfiyyətlərini, onların şəkli xüsusiyyətlərini açır; Hər iki aşıq şeir şəklinin son bəndində müəllifin adı və ya təxəllüsü verilir, buna “möhürbənd və ya “tapşırma” deyilir. “Fərç

ondadır ki, gəraylı səkkiz, qoşma on bir hecadan ibarət olur". Hər ikisinin qafiyə quruluşunun eyni olduğu açıqlanır.

"Əkbərin bülbülü susduran səsi" məqaləsində "aşıqlar beşiyi" kimi tanınan, Tovuzun Bozalqanlı kəndində yetişən Aşıq Hüseyin Bozalqanlı, Aşıq Qədir, Xəyyat Mirzə, Aşıq Mikayıl, Azafı, Aşıq Hüseyin Dəmirçi, Aşıq Mahmud, Aşıq Ələsgər kimi adlı-sanlı aşıqlarla bir kənddə doğulub, saz-söz aləmində boya-başa çatmış, "sənət yolu uğurlu olmuş, zil və məlahətli səsi ilə" saz-söz xiridarlarının qəlbində yer tapmış Aşıq Əkbər yaradıcılığı barədə məlumat verir. Aşıq Əkbərin poeziyasında ustad aşıqların yaradıcılığına xas olan bütün şeir şəkillərinə rast gələn Q.Paşayev "buradakı qoşmalar, gəraylılar, gözəlləmələr, təcnis, müxəmməs, divanilər, ustadnamələr və s. cilalanmış, rəvan dillə qələmə alınmış poeziya nümunələridir" – deyir.

Q.Paşayev onun tərənnüm obyektlərini qruplaşdırır. Doğma Azərbaycanına vurğun sənətinin sənətkarlıq keyfiyyətlərini üzə çıxarır.

Əlimərdanlı Aşıq Xanların yaradıcılığını, ifaçılıq qabiliyyətini, "çalıb-oxumağını, ifasında poeziya nümunələrini, ustadnamələri, rəvan və bəlağətli nitqini dinlədikcə, musiqiyə uyğun hərə-

kətlərini müşahidə etdikcə bir daha dərk edir ki, “dahi Üzeyir bəyin dediyi kimi aşiq sənəti elə bir sənət aləmidir ki, burada müğənninin də, şairin də, bəstəkarın da, rəqqasın da, bədii qiraətçilərin də istənilən qədər payı vardır”.

“Tarixə çevrilən iki görüş” məqaləsində Tovuz aşiq məktəbinin yetirməsi Çopur Ələsgər ləqəbi ilə tanınan Bozalqanlı Aşiq Ələsgərin gur, məlahətli səsini, səhnə davranışını, ilhamla yazılmış, ürəklərə yatan, vətənə, ustad sənətkarlara, əzizlərinə, sənət dostlarına həsr etdiyi şeirlərdə “bəşəri-lik və səmimiyyət də qırmızı xətt kimi” keçdiyini, canlı təbiət təsvirlərini dəyərləndirir.

“Keşməkeşli yolun yolçusu” məqaləsində “Aşıqlar Birliyi” nəzdində “Aşiq Pəri” məclisini yaradan qəlbi və ruhu ilə ozan sənətinə bağlı olan Narınc Xatunun həm müasiri olan, həm də keçmişdə yaşayıb-yaradan qadın aşiq və el şairlərinin ədəbi irsinin toplanması, tədqiqi və çapı ilə bağlı fəaliyyətini dəyərləndirir. Aşiq sənətinin sirlərinə dərindən bələd olan Narınc Xatunun bir çox el aşıqları və şairləri ilə deyişmələri, “Azafı və Narınc Xatun” dastanının yaranmasındakı rolu, onun aşıqların repertuarından düşməyən qoşma, gəraylı, tənris və ustadnamələri, geniş yaradıcılıq imkanları – mənsur hekayələri, bayatıları, uşaq şeirləri araşdırılır.

Q.Paşayev Aşıq Şəmşir yaradıcılığına dair sanballı məqalələr müəllifidir.

Araşdırmalarından, təhlil və tədqiqatlarından görürük ki, Q.Paşayev el sənətinə, xalq ədəbiyyatına dərin tellərlə bağlı olan alim, həm də saz-söz xiridarıdır. O poeziya aləminə vurğundur.

Professor Qəzənfər Paşayev Şirvan aşıq məktəbinin görkəmli nümayəndəsi Aşıq Şakir Hacıyevə həsr etdiyi “Səsinin xiffətini çəkdiyim sənətkar” məqaləsində Şakirin aşıq sənətinə verdiyi töhfələrdən söz açır. Aşıq Şakirin məktəb yaratdığını xüsusi vurğulayır. Qəzənfər Paşayev cavanlıq illərinin dostu Aşıq Aydın Çobanoğlunun poetik irsini içinə alan “Ömrün etməyəcək vəfa dedilər” (Bakı, “Elm və təhsil”, 2014, 448 s.) adlı kitabı tərtib edərək, “Ömrün vəfa etmədiyi aşıq-şair” adlı geniş ön sözlə çapına nail olmuşdur. Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirmiş Aydın Çobanoğlu geniş dünya-görüşə malik idi. Aşıq sənəti və aşıq yaradıcılığına dair sanballı məqalələr müəllifi idi. Tovuzlu Aşıq Nəcəfin həyat və yaradıcılığından tədqiqat işi yazmışdı. Aşıqlar Birliyinin sədr müavini idi. Təəssüf ki, qırx iki yaşında olanda (1951-1993) faciəli şəkildə dünyasını dəyişdi.

Q.Paşayev “Elçinin folklor dünyası” adlı sənəballı məqalənin müəllifidir. Məqalədə “Elçinin nağıl dünyası”, “Kərəm yanğısı ilə”, “Aşiq poeziyamızın açılmamış qatı”, “İkiyə bölünmüş ürəyin həsrət nəğmələri”, “Ədəbi abidəmiz, müdriklik məktəbimiz”, “Yazılı və şifahi ədəbiyyatımız haqqında düşüncələr” başlıqlı bölmələr tədqiqata cəlb edilir.

Q.PAŞAYEVİN ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ FƏALİYYƏTİ

Müşahidələr göstərir ki, professor Qəzənfər Paşayev uzun illər ərzində ardıcıl fəaliyyəti ilə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının Şərq-Qərb Di-vanını yaratmağa nail olmuşdur.

İsa Həbibbəyli
akademik

Qəzənfər Paşayev Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün dəyərli olan çoxlu sayda monoqrafiya, məqalə, resenziyaların müəllifidir. Onun istər 60-cılarla, istərsə də digər illərdə ədəbiyyata gəlmiş şair və yazıçılarımızın yaradıcılığı ilə bağlı fikirləri çox qiymətlidir. Bunlar Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının inkişafına, zənginləşməsinə xidmət edir.

Q.Paşayev Azərbaycan poeziyasının inkişafında böyük xidmətləri olan Nəsiminin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı dəyərli tədqiqatların müəllifidir. O, Azərbaycan ədəbiyyatının qüdrətli sənətkarı Nəsiminin irsi geniş şəkildə yayıldığı ölkə-

lərdə, o cümlədən, İraqda apardığı araşdırmalar nəticəsində şairin İraq Divan nüsxəsində şairin yaradıcılığının Şərqlə ölkələrində geniş yayıldığına, bu ölkələrdə onun sənətinə yüksək qiymət verildiyinə, Nəsimi irsinin “böyük rəğbət qazandığına” dair faktları üzə çıxarır. Nəsiminin “İraq Divanı”nı çap edir (Bakı, “Yazıçı”, 1987, 336 səh.; Təkrar nəşr. Bakı, “CBS-PP”, 2018, 384 səh.). Daha sonra “Nəsimi haqqında araşdırmalar” (Bakı, 2010, 168 səh.; Təkrar nəşr. 2011, 168 səh.) kitabını çap etdirir.

Ə. Bəndəroğlunun Kərkük vilayətinin Tuz Xurmatu qəzasının Bəşir kəndində yaşayan, yaşı yüzü keçən, özünü Şah İsmayılın nəvə-nəticələrindən hesab edən Səid Heydərdən aldığı Divan nüsxəsi üzərində Q.Paşayev İraqa üçüncü səfəri zamanı (1972-1975) Ə.Bəndəroğlu ilə birgə işləmişdir. “Divan”ın üzü Molla Turab ibn Molla Səfil, ibn Molla Əmin tərəfindən köçürülmüş”, “tünd qəhvəyi rəngli, qalın dəri cildli, 286 səhifəlik”dir, əlyazmanın vərəqləri “iki sütunlu”dur, səhifələrində 14-19 beyt, ölçüsü 15-21 santimetr olan 400-dən artıq şeiri verilmişdir.

Divan nüsxəsində “398 şeir Nəsimi təxəllüsü ilə tamamlanır. Üç şeir şairin ilk təxəllüslərindən olan Səyyid Nəsimi təxəllüsü ilə bitir”. Bu divan

nüsxəsində Hüseyini təxəlüsü ilə yazılan şeir və rübailərin olmadığını, üz qabığının iç tərəfində İmam Əlinin kəlamının – “Varlıya qürbət də vətəndir, yoxsula vətən də qürbətdir” yazıldığı, divanın şairin “İştə gör” şeiri ilə başladığını, böyük həcmli şeiri ilə də “tamamlandığını” bildirən Q.Paşayev İraq nüsxəsinin son misralarını diqqətə çatdırır:

Cümlənin rizqin verdin, əzəl qism eylədin,
Kiminin yediyi gəmdir, kiminin yağ ilə bal.
Ey Nəsimi, sən yürütdün tövhidi yer üzünə,
Yenə min əstəğfürülla, əfv qıl, ya zülcəlal.

Bu Divan nüsxəsinin üzünün köçürüldüyü tarix haqqında kitabın sonunda verilən məlumatı verir:

“Ruzi-şənbə bu kitab oldu tamam,
Ol Rəsulun ruhuna yüz min salam.
Kətabə hil-kitab Molla Turab,
İbn Molla Səfil, ibn Molla Əmin
1269 mahi şəvvalın igirmi ikisi
(1853-miladi-Q.P)”

Divan nüsxəsi ilə tanış olan tədqiqatçı bu nüsxənin “səhifələnmədiyini”, klassik divan quru-

luşunda son hərflərə müvafiq “düzüldüyünü”, hər səhifədəki son sözün o biri səhifədə “təkrar yazıldığı”, “Payi-səhifə” (səhifə ayağı) adlanan bu üsuldan vaxtilə “geniş istifadə edildiyini” yazır: “Bir çox ölkələrdə kitab səhifələrinin nömrələnməsinə XVI əsrdə başlansa da, Şərqi ölkələrində köhnə “nömrələmə” üsulu XIX əsrin axırlarına qədər davam etdiyinə görədir ki, Nəsiminin İraq Divan nüsxəsində də bu ənənəyə riayət edilmişdir”. Nüsxənin bədii tərtibatı “yoxdur”, hər bir şeir bir-birindən şairin təxəllüsü olan “qoşa misralar və iki sətirik boş yerlə ayrılır”, bəzi yerlərdə ləkələr olsa da “mətn aydın və oxunaqlıdır”. Divanın cırılmış səhifələri ilə bərabər bu nüsxədə Nəsiminin Azərbaycan dilində yazdığı qəzəllər və iki tuyuq verilir:

Ya rəb, məni sən aləmə sərtac etmə,
Həm siflələrin tirinə möhtac etmə.
Ya rəb, mənə bir gəncü qənaət ver kim,
Namərdə degil, mərdə də möhtac etmə.

Ya ilahi, kimsə heç ac olmasın.
Ac olub namərdə möhtac olmasın.
Bimürüvvət görməsin dövlət üzün.
Bihəmiyyət sahibi-tac olmasın.

“Ürəklərdə yaşayan şair Nəsimi” adlı məqalədə yazılır: “Böyük şairimiz Nəsiminin anadan olmasının 600 illiyi münasibətilə Sovetlər Birliyində (Azərbaycanda) bu ilin əylül (sentyabr) ayında möhtəşəm şənliklər yapılacaqdır. Bu xüsusda Əbdüllətif Bəndəroğlu ilə filologiya elmləri namizədi Qəzənfər Paşayevin Nəsimi haqqında hazırladıqları kitab avqust ayında çapdan çıxacaqdır...” (Bağdad, “Yurd” qəzeti, 16 may 1973-cü il).

Q.Paşayev Ə.Bəndəroğlu ilə birlikdə Divan nüsxəsini üzünü köçürür, əldə olan mənbə və kitablarla müqayisə edir. Lakin məlum olur ki, sovet adamı xaricdə kitab çap etdirə bilməz. Başqa bir yandan da aparılan işlərin əldə edilmiş əlyazma nüsxəsi haqqında qəti söz demək üçün “kifayət” olmadığını nəzərə alıb Q.Paşayev “Yurd” qəzetində “Nəsimi Divanı və biz” adlı məqalə ilə çıxış edir və bildirir ki, “Nəsimi Divanının tapılması və həmin nüsxə əsasında Ə.Bəndəroğlu ilə bu nüsxə haqqında kitab yazacağımızı vəd etmişdik. İşimin çoxluğu üzündən və istənilən qədər material olmaması səbəbindən bu işdən vaz keçdim. Biz Bəndəroğlu ilə bu divan nüsxəsi haqqında fikir mübadiləsi apardığımız və bu nüsxənin üzünü kiril əlifbası ilə köçürtdük. Ancaq işə başlamadıq. Hər kəs ayrıca işinə başlaya bilər.

Ə.Bəndəroğlunun yapacağı Nəsimi kitabı İraq türkmənlərinə, onların dilində yazan böyük şairin yaradıcılığını tanımaqda bir yardım olacaqdır” – deyir. Ə.Bəndəroğlu kitab üzərində tək işləyir, kitabı çap etdirir. Q.Paşayev Ə.Bəndəroğlunun kitaba Nəsiminin İraq Divanında verilən 400-dən artıq şeirinin yalnız 95-ni daxil etdiyini, həmin şeirlərin bəzilərinin yarımçıq verildiyini, bu kitabdakı şeirlərin hamısına başqa əlyazma nüsxələrində və Bakıda çap olunmuş kitablarda rast gəldiyini söyləyir. Bəzi çatışmayan cəhətlərinə baxmayaraq “kitabın İraqda yaşayan və azərbaycanca danışan bu xalqa Azərbaycan ədəbi dilinin və bədii fikrinin ən böyük ustadlarından biri – dahi şairimizin yaradıcılığı barədə ilk töhfə olmaq baxımından böyük qiymət kəsb etməsini dəyərləndirir və Ə.Bəndəroğlunun zəhmətinə böyük dəyər verir. R.Rzanın “bu möhtəşəm ədəbi-elmi abidənin gözəl, dəqiq, maraqlı və uzunömürlü yaranmasında bir kərpic qoyanın da, yüz kərpic qoyanın da zəhməti hörmət və təqdirə yad edilməlidir” – fikrinə şərik çıxır.

Tədqiqatçı Divanın İraq nüsxəsini S.Mümtazın “Seyid İmadəddin Nəsimi”, M.Quluzadənin “Seçilmiş şeirləri”, H.Araslının “İmadəddin Nəsimi”, C.Qəhrəmanovun “Nəsimi”, “Məndə sı-

ğar iki cahan” və ərəb əlifbası ilə çap etdirdiyi “Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətninin üç cildliyi” kitabları ilə müqayisə edir. Müqayisə zamanı Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətninin üç cildliyi əsas götürüldüyü bildirilir. Və araşdırma zamanı İraq Divan nüsxəsini adları çəkilən əsərlərlə müqayisə edərkən “on dörd şeirin nəsimişünaslıqda məlum olmadığını aşkar etdik. Bunlar “İştə gör”, “Ondan çıxar”, “Göstərir”, “Yoxdur minnətim”, “Bilənə”, “Əlidir”, “Ol”, “Degilmidir” rədifli və “Yenə fəslə bahar oldu, gögərdi kuhi-səhralər”, “Nigara, pərtövi-hüsnün təcəllə verdi məhtabə”, “Gəl ey sərkeş, nəsihətdən burax əqlin qulağına”, “Qılan hər nəsnəyi əmri-xudadır”, “Camalın qibləyi-əhli-səfadır”, “Ay camalın ciltvəgahı rövzeyi-xüldi-bərin” misraları ilə başlanan şeirlərdir” – deyir və araşdırmalarını davam etdirərək bunu da qeyd edir ki, alim C.Qəhrəmanovun “söhbət açdığı, yalnız bir əlyazmada təsadüf edilən və buna görə də mübahisəli və qeyri-dəqiq qalan, lakin Nəsimiyə aid olması ehtimal edilən 129 şeirin 68-i şairin İraq Divan nüsxəsində verilmişdir. Bu fakt nəsimişünaslıqda güman, şübhə və ehtimalla qarşılanan 68 şeirin məhz Nəsiminin olduğunu təsbit edir. Şairin İraq Divanında bu və ya başqa şeirlərinin tərkibində gedən 50-yə

qədər beytə də başqa mənbələrdə rast gəlmirik. Tədqiqatçılar Nəsiminin irsi ilə bağlı, mübahisəli şeirləri haqqında maraq doğuran fikirləri yada salır. C.Qəhrəmanov yazır: “Nəsimi əsərlərinin tənqidi mətninin tədqiqi nəticəsində bir çox mübahisəli, tam mənasında dəqiqləşməyən şübhəli şeirlər aşkar edilmişdir. Həmin şeirlərin müəyyən hissəsinin Nəsimiyə aid olması ehtimalı çoxdur. Ancaq bircə nüsxədə verilmiş bu şeirlərdə yarımçıq beytlər, dil və üslub xətalıdır. Başqa bir nüsxə və variantlarda müqayisə edib, şeirin əsl mətnini düzəltməyə çalışmaq mümkün olmadığı üçün onlar “Əlavələr”də verilmişdir. Nəsimi əsərlərinin tənqidi mətninin “Əlavələr” hissəsində verilmiş şeirlər gələcəkdə şairin daha bir çox əlyazmaları aşkara çıxarıldıqdan sonra düzəltməyə bilər”.

Bu cəhətdən İraq Divan nüsxəsinin Nəsiminin irsinin hərtərəfli öyrənilməsinə müsbət kömək edəcəyinə şübhə doğurmadığını bildirir.

İraq Divanında şairin indiyə qədər məlum olmayan “Ol” rədifli şeiri olduğunu yazır. Bu şeirin səciyyəvi xüsusiyyəti kimi burada misraların üç sətirdən ibarət olmasını götürür:

Gəl arifin al xəbərini məni ərəndən,
Bu dünyanın çək əlini dərdi-sərindən,
Bişək güman ol, sultan cahan ol.

Q.Paşayev bu divanı dolğunluğuna, kamilliyinə və həcminə görə yalnız M-227/1167 şifrəsi altında Respublika Əlyazmaları İnstitutunda saxlanılan “Bakı əlyazması ilə müqayisə etmək olar” – deyir. Bu Divanın diqqəti cəlb edən əsas cəhətlərindən biri də əsərin üzünü köçürən katibin “səliqəli işini” – ədəbi dilimizdə işlənən bir çox sözlərin kərküklülərin danışığında işlənməsə də katibin onları dəyişdirməməsi, olduğu kimi saxlamasını görürük.

Könlümün məqsudi sənsən, **özgə** dildar istəməz (səh.81).

Təfavüt etməz anı, gər qəbul qılsa rəhim. (səh.137-138).

Gerçək müsəlman olmuşam (səh.155).

Dünya çün **murdar** imiş, gəl keç, könül, **mur-dardən** (səh.184).

Səni sevənlərin halı, bu dörd işdən degil **xali**. (səh.190).

Sındır qəfəsi tazə gülüstan eylə (səh.206).

İraq Divanında indi də ədəbi dilimizin lüğət tərkibindən çıxsada, bu gün də **ulaşmaq, varmaq, yürü, kəndi, qutlu, tütün (tüstü), yey, irişmək** kimi sözlərin Kərkük dialektində işləndiyini söyləyir.

Tədqiqatçı İraq nüsxəsində işlənən atalar sözlərinə (Çün hər nə kim əkərsən, axır biçərsən anı, Söz bilənə yetər bir söz, özgə sualə düşməsin, Ey Nəsimi, aqibət verər yelə//Bivəfa ilə yeyən nanu nəmək), sinonimlərə, antonimlərə (Çün bəqasızdır cahanın mülkü malü dövləti.Tükəndi əqlimin səbri, qərarı qalmadı canın və s.) diqqət yetirir, şairin xalq dilini dərindən bilməsi ilə yanaşı, Azərbaycan ədəbi dilinin böyük inkişaf yolu keçmiş olduğuna da diqqəti çəkir.

Q.Paşayev İraq Divanında işlənən **Türkman** termininə önəm verir. Nəsimini yada salır:

Ərəbin nitqi bağlandı dilindən,
Səni kimdir deyən kim türkmansan.

Şah İsmayılın da bu misralarını yada salır:

Getdikcə tükənir ərəbin kuhi-məskəni,
Bağdad içrə hər neçə kim türkmən qonar.

Və bildirir ki, Türkman termininin lap qədim zamanlardan məlum olduğunu nəzərə alsaq, onun “ulu türk”, “əzəmətli türk”, “qüdrətli türk”, “xalis türk”, “əsl türk” anlamlarında işlənməsi şübhə doğurmur. Azərbaycan ədəbi dilində və Kərkük dialektində indi də işlək olan **qocaman**, **azman**, **ataman**, **şişman**, **qəhrəman**, **orman**, **şa-**

man və s. kimi sözlərdə “man” in böyük, ülvi, qüdrətli, əzəmətli, ulu mənasını verməsi deyilənlərə dayaq olur”.

Tədqiqatçı İraq Divan nüsxəsindəki dini şeirlərə yalnız Təbriz Universitetində saxlanan Divan nüsxəsində rast gəldiyini söyləyir.

Q.Paşayev İraq Divanı nüsxəsi haqqında məlumatı və şairin səkkiz şeirini “Ədəbiyyat və incəsənət” (6 iyul 1979) qəzetində dərc etdirmiş, və 1987-ci ildə Nəsiminin “İraq Divanı”nu Bakıda çap etdirmişdir.

Q.Paşayev Nəsimi şəxsiyyəti, həyat və yaradıcılığı ilə bağlı maraqlı fikirləri ilə tanınır. Azərbaycan tədqiqatçıları şairin adının Əli, təxəllüsünün Nəsimi olduğunu söyləyirlər. Salman Mümtazdan üzü bəri Nəsiminin təxəllüsünün Nəsiminin təxəllüsü ilə həmahəng səslənməsi üçün qəbul edilməsi mülahizələrini təsdiqləyən sübutun olmadığını yazır (H.Araslı, Ə.Səfərli, S.Şıxıyeva və xarici nəsimişünaslar müxtəlif mənbələrə əsasən onun İraqda türkmanlar (azərbaycanlılar) yaşayan Kifri qəzasının Nəsim kəndində, Diyarbəkirdə (Türkiyə), Təbrizdə, Şirazda, Şamaxıda, Bakıda) doğulduğunu söyləyirlər, tədqiqatçı isə “əksinə, şairin doğum yeri başqa fikir irəli sürməyə imkan verir” – deyir.

Tədqiqatçı bu fikirdədir ki, şairin “Nəsim kəndində anadan olması və Nəsimi nisbəsini buradan götürməsi ehtimalı daha inandırıcıdır. Çünki keçmişdə (indinin özündə də) şairlərin anadan olduğu yeri nisbə kimi götürməsi dəbdə olub. Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Arif Ərdəbili, Füzuli Bağdadi və s”.

Tədqiqatçılardan Lətifi Qəstəmonlunun “Təzkireyi-Lətifi (hicri 1314-cü il) əsərindən üzü bəri bir çox tədqiqatçılar (iraqlı alim Abbas Əzzavi, İbrahim Daquqi, Ə.Bəndəroğlu, türk alimləri K.Kürçüoğlu, H.Qınalızadə, fars Divanının tədqiqatçısı Y.Pəndari və b.) şairin Bağdad yaxınlığında Nəsim kəndindən olduğunu göstərirlər. Tədqiqatçı şairin İraqda-Nəsim kəndində doğulsa da, valideynlərinin İraqa Təbrizdən köçməsinə, sonralar şairin Şamaxıya gəlməsini və orada yaşamasını ehtimal etməyə imkan verən faktların mövcud olduğunu da söyləyir: “Əbülqazi Bahadır xan yazır ki, Salur Qazan xanın hakimiyyəti dövründə (1295-1304) paytaxtı Təbriz olan Elxanilər dövləti güclənmişdi. Lakin Şahməliyin darmadağın edildiyi vaxt Dinli bəyin başçılığı ilə Salur eli İraqa yollandı; onlar orada çox illər yaşayandan sonra, onların arasında Oğurcik adlı bir alicənab igid peyda oldu... o zamanlar İraqda

köçəri xalq-Bayandur eli vardı. Oğurcik alp Bayandur bəyin buyruğuna baxmadı. Bayandur bəy Oğurciyə qarşı qəzəbləndi. Oğurciyin bayandurlarla döyüşməyə gücü yox idi. Min evlik eli ilə o, İraqdan qaçdı və Şamaxıya gəldi; doqquz yüz ev salurdu, yüz ev qarqınlı idi. O, orada yerləşmək istədi”.

Tarixi mənbələrdə min ailənin Şamaxıda yerləşməsinin “çətinliyi” və onların bəzilərinin başqa yerlərə köçməsi faktı dilə gətirilir və “Şamaxıda qalanlar arasında Nəsimi və qohum-əqrəbasının olması ehtimalının böyüklüyü” qənaəti irəli sürülür: bu baxımdan S.Ə.Şirvaninin məşhur:

Mən öləndə Şaxəndanda basdırın,

Çünki onun şahidi-Xəndanı var

– beytinə və S.Mümtazın onu Nəsiminin şair qardaşı Şah Xəndanla əlaqələndirməsinə “haqq qazandırmaq olar” – fikrini irəli sürür.

Nəsiminin qoyub getdiyi zəngin irsinin, ərəb və fars dillərində divanlarının olmasıyla yanaşı “Azərbaycan dilində fəlsəfi qəzəlin banisi, aşıq yaradıcılığının “Əlif lam və tərs əlifba”, “Deyişmə”, “Bağlama”, “Qıfılənd” kimi janrlarının çiçəklənməsinə təkan verən, ədəbi-bədii kamilliyinə görə özündən sonrakı bir çox şairlərə örnək” olması da yüksək dəyərləndirilir.

Q.Paşayev Nəsiminin ölümü ilə bağlı məqamlara açıqlıq gətirir. Qərb və İslam aləmində açıq fikirli adamlar dini ittihamlarla məhv edilirdi. XIII əsrdən başlayaraq katolik kilsəsi məhkəmə-polis təşkilatı yaratmışdı. Bu təşkilat insanları diri-diri tonqala atır, yandırır, dar ağacından asırdı. Din xadimləri və dövlətin siyasətinə qarşı çıxanların aqibəti belə idi. İslam aləmində də hökm sürən bu vəziyyət Nəimi, Həllac Mənsur və “ağalar və qullar dünyası”nın yaramazlıqlarını “bədii sözün qüdrəti ilə aşkarlayan, məslək mücahidi Nəsiminin” ən ağır işgəncələrlə öldürülməsi faktıdır. Bununla belə, Nəsiminin dərisinin diri-diri soyulması ilə bağlı fikirləri mənbələrə əsasən həqiqi qəbul etmir. Ziya Bünyadovun Nəsiminin müasiri İbn Həcər Əsqəlani (1372-1449) “Ənba əl-ğumr biənba əl-ümr” “Həyat oğulları haqqından dolğun bilgi” əsərindən gətirdiyi faktı yada salır: “Onun başını kəsib dərisini soydular və cəsədini çarmıxa çəkдилər” (Z.Bünyadov. “Nəsiminin məhkəməsi və qətli” məqaləsi). İbn Həcər əl-Əsqəlaniyədən sonra yaşayan Şəmsəddin Səxavi (1427-1497) və İbn əl-Həmbəlinin də eyni fikirdə olduğunu bildirir.

Dövrün ictimai-siyasi hadisələrinə qarşı sərt olan Nəsimini Sufilik və Hürufilik tərəfdarı olsa da təriqət şairi kimi qələmə verilməsini doğru

saymır. Nəsiminin İraq Divan nüsxəsində olan şeirlərinin çox böyük hissəsi Yaradanın, İslam dininin, Peyğəmbərimizin və başqa müqəddəslərin tərənnümünə həsr olunmuşdu.

Sovet hakimiyyətinin “dayaqları” laxlamağa başlayandan sonra onun bu Divandakı dini şeirlərini Q.Paşayev və Məmmədəli Əsgərov (kitabın redaktoru) “İmaməddin Nəsimi. İraq Divanı kitabına daxil edir. Və bunu f.e.d. Rəhim Əliyev ilk təşəbbüs kimi qiymətləndirir: “Nəsiminin ən yaxşı dini şeirləri nə onun H.Araslı tərəfindən hazırlanmış 1973-cü il nəşrinə, nə də ki, sonrakı nəşrlərə düşüb. Bircə, 1987-ci ildə “İraq Divan”ını tərtib edən və nəşrə hazırlayan Q.Paşayev və Məmmədəli Əsgərov (kitabın redaktoru) bu buzu qismən sındırıblar və Nəsiminin İraq Divanında olan “Müxtəlif şeirlərin ilk və son beytləri” adında 256-279-cu səhifələrdə 100-ə qədər şeir veriblər. Biz hesab edirik ki, Nəsiminin dini görüşlərini və Allah haqqında təsəvvürlərini öyrənmək baxımından onlar ən yaxşı və mühüm şeirlərdir”.

Q.Paşayev göstərir ki, “Nəsiminin bu poetik hünərinin əsasında şairin Allaha və onun qüdrətinə misilsiz, səmimi inam və imanı durur. Onun təfəkkürünü işıqlandıran və aydınlaşdıran bu iman, Allaha hüdudsuz və şəriksiz sevgisidir.

Allah sevgisi Nəsimi üçün hər şeydir. Bu isə şairin ölümünə fitva verilməsinin mahiyyətini xeyli asanlaşdırır. “Nəsiminin din əleyhinə şeirlərinə və dini əqidəsinə görə təqsirli bilib edam etmişlər” fikrini alt-üst edir. Nəsiminin edamı ilə bağlı aparılan araşdırmalara diqqəti yönəldir. Hələb tarixçisi Müvəffəqəddin Əhməd ibn İbrahim əl-Hələbi “Künüz əz-zəhəb fi tarix Hələb” (“Hələb tarixinə dair qızıl xəzinələr”) əsərində göstərir ki, Nəsimini din əleyhinə şeirlərinə görə təqsirləndirirlər. Bu da bir həqiqətdir ki, din əleyhinə çıxanları xalqın gözündən salmaq üçün kafir, dönük damğası “ən münasib vasitə” idi. Nəsimini də bu yolla aradan götürməyə çalışıblar. “Şairin məhkəməsi Hələbin şeyxi, naibi və qazılar qazısının və rəsmi qəbul olunmuş məzhəblərin (hənəfilik, maliklik, şafilik, hənəbəlilik) dördünün də nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilib. İttiham ilə hənəfilərin qazılar qazısı İbn əş-Şənqasi çıxış edib. Hələbin naibi Yəşbək üzünü Nəsimiyə tutaraq: “Deyilənləri inkar edə bilməsən, səni öldürəcəm”, – deyir. Bu sözləri eşitcək İbn əş-Şənqasi Yəşbəkin məkrli niyyətini anlayır və ittihamdan imtina edir.

Hənəbəlilər şeyxi Şihabəddin ibn Hilal məhkəmənin pozulduğunu görərək malikilərin qazısı Fətxəddindən yuxarı başa keçir. Nəsiminin öldü-

rülməsi barədə yazılı firva verir və Nəsiminin tövbəsinin qəbul olunmayacağını qeyd edir. Nəsimi “kəlməyi-şəhadət” alıb deyilənləri rədd edir. Məclisdə əyləşən din xadimləri qazı və alimlər fitva ilə tanış olduqdan sonra onun əsassız olduğunu və güman ki, şairin bənzərsiz dini şeirlərini nəzərə alaraq fitvanı qəbul etməyiblər. Qazılar qazısı Fətxəddin Şihabəddinə deyir: “Qazı və üləmalar səninlə razı olmadığı halda, mən sənin sözlənlə durub ona necə ölüm kəsə bilərəm?”

Vəziyyətin gözlənilməz məcraya düşdüyünü görənlər Hələb canişini Yəşbək tez sözə qarışdı: “Sultan nəticəni ona bildirməyi, Nəsimi haqqında veriləcək göstərişi gözləməyi əmr etdi”. Suriyalı tədqiqatçı Bəkir ən-Nasir Şeyx Kamil əl-İzzinin Hələbin tarixindən bəhs edən “Nəhr əz-zəhəb” (“Qızıl çay”) əsərində Nəsiminin həyatı və məhkəməsi haqqında verdiyi məlumatı da xatırladır. “Əsərin III cildində oxumaq olar: “Əmir Yəşbək hər dörd məzhəbin qazılarından tələb etmişdi ki, Nəsimini ölümə məhkum etsinlər. Baş Qazı: “Nəsimi Əmirin istəyinə əsasən mühakimə olunur” – desə də, qazilər və üləmalar şairin küfrdə təqsirləndirilməsi barədə qərarə gələ bilməyiblər”.

Məclis dağılıb. Misirdən-Sultan Müəyyəddən cavab gələnə qədər şairi zindanda saxlayıblar.

Sultandan gələn əmrə vurğulanırdı ki, “carçı car çəksin. Hələbdə yeddi gün göstərsin. Sonra da əl-ayağı kəsilsin, bir parçası Zülqədər oğlu Əlibəyə, qardaşı Nəsirəddin və Osman Qarayölkə göndərsin, çünki Nəsimi onların inanclarını pozmuşdur. Bunun üzərinə Nəsimi öldürülür”.

Q.Paşayev göstərir ki, Zülqədər oğlu Əlibəy, qardaşı Nəsirəddinin Qaraqoyunlu türkman tayfalarının, Osman Qarayölkənin isə Ağqoyunlu türkman tayfa ittifaqının başçısı (1394-1434) olub, osmanlı sultanlığının, o cümlədən, osmanlı imperiyasına tabe olan Misir sultanı Müəyyəddinin “siyasi düşmənləri” olduğunu, Osman Qarayölkənin 1399-cu ildə osmanlılara qarşı müharibədə Teymurun tərəfinə keçib Sivası istila etməsini də qeyd edir: “Guya onları Nəsimi yoldan çıxarmışdı. Həqiqət naminə deməliyik ki, Nəsimi Ağqoyunlu və Qaraqoyunluların yeritdiyi siyasəti dəstəkləyirdi. Sultan Müəyyəd isə Nəsiminin xalq arasında böyük nüfuza malik olmasından xəbərdar idi. Yaxşı bilirdi ki, Hələbdə hürufiyyə məzhəbinin şeyxi kimi Nəsiminin sərəncamları yerinə yetirilir”.

Yəşbək cahil, pozğun, qəddar bir adam olmuş, Əl-Müəyyəd Trablis hakimi olarkən onu min dinara almışdı, Qəddar və tamahkarlığına görə Nəsimidən 4 il sonra öldürülmüşdü.

Nəsiminin ölümünə təkan verən bəzi məqamlara tədqiqatçı toxunur; onun təriqətinin genişlənməsi, gözəl bədii üslubu, cəsur bir şair kimi tanınması, Suriyanın qonşuluğunda – Türkiyədə baş verən iğtişaşlar (1415), Dərviş şeyxi Bədrəddin Səməvinin hərəkəta rəhbərliyinə, onun üsyanın başçısı kimi dar ağacından asılması, Müəyyədin də Nəsiminin türkmanları (o vaxt Şamla Hələb arasında Qara Türkman xanlığı vardı – Q.P) ona qarşı qaldıra biləcəyi qorxusu, öldürülməsinə fitvanın da bu “xofla” bağlılığı və Nəsiminin öldürülməsində də bu məsələ əsas olduğu söylenebilir: “Lakin Sultan Müəyyədin əmrindən görünməyən kimi, Nəsimi dinə qarşı təqsirli bilinərək öldürülməyib. Sultan Müəyyəd Hələb şeyxi, qazılar və din xadimlərinin rəyini qulaqardına vura bilməzdi. Onlar Nəsimini dinə qarşı çıxmaqda təqsirli bilməmişdilər. Belə olan halda, Sultan Müəyyəd əsl həqiqəti açmalı olmuşdu. Onu Əlibəyi, qardaşı Nəsirəddini, Qara Osman Qarayölkü yoldan çıxarmaqda, osmanlılarla onların arasında düşmənçilik toxumu səpməkdə təqsirli

bilərək edamına göstəriş vermişdi. Bu fikri təsdiqləyən H.Araslı onun öldürülməsində “dini əqidəsinə görə deyil, siyasi mahiyyət” daşdığıını, M.Quluzadə “ateist şair” olmadığını söyləmişdir. Nəsimi həqiqətən “dini əqidəsinə görə edam edil-səydi, İslamın ilk illərindən üzərində bərqərar ol-duğu dayaqlarından birində – Suriyada məsciddə dəfn olunmazdı. Hicri 910-cu ildə Sultan Qansuh əl-Quri öz qələbəsi şərəfinə şairin əbədi uyuduğu məscidi bərpa etdirməzdi. Burada Nəsimiyə məq-bərə tikilməzdi. Türbəsi hələ otra əsrlərdən ziyarət-gaha çevrilməzdi. Bəkir ən Nasirin göstərdiyi kimi, divarlarda Nəsimi sənətini əks etdirən Azərbaycan və ərəb dillərində kitabələr və şeirlər yazılmış löv-hələr asılmazdı. Həmin lövhələrin birinin üzərinə aşağıdakıları yazmağa cürət etməzdilər:

Əgər qəlbində sıxıntı hiss etsən,
Onu Nəsiminin nəfəsi ilə müalicə et.
Və orda, içərisində Nəsiminin sirləri olan,
Şərəfli yerin mənzərəsini müşahidə et”.

Q.Paşayevin Hələbdə şairin adına qoyulan küçə, Övliya Çələbinin onu Şeyx Nəsimi adlan-dırdığı, Hələbdə Nəsiminin təkyəsinin bu günə qədər mövcudluğu, şairin həyat və yaradıcılığına

“yeni dəyərlər prizmasından baxmaq zərurətini” ortaya qoyduğu haqqında fikirləri dəyərlidir.

Q.Paşayev Nəsiminin qəbrinin tapılmasında R.Rzanın xidmətlərini dəyərləndirir. İlk dəfə Rəsul Rza tarixi faktlara əsaslanaraq Nəsiminin qəbrini ziyarət etdikdən sonra R.Rza Hələb kitabxanasında “Hələb tarixinə dair materiallar” kitabının VII cildini əldə etmiş, və orada 144-cü səhifədə verilən “820 hicri (1417 miladi) ildə Hələb şəhərində yaşamış Nəsimi öldürülmüşdür” faktını üzə çıxarmışdır.

2008-ci ildə Q.Paşayev akademik Bəkir Nəbiyev, Teymur Kərimli və başqaları ilə Hələb şəhərində Nəsiminin 600 illik yubileyində məruzə ilə çıxış etmiş, vətənə döndükdən sonra “Nəsimi haqqında araşdırmalar” kitabını yazmışdır. Nəsiminin qəbrini ziyarət edən Q.Paşayev Nəsiminin qəbri üstündə ərəbcə yazını oxucularına təqdim edir: “Bu, şəhid bəndə, böyük sufi arif, Allahın dostu, Şeyx Əli İmadəddin Nəsiminin qəbridir. O, 824 hicri ilində şəhid olmuşdur. Allah ona rəhmət eləsin. Qəbri müqəddəs olsun”.

“Həzrət Nəsimi təkyəsi” haqqında məlumat verir: “Nəsimi təkyəsi qədim bir məscid idi. Burada 820 hicri-1417 miladi ilində İmadəddin Nəsimi dəfn edilmişdir. Təkyə onun adı ilə adlan-

dırılmışdır. Bu, Məmluk sultanı Məlik əl-Müəyyəd Şeyxin zamanında (Məmluk dövründə) olmuşdur”.

Q.Paşayev Nəsimi şəxsiyyətinə, Nəsimi irsinə bəslənən hörmət və ehtiramı da unutmur. Azərbaycan-Suriya əlaqələrinin mövcudluğu, Nəsiminin məqbərəsinin və məscidin YUNESKO-nun nəzarətində olması, Suriyada keçirilən konfransdan aldığı təəssürat, Hələb müftisi Dr. Mahmud Əkkamın Nəsiminin başına gətirilən bəlalara, ona verilən işgəncələrə görə üzr istəməsi, onun sözləri (“bu, hələblilərin işi deyil. Hələbdəki gəlmələrin və onların havadarlarının işi idi. Təsəllini onda tapırıq ki, Hələb Nəsimini öz oğlu kimi qoynunda uyutdu və bu gün də uyudur. Mən Nəsimiyə həmişə dua oxuyuram. Çünki o, Haqq yolunda şəhid olub. Haqsız işgəncələrə məruz qalıb... Bu gün də həmişə olduğu kimi, Hələbdə şairin adı ehtiramla yad edilir, ona işgəncə verənlər lənətlənir”), Əbdülfəttah Qələçinin Nəsimiyə həsr olunmuş “Hələb yaqutu”, 2006-cı ildə “Məlikül-işraq” (“Nur hökmdarı”) adla Hələbdə səhnəyə qoyulan əsərin sanballı əsər olmasını dəyərləndirir: “Nəsiminin qəzəllərini şərh edən ərəb tədqiqatçısı o qənaətə gəlir ki, onun şeirlərində Allah sevgisi tərənnüm edilir”. Qələçi onu da vurğulayır ki, Nəsimi heç vaxt hökmdarları mədh edən şeirlər yazmamışdır.

Q.Paşayev Nəsiminin irsinin öyrənilməsinə XIX əsrin ortalarından başladığını bildirir. Şairin əsərləri ilk dəfə 1844-cü ildə İstanbulda çap olunub. Bu "Divan"da şairin azərbaycanca yazdığı 265 məsnəvisi, qəsidə və qəzəlləri, 167 rübai və tuyuqları, ərəb dilində iki qəzəli, farsca 25 qəzəl və qəsidəsi, bir tərcibəndi" yer aldığı, bu nəşrlərdə şairin dil-üslub xüsusiyyətlərinin "dəyişdirilərək" osmanlılaşdırıldığı, onların biqrafik xarakter daşdığı, təzkirə səviyyəsindən yuxarı qalxa bilmədiyini, bununla belə, Türkiyədə tədqiqatçıların Nəsimi haqqında elmi fikir söyləməyə başlaması, "şairin bədii dilinin tarixi əhəmiyyəti haqqında" maraqlı mülahizələr irəli sürdüyü bildirilir. Türkiyə tədqiqatçılarından Abdulbaqi Gölpınarlı, Vəfi Mahir Kocatürk, İbrahim Olqun, Hüseyin Ayan və başqaları Nəsimi yaradıcılığının özündən sonra gələn şairlərə qüvvətli təsir göstərdiyindən bəhs edir və onun yaradıcılığını yüksək qiymətləndirirlər. H.Ayanın Nəsiminin həyatı, şəxsiyyəti, əsərləri və türkcə divanının elmi-tənqidi mətninə dair doktorluq dissertasiyasını, İ.Olqunun Türkiyə və başqa yerlərdə bizə məlum olmayan əlyazma nüsxələrindən söz açmasını dəyərləndirir.

Avropanın şərqşünas alimlərindən, türko-
loq Hammer-Purqştal (alman), E.C.Gibb (ingilis),
A.Bombaci (italyan) K.Buril (ABŞ), V.Smironov,

A.Krımski, Y.Bertels, İ.Braqinski (rus) və başqalarının Nəsimi yaradıcılığına dair tədqiqatlar apardığını qeyd edir.

Azərbaycanda şairin yaradıcılığının tədqiqində S.Mümtaz böyük rol oynayıb: “Tədqiqatçı tərtib etdiyi “Seyid İmadəddin Nəsimi. Əsərləri” kitabını maraqlı giriş məqaləsi ilə 1926-cı ildə çap etdirmişdir. Salman Mümtazın kitaba yazdığı giriş məqaləsi aktuallığını itirmədiyindən sonralar “Azərbaycan ədəbiyyatına dair qaynaqlar” kitabına daxil edilmişdir. Q.Paşayevin qənaətinə görə, S.Mümtazın tərtib etdiyi kitab İstanbul “Divan” nüsxəsindən fərqlənmir”. Bununla belə, S. Mümtazın kitaba şairin azərbaycanca bir qəzəlini və farsca 40-a yaxın şeirini əlavə etdiyini, eləcə də son hərflərə əsasən divan qurmaq ənənəsindən imtina edərək şeirləri “başlanğıc hərflər əsasında” sıralamasını qeyd edir. Az sonra Həmid Araslının “Fədakar şair” (1942), sonralar M.Quluzadənin Əlyazmalar fondunda saxlanan Bakı əlyazmaları əsasında tərtib etdiyi “Nəsimi. Seçilmiş şeirlər” (1962) kitabını, R.Rzanın məqalələrinin adını çəkir. Nəsimi irsinin mükəmməl öyrənilməsinə XX əsrin 70-ci illərindən başladığını, bu sahədə ümummilli lider H.Əliyevin misilsiz xidmətlərini diqqətə çəkir. Şairə həsr olunmuş

Beynəlxalq yubileyin və elmi sessiyanın 1973-cü ilin sentyabrında Bakıda keçirilməsi, sanballı araşdırmaların çap olunması dəyərləndirilir.

Yaşar Qarayev Q.Paşayevin İraqda əldə etdiyi uğurlar sırasında “Nəsiminin Divanı”nı ayrıca qeyd edir: “İlk dəfə elm aləminə Qəzənfər müəllim tərəfindən təqdim edilmiş bu Divandan sonra onlarla yeni Nəsimi qəzəli bədii və elmi dövriyyəyə daxil edilmiş, iyirmidən çox məlum qəzəlin məhz Nəsimiyə məxsusluğu barədə həqiqətə elmi və estetik möhür basılmış, onlarca bədii nümunəyə təshihlər verilmişdir”.

Q.Paşayev folklorşünas olsa da, bir tədqiqatçı alim kimi dünyaya səpələnmiş Azərbaycan xalqının böyük sənərkərləri Nəsimi, Füzuli və digərlərinin yaradıcılığına, həyatına, onlarla bağlı tarixi məsələlərə də diqqət və qayğı ilə yanaşmış, bir çox məsələlərə aydınlıq gətirməyə çalışmışdır. Hələ Sovet dönəmində dəmir sədləri dağıtmış, Azərbaycan xalqına onun bugünkü sərhədlərindən kənarında olan insanların həyatı, adət-ənənəsi, folkloru, milli-mənəvi dəyərləri ilə bağlı maraqlı məlumatları verməklə yanaşı, Nəsimi kimi böyük ustadın həyatı ilə bağlı Şərq aləmində mövcud olan tarixi mənbələrə diqqət yetirmiş, nəsimişünaslığa dair dəyərli, qiymətli

məlumatlar əldə etmiş, ədəbiyyatşünaslığımızın zənginləşməsində müəyyən rolu olmuşdur.

Qəzənfər Paşayev “Xalq şairi Rəsul Rza” məqaləsində “Azərbaycanda sərbəst şeirin əsasını qoyan və onu inkişaf etdirən” R.Rzanın folklorumuza, dünyaya səpələnmiş xalqımıza, xüsusilə, İraqda olan həmvətənlərimizin şifahi və yazılı ədəbi nümunələrinə qayğılı və sevgisinin mühüm yer tutduğunu qeyd edir.

O, Rəsul Rza ilə birgə “Kərkük bayatıları” kitabını çap etdirib (Bakı, Azərənəşr, 1968, 184 səh.). Sonralar Kərkükdə Ə.Bəndəroğlu ilə birgə Rəsul Rzanın “Ağlayan çox, gülən hanı” (Kərkük, 2007, 182 səh.) kitabını buraxıb.

Şairin “Yaralı Kərkükün bu günlü xoyrat və maniləri” əsərində bayatı üstündə köklənmiş misraları onun xalq ədəbiyyatına dərin köklərlə bağlı olduğunu, folklorla məhəbbətinin əyani sübutudur.

1980-cı ildə yazılmış bu bayatılar sanki İraqın bu günündən bəhs edir.

Kərkünün baş qalası,
Divarı daş qalası.

Ölü ana yanında
Tökür qan-qaş balası.

Bağdaddan karvan gəlir,
Qəmli, pərişan gəlir.
Kimlər qurban kəsilib
Sularım al-qan gəlir.

Q.Paşayev şairin "bütün şüurlu həyatı boyu xalq yaradıcılığından" bəhrələndiyini görür: "Bu bir həqiqətdir ki, bəzən xalq yaradıcılığının, hətta ən unudulmuş janrı belə yeni dövrün fikrini ifadə etməkdə çox münasib forma olur. R.Rzanın gənclikdə yazdığı "Beşik nəğməsi" və müdrik çağlarında qələmə aldığı "Aşırıq Yanıqlı bayatıları" şeirlərində olduğu kimi. Bu şeir parçalarında xalqa güclü bağlılıq, daha doğrusu, xalqın səsi, nəfəsi, ruhu, xalqın bayatılı nəğməsi tam parlaqlığı ilə özünü göstərir:

Sən ömrümün gülüsən,
Bağçamın sünbülüsən.
Gül dodağın güləndə
Neyləyirsən gülü sən,
Layla gülüm, a layla!
Şirin dilim, a layla!

Kərküklü müğənni Əbdül Vahid Kuzəçi oğlunun bu şeirə musiqi bəstələdiyini, Kərkük dolaylarında bu mahnının geniş yayıldığını, bu şeirdən ilham alaraq Həsən İzzət Çardaxlının “Yurd” qəzetində R.Rzaya layiq “Gözəl şairlər silsiləsindən” (1987) adlı yığcam, tutarlı məqalə yazdığını bildirir.

Q.Paşayev R.Rza yaradıcılığına dair araşdırmalarında o mətləbləri daha çox qabardır ki, onlara Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında demək olar ki, R.Rzaya qədər toxunulmamışdır.

Xalq şairi Nigar Rəfibəyliyə həsr etdiyi silsilə məqalələri, dünyasını dəyişən qələm sahibləri və alimlərə həsr etdiyi “Borcumuzdur bu ehtiram” kitabı, H.Arif, Tofiq Bayram, İsi Məlikzadə, Əlibala Hacızadə, Fikrət Qoca, Bəkir Nəbiyev və başqalarına həsr olunmuş kitabları, Hüseyn Kürdoğluya həsr etdiyi “Hüseyn Kürdoğlunun poetik dünyası” monoqrafiyası onu görkəmli ədəbiyyatşünas kimi tanıtmışdır.

Q.Paşayev Azərbaycan ədəbi prosesinin inkişafında böyük xidmətləri olan 60-cılar nəslinin görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığını yüksək səviyyədə araşdıran tədqiqatçı alimdir.

Bu araşdırmalar arasında alimin Xalq yazıçıları Anar və Elçinə həsr etdiyi məqalələri xüsusilə fərqlənir.

Q.Paşayev Anarın yaradıcılığına həsr etdiyi “Kökədən gələn ənənə” və “Ədəbiyyatımızda və ictimai həyatımızda Anar fenomeni” məqalələrində görkəmli yazıçının milli kökə bağlılığından söz açır. Xüsusi vurğulayır ki, Anarın yaradıcılığı insanı kim olduğunu anlamağa, soy-kökə qayıtmağa, gələcəyə ümidlə baxmağa çağırır. Q.Paşayev yazır ki, xalqın qürur mənbəyi olan bu fenomen yazıçı haqqında yazmaq üçün gərək milli-mənəvi dəyərlərlə yaşayasan, kökə bağlı olasan, çağdaş və klassik ədəbiyyatımıza, ədəbiyyatşünaslıq elmimizə bələd olasan. Çünki Anar təkcə qeyri-adi istedadla malik yazıçı deyil, rejissor, ssenaristdir, sənətşünasdır, tərcüməçidir, publisistdir, folklorşünasdır, ədəbi prosesə davamlı şəkildə müdaxilə edən, nüfuzlu söz sahibi ədəbiyyatşünasdır.

Alim qeyd edir ki, Anar fikir adamıdır. Onun ideyası əsasında “Qobustan” və “Dünya ədəbiyyatı” dərgiləri, “Dədə Qorqud” Ensiklopediyası, Göyçayda “Əbədiyaşar ədiblər” abidə kompleksi yaradılıb. Müəllifin göstərdiyi kimi bu il Türk ədəbiyyatı vəqfi türkdilli ədəbiyyatların önəmli təmsilçiləri üçün “Dədə Qorqud” mükafatı təsis edib. İlk mükafat “Kitabi-Dədə Qorqud”un görkəmli tədqiqatçısı Anara təqdim edilmişdir.

Məqalədə qeyd edilir ki, Anar müəllim nümunəvi təşkilatçı olduğundan, nüfuzu, müdrikliyi və səbri sayəsində 30 ildən artıqdır ki, ədəbiyyatımızın taleyinə cavabdehlik missiyasını ləyaqətlə yerinə yetirir. Bu missiyanı müstəqilliyimizin, azadlığımızın ilk illərində yerinə yetirmək çox çətin idi. Demokratiya, söz azadlığı pərdəsi altında özünü və sözünü bilməyənlərin meydan suladığı bir dövrdə Yazıçılar Birliyinə rəhbərlik etmək asan iş deyildi. Sevindirici haldır ki, Anar müəllimin rəhbərlik etdiyi dövrdə İraqda yaşayan 10-dan artıq yazıçı və şair Birliyə fəxri üzv seçilmişdir.

Q.Paşayev göstərir ki, bar verən ağaca daş atanlar çox olur. Necə deyərlər, Anar müəllimin də bostanına daş atanlar var. Müəllif belələrinə B.Vahabzadənin iki misrası ilə cavab verir:

Nə murada yetdi, nə kama çatdı,
Özgə qapısına kim ki daş atdı.

Professor Qəzənfər Paşayev Anar müəllimlə demək olar ki, yaşıddır. Bu, ona imkan verib ki, “Ədəbiyyatımızda və ictimai həyatımızda Anar fenomeni” məqaləsini Anar müəllimin şəxsiyyəti və həyat tərzini açıb göstərən cümlələrlə bitirsin:

“Bizim gənclik illərində insanlar daha ədalətli və insafli, vəfali və səmimi, dostluqda sədaqətli,

daha etibarlı, daha fədakar, milli-mənəvi dəyərlərə bağlı, özünə və sözünə qarşı daha ciddi idilər. Onlar təmənnəsiz və iddiasız yaşamağa alışmışdılar. Anar müəllim belə bir mühitdə boya-başa çatdığından bütün sadaladığımız xüsusiyyətləri görüb-götürmüş və gündəlik həyat tərzinə çevirmişdir. Odur ki, ictimaiyyət arasında gözü-könlü tox, alını açıq, üzüağ, iddiasız və təmənnəsiz yaşayan ləyaqətli ziyalı və görkəmli yazıçı kimi tanınır və sevilir”.

Q.Paşayevin Xalq yazıçısı Elçin Əfəndiyevə həsr etdiyi – “Elçin haqqında düşüncələrim” əsəri çox maraqlıdır. Q.Paşayev doğrudan da o xoşbəxt insanlardandır ki, ona “bir çox tanınmış qələm sahiblərinin yaradıcılığını sənət aləminə gəldiyi ilk gündən bu günə kimi – yarım əsrdən artıq zaman kəsiyində izləmək nəsib oldu. Onların arasında görkəmli yazıçı, tənqidçi alim, filologiya elmləri doktoru, tanınmış ziyalı, ictimai xadim, xalq yazıçısı Elçin xüsusi yer tutur. Onun əsərlərindəki “gözlənilməzlik, qeyri-adilik” tədqiqatçının marağına səbəb olan amillərdəndir. Yazıçının əsərlərini diqqətlə oxuyan, dram əsərlərinin (“Poçt şöbəsinə xəyal”, “Ah, Paris, Paris”, “Teleskop” “Dəlixanadan dəli qaçıb və yaxud mənim sevimli dəlim”, “Mənim ərim dəlidir” və s.) tamaşaçısı olan,

müəllif “Teleskop” əsəri barədə “Teleskopdan görünən dünyamız” adlı məqalə də yazıb. “Tənqid və nəsr”, “Ədəbiyyatda tarix və müasirlik problemi”, “Şəxsiyyət və istedad”, “Tənqid və ədəbiyyatımızın problemləri”, “Klassiklər və müasirlər”, “Ədəbi düşüncələr” kimi tənqid sahəsində sanballı əsərlərini “dərək edən” yazıçının xalq ədəbiyyatı ilə bağlılığı (“Dədə Qorqud aliliyi”, “Klassik aşiq yaradıcılığında “Dünya” obrazı”), folklordan qidalanan “Mahmud və Məryəm” kimi çoxlu sayda iri həcmli əsərləri tədqiqatçının diqqətindən yayınmır.

Q.Paşayev yazıçının “Mahmud və Məryəm” əsərini Əbdüllətif Bəndəroğluyla birlikdə Kərkükdə çap etdirir. Elçinin İraqda yaxşı tanındığını, hekayələrinin keçən əsrdə orada çap olunub İraq oxucularına təqdim edildiyini bildirən tədqiqatçı bu münasibətlərin İraq türkmanları ilə bağlılığımızdan irəli gəldiyini qeyd edir: “Bu, İraqda yaşayan, Füzuliyə qol-qanad verib ölməz əsərlər yazmağa sövq edən, zəmanəmizdə İraq türkmanları kimi tanınan, azərbaycanca danışan elatla tarixi birliyimizə dəlalət edir». XX əsrin ikinci yarısından bu birliyin yenidən gündəmə gəldiyi, əlaqələrimizin yenidən canlandığını, E.Əfəndiyevin rəhbərliyi altında Füzulinin anadan olması-

nın 500 illik yubileyi münasibəti ilə 128 nəfər ədəbiyyat və incəsənət nümayəndələrinin Kərkükdə keçirilən möhtəşəm tədbirə qatılmasının siyasi əhəmiyyətini vurğulayır: “İraq türkmənləri yaxşı bilir ki, İraq rejimi illərlə heç bir türk nümayəndə heyətini Kərkükə buraxmırdı. Kərkükün mədəniyyət sarayında toplaşanların Azərbaycan nümayəndə heyəti ilə görüşləri çoxdan bir-birindən xəbərsiz olan doğma qardaşların qovuşmasından, həsrətin vüsala çevrilməsindən xəbər verirdi”.

Yazıcının “Sosializm bizə nə verdi” əsəri ilə bağlı Q.Paşayevin mətbuatda çap olunan məqaləsi diqqəti çəkir. Bu yazıda yazıcının ədəbi proseslə bağlı “toxunmadığı məsələlər”i görmür. Sovet dönəmində ədəbiyyata olan yüksək maraq, kitabların insanların həyatının bir hissəsinə çevrilməsi, oxucu kütləsinin böyük maraq dairəsində olan kitab mağazalarının qeybə çəkilməsi Q.Paşayevi təəssüfləndirdiyindən onun kimi yüzlərlə elm, ədəbiyyat adamının ürəyindən xəbər verən Elçinin yazılarının üstündən keçib gedə bilmir. Sovet dövründə ədəbiyyatın, incəsənətimizin itirdiyindən çox qazandıqlarının olduğu faktdır və bunu danmaq qeyri-mümkündür. Q.Paşayev bir tədqiqatçı kimi doğru göstərir ki, “Sosializm realizmi Azərbaycan ictimai fikrinin formalaşma-

sında, milli təfəkkürün güclənməsində böyük rol oynayıb. Milli ədəbiyyatımızın aparıcı janrları – roman, povest, hekayə və s. janrlar sosialist realizmin iştirakı ilə formalaşdı və layiq olduğu yeri tutub. Eləcə də mənsur və sərbəst şeir, tragikomediya. Sosializm dövründə Azərbaycanda ədəbiyyat nəzəriyyəsi meydana gəldi, ədəbiyyatımızın fundamental tarixi yazıldı. Müasir Azərbaycan ədəbi və bədii dili formalaşdı. Dilimizin qarşılıqlı, izahlı, terminoloji, frazeoloji lüğətləri hazırlandı. Tərcümə sahəsində – Qərb və rus ədəbiyyatı ilə müasir Azərbaycan ədəbiyyatı arasında üçtərəfli gedişata malik miqyash işlər görüldü. Dediymiz kimi, müasir Azərbaycan bədii tərcümə məktəbi də sosializmin bəhrəsidir”. Bununla belə, sosializmin mənfə cəhətlərini də inkar etməyən Q.Paşayev bunu da təbii sayır; “sosializm sistemin bəhrəsi olduğundan yeri gəldikcə ona xidmət göstərmək zorunda idi”. Bu haqda da Elçinin “inkarolunmaz faktları”nı əsas götürərək yazdıqlarını dəyərləndirir. M.Müşfiq, Ə.Cavad, S.Hüseyn, H.Cavid, Y.V.Çəmənəmənli, M.Quliyev, S.Mümtaz kimi sistemin məhv etdiyi insanları, sosializmin Azərbaycanda romantizm cərəyanına vurduğu “sağalmaz yara”ları xatırladır. Elçin 1956-cı ilə qədər yaradıcı insanları sosialist rejiminə məhkum edil-

miş bilir. Q.Paşayevi bir məsələ də düşündürür: “O da var ki, elə o dövrdə də istedadlar parlayırdı. Mən bilmirəm ki, Üzeyir bəylər, Qarayevlər, Əmirovlar, Niyazilər, S.Vurğunlar, R.Rzalar, Mehdi Hüseynlər, Məmməd Ariflər, Mir Cəlallar, İlyas Əfəndiyevlər, Ordubadilər, M.İbrahimovlar, Süleyman Rüstəmlər, S.Rəhimovlar, B.Vahabzadələr, Yusif Məmmədəliyevlər, Adil İskəndərovlar, Mehdi Məmmədovlar, Tofiq Kazımovlar, Tahir Salahovlar, Mikayıl Hüseynovlar, Mikayıl Abdullayevlər, Tofiq Quliyevlər, Arif Məlikovlar, Ömər Eldarovlar bir də nə vaxt yaranacaqlar”. Bunların yaranması üçün vaxt tələb olunduğunu inkar etməyən Q.Paşayev “lakin mühit də öz işini görür” – deyir. Müstəqilliyimizi əldə etdikdən sonra Azərbaycan ədəbiyyatında hadisə hesab edilən əsərlər gözləyən Elçin də, Q.Paşayev də reallıqlarla barışmalıdır. Elçin müasir qələm sahiblərinin bir çoxlarından fərqli olaraq sovet dövrü ədəbiyyatçılarna obyektiv qiymət verib.

Q.Paşayevin xalq şairi N.Həsənzadənin “Sən bağışladın” kitabı ilə bağlı tədqiqatçı fikirləri də dəyərlidir. Azərbaycan dili məsələsinə diqqəti çəkir. İran Azərbaycanında ana dilimizə, xalqımızın mənəviyyatına qarşı çıxan şah üsuluna qarşı çevrilmiş “İran şahına məktub” şeirindən aşağıdakı misraları nümunə gətirir:

Mən heç kəsin kədərinə
şad olmadım,
Şərik oldum mən, əksinə,
yad olmadım.
Ancaq sənin pis gününü
gözləyirdim.
Mən deyirdim
Gün olacaq,-
Şaha da toy tutulacaq.

“Ləyaqətsizliyindən söz açdığınız, indi vətənsiz qalan o nankor insan anlamırdı ki, bu dünya borc dünyasıdır. O gün kimi aydın həqiqətlərə qarşı çıxır, böyük tarixi olan bir xalqın dilini məhv etmək istəyirdi. Ancaq anlamırdı ki, kər-küklü qardaşımız İrmaq demişkən “Vətən torpağı kiçilib genişlənə bilər, tamamilə əldən çıxa bilər, sərhədləri tükənə bilər, tarixi təhrif oluna bilər. Hətta şan və şərəfi tapdalana bilər, dini dəyişdirilə bilər, lakin bir şey dəyişmir. Qalan bu tək varlıq ana dilidir”.

Şairin “Rəsul Həmzətova məktub”, “Qadın” poemaları ilə bağlı fikirləri də orijinaldır. “Rəsul Həmzətova məktub” poemasını şairin bədii yaradıcılığının “parlaq səhifələrindən biri kimi” tarixdə qalacağı, bir şair kimi onu gələcək nəsil-

lərə tanıdacağı fikrindədir: “Cənubi Azərbaycanı səyahət etmiş Rəsul Həmzətova ürək sözlərinizi ürəyimcə demisiniz. Hisslərinizi yaxşı qələmə almısınız:

Oxudum mən
“İran silsilənizi”,
Var olsun, o qələm,
o ilham, şair.
Bu dəm “Azərbaycan
silsilənizi”,
Oxumaq dilədim,
danmıram, şair.
Gəldiniz, gördünüz
qədim diyarı,
O günlər tarixi günlərdi,
şair.
Göy məscid,
Urmiya,
Təbriz bazarı,
Hərəsi ayrıca əsərdi,
Şair.
Sizin şeirinizi bəzərdi,
Şair.

“Uman yerdən küsərlər” – demişlər. Fikir-lərinizə tam şərikəm”.

Q.Paşayevin N.Həsənzadənin “Sən bağışla-dın” kitabı ilə bağlı yazılmış bu yazısı yaxşı resen-ziyalardan biridir.

Qabilin yaradıcılığı ilə bağlı onlarla kitablar, çoxlu sayda məqalələr yazılmışdır. Q.Paşayevin fi-kirləri də Qabil yaradıcılığına dair araşdırması da orijinallığı, nəzəri dəyərləri ilə seçilir.

Məqalə 1973-cü ildə Bağdadda “Yurd” jurna-lında çap olunmuş və iraqılı oxucuların böyük ma-rağına səbəb olmuşdur.

“Hüseyn Kürdoğlunun poetik dünyası” monoqrafiyası XX əsrin 50-ci illərində ədəbiyyata gəlmiş Azərbaycan şairi H.Kürdoğlunun yaradıcı-lıq xüsusiyyətlərindən bəhs edir. Şairin zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığı, poetik nəfəsi, folklordan, klassik ənənələrdən yararlanma imkanları, “müa-sir həyatı mətləbləri mövcud ampuada ifadə et-mək istedadı ilə” qazandığı özünəməxsusluq, yaradıcılığında “romantika, didaktika, patetika, lirika və gerçəkli”yin sistem halında cəmləşməsi, orijinallığını təmin edən yaradıcılıq keyfiyyətləri araşdırılır, üzə çıxarılır. Tədqiqatçılar Q.Paşayevin bu monoqrafiyasını yüksək qiymətləndirirlər. İ.Həbibbəyli onun H.Kürdoğlunun bayatı dünya-

sını “bütün zənginliyi ilə” təqdim etdiyini, bayatılardan ibarət poemalar yazmasını haqlı olaraq əsl novatorluq kimi qiymətləndirməsini təqdir edir: “Azərbaycan şeirində ağıların, təcnislərin, rübailərin, az işlədilən təsniflərin, həcv, bəhri-təvil kimi unudulmaqda olan janrlarda yaşadılıb inkişaf etdirilməsində Hüseyn Kürdoğlunun xidmətlərini professor Qəzənfər Paşayev konkret bədii nümunələrlə açıb göstərmiş, təhlil edib qiymətləndirmişdir. Bununla şairin şeir yaradıcılığının janr baxımından tam və zəngin mənzərəsi bütün dolğunluğu ilə canlandırılmışdır. Bu təhlillər və ümumiləşdirmələr həm də Azərbaycan şeirinin XX əsr ikinci yarısından sonrakı dövrdəki janr imkanlarını aydın surətdə təsəvvür etməyə imkan verir. Q.Paşayev Hüseyn Kürdoğlunun çoxşaxəli yaradıcılığını ilk dəfə geniş şəkildə tədqiqata cəlb etmiş, həm şair, ədəbiyyatşünas, folklorşünas alim, həm də istedadlı tərcüməçi kimi ədəbiyyatımızda tutduğu yeri müəyyənləşdirmişdir”.

Monoqrafiyanın “Şairin poetik dünyası”, “Dördlük tarixində era yaradan şair”, “Təcnislər”, “Şairin gəraylı dünyası”, “Təsniflər”, “Hüseyn Kürdoğlunun ağıları”, “Rübailər”, “Hüseyn Kürdoğlunun uşaq şeirləri”, “Şair, alim, tərcüməçi” və s. bölmələrində bütövlükdə H.Kürdoğlu

yaradıcılığı, elmi fəaliyyəti ilə bağlı dəyərli fikirləri böyük əhəmiyyət kəsb edir.

“Gör ürəyim nə deyir” məqaləsində “həyatda çox imtahanlardan üzüağ çıxmış, ilahidən gələn fitri istedadı ilə seçilən, ömrün qürub çağına tərəf üz tutduğu bir zamanda həyatın amansız imtahanı qarşısında aciz qalan” xalq şairi Zəlimxan Yaqubun yaradıcılıq istedadını xüsusilə vurğulayır: “Z.Yaqub poeziyamıza şimşək kimi çaxaraq, dağ çayı kimi kükrəyərək, bulaq kimi qaynayaaraq gələn şairdir. Məlumdur ki, qələm sahiblərinin yaradıcılığında qabarmalar-çəkilmələr olur. Əlamətdar haldır ki, yaradıcılığını qırx ildən artıq izlədiyim (həm də mühitdən gələn sevgi ilə izlədiyim) Zəlimxanın yaradıcılığında durğunluğa, çəkilmələrə təsadüf etməmişəm... fitri istedadı malik şairlərimizin, o cümlədən də Zəlimxan Yaqubun poeziyası ilə dərinədən tanışlıqdan sonra, “Şairlər xalqın görün gözü, döyünən ürəyi, vuran nəbzidir” kəlamının hədəfə necə dəqiqliklə dəydiyinə şübhə yeri qalmır”.

Q.Paşayev Z.Yaqubun Peyğəmbərimizə həsr olunan poemasının bədii tutumunu, sənətkarlıq imkanlarını diqqətə çatdırır. Onun bir şair kimi dilini xalq dilinə qovuşdurmaq məharəti, bədii ifadə vasitələrindən bol-bol istifadə imkanları,

sənətdə səmimiliyi, təbiiliyi, əbədilik qazanan poeziyası yüksək qiymətləndirilir.

C.Məmmədquluzadənin həyatından, bədii irsindən bəhs edən, Misirdə ərəb və ingilis dillərində çap olunan “Çağdaş Azərbaycan ədibi Cəlil Məmmədquluzadə” kitabı da Q.Paşayevin ürəyindən xəbər verən bir kitab kimi dəyərləndirilir. Misirdə 1967-ci ildə C.Məmmədquluzadənin yalnız “Poçt qutusu” hekayəsi çap olunub. O vaxtdan sonra “nəhayət ki, müdrik Şərqin qapıları Azərbaycan ədəbiyyatının sütunlarından biri olan C.Məmmədquluzadənin üzünə açıldı. Və bu missiyanı azərbaycanlı alim İsa Həbibbəyli yerinə yetirdi” – deyən Q.Paşayev İ.Həbibbəylinin yorulmaz tədqiqatçı alim kimi fəaliyyətini yüksək qiymətləndirir.

Son onilliklərin ədəbiyyatşünasları arasında kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri ilə tanınan İ.Həbibbəylinin Azərbaycan elm və mədəniyyət xadimləri bibliografik göstəricisinə yazdığı məqaləsini, bir il çərçivəsində üç kitabının, neçə-neçə elmi məqaləsinin çap olunduğunu, eyni zamanda son vaxtlar “Ədəbiyyat qəzeti”ndə tənqid və ədəbiyyatşünaslıq elminin “aktual problemlərinə” həsr olunan məqalələrini dəyərləndirir. Alimin rəngarəng, təkrarsız elmi fəaliyyəti, alim

zəhməti, “Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik” adlı 696 səhifəlik möhtəşəm kitabı yüksək qiymətləndirilir. Müəllif bu kitabı “Ömür kitabı” adlandırır: “Kitab folklorşünaslıq, klassik ədəbiyyat, çağdaş ədəbiyyat, tənqid və ədəbiyyatşünaslıq, ədəbi əlaqələr, ədəbiyyat nəzəriyyəsi məsələləri, elm, elmi-ədəbi əlaqələr, incəsənət aləmi, bir az da tarixdən, mətbuat dünyası, yollar şəirdən başlanmışdı kimi bir-birindən maraqlı fəsilləri içində alır və müəllifin demək olar ki, ədəbiyyatımızın bütün dövrlərini əhatə edən çoxillik elmi axtarışlarının nəticəsidir”.

Q.Paşayev son iki ildə Anarın “Seçilmiş əsərləri”nin və Elçinin “Baş” romanının Misirdə ərəbcə çıxdığına məmnunluqla qeyd edir.

Q.Paşayevin qələmə aldığı “Səməd Vurğunun dünya şöhrəti”, Rəsul Rzaya həsr etdiyi “İki zirvədən biri”, “Abbas müəllimi anarkən”, “Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin iftixarı”, “Fərman Kərimzadə”, “Nəsrimizdə İsi Məlikzadə nəfəsi”, “Öyünməyə haqqı olan şair”, “Natiqlər yetişir, şairlər doğulur”, “Nəcəbətli adam”, “Çağdaş türk poeziyasına bir baxış” kimi bir çox yazıları Azərbaycan ədəbi mühiti, böyük sənətkarların yaradıcılığının araşdırılması nöqtəyi-nəzərdən dəyərlidir.

Qəzənfər Paşayevin “Ədəbi məktublar” (Bakı. Təhsil, 2015, 256 səh.) kitabında toplanan əlindən çox ədəbi məktublarında müxtəlif mövzulu yeni çap olunmuş kitablara, elmi əsərlərə, bu əsərlərlə bağlı ədəbi məqalələrə alimin münasibəti öz əksini tapıb. Akademiklər B.Nəbiyev, İ.Həbibbəyli, N.Cəfərov, Xalq yazıçısı Elçin, Xalq şairləri N.Həsənzadə, S.Rüstəmخانlı, professorlar N.Şəmsizadə, V.Quliyev, İ.Əbilov, Y.Axundlu və başqalarına ünvanlanmış bu məktublar alimin elmi-nəzəri, ədəbi qeydləridir. Professor Bədirxan Əhmədli kitaba yazdığı “Ədəbi məktublar-əbədi məktublar” adlı ön sözdə kitabı yüksək dəyərləndirməkdə haqlıdır: “Ədəbi məktublar” ədəbi prosesdə yeni olmasa da, professor Qəzənfər Paşayevin yaradıcılığı ilə yeni mahiyyət qazanır: tənqidin bu formasının janr zənginliyini təmin etdiyi kimi, həm də mətnə bir hərəkətlilik, canlılıq qazandırır. Bu məktublarda fikir, ifadə lakonikliyi, hadisələrə münasibətin çevikliyi, dil və üslubunun mütəhərriqliyi onu deməyə əsas verir ki, Qəzənfər Paşayev bir ədəbiyyatşünas, folklorşünas və ziyalı kimi cəmiyyəti, ədəbi cəməni düşündürən problemləri həll etmək yolunda “Ədəbi məktublar”ını əbədi məktublara çevirə bildiyi kimi, bizi də bu mövzu və problematika ətrafında

düşündürə bilir. Bizə belə gəlir ki, müəllifin bir sənətkar, ədəbiyyatşünas kimi xoşbəxtliyi də elə bundadır”.

Professor Qəzənfər Paşayevin monoqrafiyalarının, tərtib və tərcümə etdiyi kitabların sayı 50-ni keçib.

Q.Paşayev çox sayda doktorluq və namizədlik dissertasiyalarının - folklor, etnoqrafiya, dilçi, ədəbiyyatşünaslıq, dünya ədəbiyyatı üzrə opponenti olmuş, rəylər yazmışdır ki, bunlar da elmi-nəzəri keyfiyyətlərinə görə dəyərlidir.

Aspirant və dissertantları həm Şərq, həm də Qərb ədəbiyyatından dissertasiya müdafiə edərək filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almışlar.

Q.PAŞAYEV DİLÇİ ALİM KİMİ

Qəzənfər Paşayev Azərbaycan xalqının özbəöz parçası olan Kərkük, Ərbil, Tuzxurmatu, Teləfər kimi böyük şəhərlərdə, Türkmən köy, qəsəbə və nahiyələrində xalqın folkloru, ləhcəsi və ədəbiyyatı ilə ilgilənmiş vəfali bir türk manşünasdır.

Süphi Saatçı
professor (Kərkük)

Y.V.Çəmənşəminli “Dil məsələsi” məqaləsində yazır: “Dil öz kökü üstə bitər, qalxar, qol-budaq açar və bu asudəlik, təbiilik sayəsində də, böylə gözəl, zərif bir hala gələr ki, hamını heyran qoyar. Dilin kökü cəmətimizin əsrlərcə yaratdığı el ədəbiyyatıdır. Gərək onlar toplanılsın, öyrənilsin, əzbərlənsin”. Bəhlul Abdulla fikirlərində haqlıdır ki, “Arxayınlıqla deyə bilərik ki, Kərkük dialektlərini toplayarkən, öyrənərkən Qəzənfər Paşayev Yusif Vəzirin bu sözlərini nə eşitmişdi, nə də oxumuşdu. O fəhmlə başa düşmüşdü ki, bəli, dilin kökü el ədəbiyyatıdır. Elə bu fəhm də onun yaradıcılıq fəaliyyətini,

elmi araşdırmalarının istiqamətini həmişəlik olaraq Kərkük folkloruna, Kərkük el ədəbiyyatına sarı yönəltdi”.

Q.Paşayev Azərbaycan dilinin tərkib hissəsi olan Kərkük ləhcəsini araşdırmış və dilimizin təsir dairəsindən kənar qalmış, qədim dil faktlarımızı “daha çox qoruyub saxlaya bilmiş” olduğunu söyləyir. Onun Kərkük ləhcəsinin qrammatikasının, Kərkük dialektinin öyrənilməsi sahəsində uğurlu nailiyyətləri vardır. B.Vahabzadə yazır: “Xalqın ən böyük milli sərvəti onun folklorudur. Xalqın mənlisi folklorlarda yaşayır. Dilin bütün incəlikləri də yalnız burada özünü göstərir. Sən yaxşı eləyib bütün folklor materialını kərküklərin öz ləhcəsində vermişən. Burada da bizim dilimizin və mədəniyyətimizin eyniliyini əyani olaraq görürük. Bu kitabda hətta yalnız Şəki dialektində işlənən onlarca sözə təsadüf etdim. Məsələn, çiriş-yarışqan, araçı-aradüzəldən, hil gəlmək-kələk gəlmək, tənə-sırğa, külçə-paxlava. Təndirdə bişirilən yağlı çörək və s. Kərkük dolaylarında da, Şəkidə də eyni mənədadır... Doğrudur, bizimlə qohumdilli xalqların folklorunda – atalar sözlərində, nağıl, dastan, lətifə, tapmaca və s. oxşar cəhətlərə, çox yaxın olan variantlara rast gəlirik. Lakin bayatı-xoyrat janrının eynilisi yalnız bizimlə kərküklülərə xasdır”.

Q.Paşayevin bir çox məqamlarda fikirlərinə şərik olan B.Vahabzadə tarixi adlarla bağlı məsələlərə də diqqət yetirir. Azərbaycanda olan Ağdam, Ağsu, Ağdaş, Bilava, Boyat, Qarabulaq, Qaraqoyunlu, Qaradağ, Qarabağlı, Əmirli, Yəyçi, Yengicə, Mandılı, Mərdinli, Üçtəpə, Xasa, Xəsədarlı, Çardaxlı kimi yer-yaşayış adlarının eynilə Kərkük dolaylarında olmasını, onların dastan və xoyratlarında Qarabağ, Gəncə, Şəki, Şirvan və başqa yer adlarının çox mətləblərdən söz açdığını qeyd edir və Q.Paşayevə bütün bunları bizə çatdırdığı üçün “dərin təşəkkürümü bildirirəm” desəm az olar. Sən bizə elə bir xəzinə bəxş etmişən ki, xalqını sevən hər kəs üçün çox qiymətlidir” – deyir.

Kitabı oxuduqca məsafəcə bizdən uzaq olduğu qədər mənəviyyatca yaxın olan kərküklülərin ürək döyüntüsünü öz nəbzimdə hiss elədim və “Bu bizdə də belədir”dən o taya keçdim. “Onlar bizim” dedim. Buna görə də çox sağ ol, əziz qardaş” – deyirəm.

Q.Paşayev akademik M.Ş.Şirəliyevin rəhbərliyi ilə İraq-türkman ləhcəsinin (“Kərkük dialektinin fonetikasi” mövzusunda namizədlik dissertasiyasında) daha çox seçilən fonetik xüsusiyyətlərini üzə çıxarmış, saitlər və samitlər sistemi,

müxtəlif səs əvəzlənmələri, səsartımı, səsdüşümü halları, metateza, ahəng qanunu, vurğu və s. fonetik hadisə və qanunlar haqqında sistemli məlumat vermişdir.

Q.Paşayevin əsərlərinin dili tədqiqatçıların diqqət mərkəzindədir.

Əzizə Cəfərzadə "Altı il Dəclə-Fərat sahillərində" kitabının dilindən bəhs edir. "Müəllifin gözəl dili və arabir xatirələrə, əfsanələrə, rəvayətlərə müraciət etməsi kitabın siqlətini daha da artırmışdır. Kitab əvvəldən axıradək dost ölkəyə, qardaş xalqa məhəbbət hissi ilə yazılmışdır. Bu məhəbbətin tarixi isə uzundur, kökləri qədimlərə gedib çıxır. Bu məhəbbət Q.Paşayevin hər yerdə və həmişə misallar gətirdiyi Şimali və Cənubi Azərbaycan, İraq və İran azərbaycanlılarının yaratdığı folklor nümunələrində üzə çıxır, əbədi yaşayır. Bu məhəbbətin kökləri ən adi hadisələrdə, adət və ənənələrdə, hətta xörək növlərində belə özünü göstərir. Biz kitabın fəsillərarası yazılarının kiçik sərlövhələrində də ("Füzulinin nəvə-nəticələri arasında", "Adətim mənim, həyatım mənim", "Ailə, nikah, toy adətləri", "Əsrlərin izləri var bu yerdə") bu məhəbbəti duyur və görürük".

Qəzənfər Kazımov yazır: "Azərbaycanın qərb qurtaracağı bildiyimiz Kərkük elləri ərəb və kürd

xalqları əhatəsində yaşasalar da, “daim ana dilini qorumaq üçün canından keçməyə hazır olub.

Dilim-dilim,

Kəs qovun dilim-dilim.

Mən dilimnən vaz keçməm,

Doğransam dilim-dilim.

Bunlar bir kərküklünün deyil, İraq-türk-azəri elinin sözüdür, bütöv bir elin həmrəylik ifadəsi olan fikridir. Elatın az-çox qələm tutan ziyalıları daim ana dilinin keşiyində olmuşdur”.

Qəzənfər Paşayevin “İraq-Türkman folkloru” monoqrafiyasına yazılan ön sözdə İraq-türkman alimi Mahir Nakip yazır: “Aslında Azərbaycan aydını (yəni Q.Paşayev) İraq Türklərini 1959 yılında bir təsadüf eseri Kerkük”ü ziyarət edən Azeri şair və edebiyatçılar Resul Rza, Bahtiyar Vahabsade və Kasım Kasımzade ilə tanışdır. Ayrıca 1960-larda Bakü”de yaşayan Kerküklü Sinan Seid»in de bu tanışmada böyük rolü olmuşdur. Ama hiç birisinin Paşayev”in çalışmaları kadar derin iz bırakmadığı açıktır” (İraq-Türkman folkloru. İstanbul, 1998, s.11).

Qəzənfər Paşayevin “Dilimiz-varlığımız” (Bakı, “Ozan”, 2011, 208 s) kitabı onun dilçi alim kimi yüksək keyfiyyətlərindən xəbər verir. Bu

kitabda "Kitabi-Dədə Qorqud", "İraq-türkman ləhcəsi və ədəbi dilimiz", "Azərbaycan dilinin qərib dialektləri", "İraq-türkman tarixinə və dialektinə bir baxış", "Mirzə Kazımbəyin görkəmli şəxsiyyət kimi yetişməsində dillərin əhəmiyyəti", "M.F.Axundovun həyatında dillərin rolu", elmi rəhbəri akademik M.Şirəliyevə həsr etdiyi "Türkologiya elmimizin patriarxı", III fəsildə "Çağdaş dilçilərimizin yaradıcılığından etüdlər" adlı məqalələr silsiləsi, "İngilis dilinin tədrisi problemləri" adlı IV fəsildə alimi düşündürən məsələlər öz əksini tapır. Bu kitabda bir sıra məqalələrdə alimin dilçi alim kimi Rusiya, Türkiyə, Avropa, İraq və Azərbaycan alimlərinin "mötəbər tədqiqlərinə söykənərək, araşdırmalarını sırf dialektoloji və ya folklor çərçivəsindən çıxararaq mövcud mübahisələrdən çəkinməyib özünün mübahisəyə can atması, bunun tədqiq etdiyi sahəyə dərinləndirən bələd olmasından irəli gələn, nəticədə müəllifin yaratdığı elmi miqyas kərküksünaslığın bir sıra qaranlıq guşələrinə işıq salmaqla yanaşı, azərbaycanşünaslıq üçün də faydalı nəticələrə gətirib çıxarması, Azərbaycanın qədim və orta əsrlərlə bağlı dil məsələlərinə, dil materialları əsasında tarixi məqamlara aydınlıq gətirməsi (Tofiq Hacıyev) dəyərləndirilir. Q.Paşayev

“Kitabi-Dədə Qorqud”, “İraq-türkman ləhcəsi və ədəbi dilimiz” məqaləsində “İraq-türkman ləhcəsi ilə “Kitabi-Dədə Qorqud”un dili üzərində müqayisələr aparır. Onların oxşar və fərqli xüsusiyyətlərinin dil faktları əsasında təhlilini verir. “Türkman” etnonimi üzərində xüsusilə dayanır, dünya alimlərinin fikirlərinə münasibətini bildirir, Orta Asiyada yaşayan türkmənlərdən fərqli olan türkmanların “taleyin hökmü ilə çeşidli ictimai-siyasi səbəblər üzündən söy-kökündən ayrı düşdüyünü, təcrid olunaraq ərəb və kürd xalqlarının əhatəsində yaşadığını, qədim leksik və fonetik göstəricilərini qoruyub saxladıklarını görür və buna görə də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dil özəllikləri ilə “üst-üstə düşən həm leksik, həm də fonetik xüsusiyyətlər çoxdur” deyir. “Mirzə Kazımbəyin görkəmli şəxsiyyət kimi yetişməsində dillərin əhəmiyyəti” məqaləsində ömrü boyu dillərin öyrənilməsini təbliğ edən M.Kazımbəyin dünya dilçiləri arasında yeri, çoxlu dil bilmək qabiliyyəti, “rus şərqşünaslığının patriarxı” kimi rus ədəbiyyatına təsiri, dünya xalqlarının mədəniyyətinə dərinədən bələdliyi araşdırılır. Peterburq Şərqşünaslıq fakültəsini yaradanlardan biri olan, Şərq mədəniyyətinin və elminin bilicisi Kazımbəyin L.N.Tolstoy ya-

radıcılığına təsirini görür: “M.Kazımbəy iki il L.N.Tolstoya ərəb və türk (Azərbaycan) dillərindən dərns demiş, onda müdrək Şərqrə, onun mədəniyyətinə, ədəbiyyatına və s. rəğbət və münasibət aşılamişdı. Dahi Tolstoyun islam aləminə, Şərqrə münasibəti, Azərbaycanın Qax rayonunda əbədi uyuyan Hacı Murad kimi tarixi şəxsiyyətə povest həsr etməsi və s. kimi məsələlərdə M.Kazımbəyin təsirini görmək olar”.

Kazımbəyin qısa da olsa həyatından, elmi fəaliyyətindən bəhs edən bu məqalə onun irsinin öyrənilməsinə dair maraqlı faktlar verir.

“M.F.Axundovun həyatında dillərin rolu” məqaləsində onun Mirzə Kazımbəy kimi rus dilinə, ədəbiyyatına, mədəni irsinə verdiyi dəyər, onun rus və Azərbaycan xalqlarının yaxınlaşmasında xüsusi xidmətləri, müxtəlif dilləri mükəmməl bilməsi, Tiflis mühitinin onun inkişafında rolu, nəticədə çoxəsrlik Azərbaycan və Şərqrə mədəniyyətinin ən yaxşı ənənələrinə sadıq qalan, Rusiya və Qərbin tərəqqipərvər şəxsiyyətlərinin ideyalarından bəhrələnərək “dövrünün ən böyük mütəfəkkirləri səviyyəsinə” yüksələn M.F.Axundovun “Azərbaycan ədəbiyyatında əsrlərlə insanları düşündürən bir çox məsələlərin həllinə” nail olsa da, Azərbaycan dili və əlifbası ilə bağlı həyata

keçirə bilmədiyi məsələlərin də olduğu açıqlanır: “M.F.Axundovun bir dilçi kimi də əməyi böyükdür. O, ədəbi dil, ədəbi dil tarixi, lüğət tərkibi, yazı və düzgün tələffüz qaydaları, üslub, nitq mədəniyyəti, tərcümə, əlifba və s. problemlərlə məşğul olmuş, Azərbaycan ədəbi dilinin əsas prinsipləri və nəzəri əsaslarını hazırlamışdır. Azərbaycan dilçiliyində əcnəbi sözlərin lüğətinin, elmi terminlərin və eləcə də ictimai-siyasi terminlərin yaradılması məsələsi də M.F.Axundov tərəfindən irəli sürülmüş və həll edilmişdir” – deyən Qəzənfər Paşayev terminlər məsələsində fikirlərinin F.Engelsin fikirlərinə (Engelsin fikrincə, elmi-texniki terminləri başqa dilə tərcümə etmək mümkün olsaydı, onları başqa dildən olduğu kimi qəbul etməyə ehtiyac qalmazdı – Q.P) uyğun gəldiyini bildirir. M.F.Axundov yazırdı: “Biz elmi terminləri orijinalda olduğu kimi qəbul etməyə məcburuq. Çünki onlar bizim leksikonumuzda yoxdur”.

Q.Paşayev çağdaş dilçi alimlərimizin elmi fəaliyyətini də yüksək dəyərləndirir. “Dilimiz-varlığımız” kitabının “Çağdaş dilçilərimizin yaradıcılığından etüdlər” adlandırılan III fəslində Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü dilçi alim Tofiq Hacıyevə həsr etdiyi

“Türkologiya elmimizin iftixarı” məqaləsində alimin “müasir dil, dil tarixi, bədii dil, üslubiyyat, satira dili, etimologiya, leksikologiya, ədəbi tənqid, yazılı abidələr, folklorşünaslıq, klassik və çağdaş yazarlarımızın sənətkarlıq xüsusiyyətləri sahəsində” ciddi elmi tədqiqatlarından söz açır. Qəzənfər Paşayevin “Tovuzdan Azərbaycanın toponim dünyasına bir pəncərə açmış, xalqımızın soykökü, etnik tərkibi ilə bağlı maraqlı tarixi-lingvistik faktları (“Tovuzun toponim dünyası”. Bakı. “Sabah”, 2010) açmış” Zirəddin Xasiyevin, “İngiliscə-Azərbaycanca lüğət” (Bakı, “Qismət”, 2003) adlı iki cilddən ibarət kitabın müəllifi, Azərbaycan Dillər Universitetinin professoru Oruc Musayevin, tanınmış pedaqoq alim BDU-nun müəllimi Abbas Abbasovun və başqalarının elmi fəaliyyətindən bəhs edən əsərləri aktuallığı ilə diqqəti çəkir. Tofiq Hacıyev “Dilimiz-varlığımız” kitabının elmi məziyyətlərini açmaqla yanaşı fikirlərində haqlıdır ki, “Professor Q.Paşayevin monoqrafiyaları və tərtib etdiyi kitabların sayı 40-dan artıqdır. Düşünmək olardı ki, o, folklorşünas, ədəbiyyatşünas, tərcüməçi, publisist kimi xalq arasında yaxşı tanındığına, bu sahədə nüfuz sahibi olduğuna görə bir daha dilçilik aləminə qayıtmaz. Lakin belə deyilmiş...”. Bu kitab-

dakı hər bir məqalə dilçilik elminə dair maraqlı, dolğun elmi-bədii, publisistik əsərlərdir.

Professor Qəzənfər Paşayevin iştirakı ilə Milli Elmlər Akademiyamızın Dilçilik İnstitutunun “Dialektologiya” şöbəsi, “İraq-türkman ləhcəsi” (Bakı, “Elm”, 2004, 422 səh.) kitabını çapa hazırlamışdır. Kitab Q.Paşayevin maddi-mənəvi dəstəyi sayəsində işıq üzü görmüşdür. Əsərin “Giriş” və “Fonetika” fəsilərini Q.Paşayev yazmışdır. “Leksika” və “Lügət” bölmələrini isə K.Quliyeva ilə birgə yazmışdır. “Morfologiya” və “Sintaksis” fəsilərini K.İmanquliyeva, “Feil” bəhsini isə S.Behbudov yazmışdır. Bu möhtəşəm əsərə professor Qəzənfər Kazımov “Ön söz”, akademik Tofiq Hacıyev isə “Son söz” əvəzi “Azərbaycan kərkükşünaslığı”nın yeni dəyərli əsəri” adlı sanballı məqalə yazmışdır. Görkəmli türkoloq alim T.Hacıyev Qəzənfər Paşayevin elmi fəaliyyətini yüksək qiymətləndirərək yazır: “Həqiqətən bu gün Azərbaycanşünaslığda “Kərkükşünaslıq” adlı müstəqil bir elm sahəsi var. Bu elm sahəsi Kərkük-türkman elinin, dilinin, folklorunun, tarixinin bir sintez şəklində təqdimidir. Onun qurucusu prof. Qəzənfər Paşayevdir. Prof. Qəzənfər Paşayev kərkükşünaslığa məhz Kərkük ləhcəsinin öyrənilməsi ilə başlamışdı. Gələcəkdə

Azərbaycanda quracağı böyük Kərkükşünaslıq binasının təməlini bununla qoymuşdu”.

Akademik Tofiq Hacıyevin söz açdığı binanın divarlarını Q.Paşayevin Kərkük folkloru və ədəbiyyatına dair əsərləri bəzəyir. Bu binanı Q.Paşayevin ədəbiyyatşünaslıq, mətnşünaslıq, dilçilik və tərcümə sahəsindəki möhtəşəm işləri zینətləndirir. Yuxusuz gecələri sayəsində ərsəyə gələn 50-dən artıq kitabı, saysız-hesabsız elmi-publisistik məqalələri prof.Qəzənfər Paşayevə əbədilik qazandırmışdır.

Q.PAŞAYEVİN TƏRCÜMƏÇİLİK FƏALİYYƏTİ

*Qəzənfər Paşayev Azərbaycan
ədəbiyyatşünaslığında nostra
damuşşünaslığın banisidir.*

**Elçin
Xalq yazıçısı**

Qəzənfər Paşayev keçən əsrin 60-70-ci illərindən orijinaldan bədii tərcümə problemləri ilə məşğul olmuş, “Biz hazır”, “Mənəvi körpü” kimi maraqlı məqalələr yazmış, orijinaldan elmi və bədii əsərlər tərcümə etmiş, “Nostradamusun möcüzəli aləmi”nə qədər (Bakı, “Təhsil”, 2007, 760 səh.) uzun bir yol keçmişdir.

S.Rüstəmخانlı prof. Qəzənfər Paşayevin öngörücü Nostradamusla bağlı tədqiqatlarını yüksək qiymətləndirir. Q.Paşayev “doğrudan da, ensiklopedik bir bilik sahibidir. Türk, rus, ərəb, ingilis dillərinin geniş dünyası ona açıqdır. Onun maraq dairəsinin bir başında dörd misralıq bayatı dayanırsa, digər başında dörd misralıq Nostradamusun katrenləri dayanır. Biri türk xalq təfəkkürünün, digəri Nostradamusun peyğəmbəranə uzaqqörən-

liyinin qıfılbəndi. Bir tərəfdə müdrik sadəlik, digər tərəfdə yozulduqca yeni qatları açılan öngörmələr”.

Hörmətli alimin gərgin axtarışlarının nəticəsi olan “Nostradamusun möcüzəli aləmi” əsəri elmi fəaliyyətinin uğurlu bəhrəsidir. Kitab üzərində xeyli müddət vaxt sərf edən Qəzənfər Paşayevin gərgin əməyi hədəf getməyib. Onun əsəri əl-əl gəzir. Kitab mağazalarında, yazıçı, tənqidçi, alim dostları arasında ən çox maraq doğuran kitabdır.

Özündən sonra yer üzündə baş verəcək bir çox tarixi hadisələrin ilkin proqnozlarını verən, Böyük Yaradanın ona bəxş etdiyi vergi sayəsində gələcəyi görüb, gördüklərini qələmə alan Nostradamus ideyalarına, elmi, nəzəri, tarixi aspektdən yanaşan Qəzənfər Paşayev bu kitabda müdrik ilahiyyatçı, tarixçi, nəzəriyyəçi, ədəbiyyatşünas kimi diqqəti cəlb edir.

Dünya, kainat, olum, ölüm, insan ömrü, alın yazısı və s. haqqında, Tanrının yaratdığı insana münasibəti, yetişdirdiyi tarixi şəxsiyyətlər, dünyada baş verə biləcək hadisələr barəsində Nostradamusun söylədiyi fikirlərin dərin təhlil və şərhini verən alim gəlmiş qənaəti oxucularla bölüşür. Nostradamusun “əsrlərlə öncə yazdıqlarının zəmanəmizdə möcüzəli şəkildə yerinə yetməsi, özündən əsrlərlə sonra dünyaya gələcək bir

çox tarixi şəxsiyyətlərin nəinki adlarını, talelərini, hətta hakimiyyət müddətlərin»dən söhbət açdığı, “sübuta ehtiyacı olmayan aksiomaya” çevrildiyini bildirərək belə bir qənaətə gəlir ki, “deməli, insan dünyaya gəlməmişdən çox-çox əvvəl onun həyatı proqramlaşdırılmış. Daha qabağa gedərək belə deyə bilərik ki, təkcə insanlar deyil, bütün Kainat sistemli şəkildə proqramlaşdırılır, kompüterləşdirilir və əgər belə demək mümkünsə, kodlaşdırılmış!”

Əsərin oxucuda yaratdığı hisslər alimin diqqətindən yayınmır. Üzləşdiyi “möcüzəli bir aləm”, “bəşər övladının keşməkeşli həyatında gərdaşın hökmü ilə baş verən hadisələrlə” yenidən tanışlıq onu Nostradamus sənəti üzərində düşünməyə vadar etmiş, yeddi ildən çox müddətdə onun külliyyatı üzərində araşdırmalar aparmış, tariximüqayisəli şəkildə apardığı elmi, nəzəri təhlil və tədqiqlər sayəsində alim Nostradamusun külliyyatını ilk dəfə bütövlükdə Azərbaycan dilində oxuculara çatdırmağa nail olmuşdur və bu sahədə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında nostradamuşünaslığın banisi kimi təqdirəlayiq fəaliyyətin sahibidir.

Alimin V.Şekspirə, Aqata Kristiyə, Sula Benetə, Aleksandr Dümaya və başqalarına həsr et-

diyi məqalələri geniş oxucu kütləsinin dərin marağına səbəb olmuşdur.

Q.Paşayev “Con Steynbek və Azərbaycan ədəbiyyatı” məqaləsində aspirantı olmuş Müşfiq Babayevin Nobel mükafatçısı, ABŞ yazıçısı Con Steynbek (1902-1968) yaradıcılığından bəhs edən “Con Steynbek yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı ilə müqayisəli kontekstdə” monoqrafiyası ilə bağlı fikirlərini söyləyir: “Əsər ciddi elmi axtarışların səmərəli nəticəsidir, – desək ədalətdən kənar olmaz. Tədqiqatın məqsədi yazıçının yaradıcılığını monoqrafik hüdudlarda araşdırmaq, Azərbaycan ədəbiyyatı ilə müqayisəli kontekstdə təhlil etmək, ədibi Azərbaycan ədəbi mühitində tanıtmaq, yaradıcılığının bədii-fəlsəfi nailiyyətlərini milli-ədəbi düşüncəmizin axarına yönəltmək olmuşdur”.

Qəzənfər Paşayev sonralar da, bu mövzuya qayıtmış, Con Steynbekin ingilis dilindən birbaşa Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək çap edilən “Qəzəb salxımı” (tərcüməci Ülfət Kürçaylı) və “Həyəcanlarımızın qışı” (tərcüməci Müşfiq Babayev) romanlarına “Dahilik mərtəbəsindən vida nəğməsi” adlı ön söz yazmışdır (bax: Con Steynbek. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2013, s. 5-8)

Q.Paşayev Aleksandr Dümanın “Qafqaz səyahətnaməsi” kitabı üzərində dayanır. Kitab

Q.Paşayev və Həmid Abbasov tərəfindən ingilis-fransız dilindən tərcümə edilərək “Qafqaz səfəri” (Bakı, “Yazıçı”, 1985, 142 səh.) adı altında təkrar-təkrar çap olunmuşdur. Onun araşdırmalarına görə yazıçı 1858-ci ilin ortalarından 1859-cu ilin fevralına qədər Rusiyada və Qafqazda olmuş, “hər bir xalqın milli-mənsubiyyətini əks etdirən zəngin material toplamışdır”. Onun səyahətnaməsinə daxil olan “Qafqaz səfəri” 1859-cu ildə Parisdə, 1861-ci ildə Tiflisdə rusca, 1962-ci ildə Nyu-Yorkda ingiliscə çap olunmuşdur və tədqiqatçı əsərin ilk çapının üstün cəhətlərini səfər zamanı yazıçını müşayiət edən rəssam Moynenin çəkdiyi şəkillərdən verilən reproduksiyalarda görür. Çünki sonrakı nəşrlərdə buna rast gəlinmir: “Kitab çox kiçik hərflərlə yığılmış, qədim kitablar kimi iki sütunludur. Buradakı yazılar 64 başlıq altında cəmləşdirilmişdir. Bunlardan 30 başlıq altında yazılar Gürcüstanın, az bir hissəsi Dağıstanın, qalanları isə Azərbaycanın payına düşür”. Kitabda yazıçının Azərbaycana aid olmayan bir çox səhifələrində də ölkəmizdən və xalqımızdan dönə-dönə söhbət açdığını bildirir. Q.Paşayev əsərin tərcüməçisi olmaqla yanaşı, bir ədəbiyyatşünas kimi də fikirlərini söyləyir. A.Dümanın Azərbaycan təbiətindən və insanların “məftunluqla” söz açdığını, Xəzər dənisi

zini, Kürü, Samuru, Qudyalçayı, Şahdağı ilhamla qələmə aldığını söyləyir.

Kitabda Azərbaycanla bağlı bölmədə yazıçı qədim Dərbənd şəhərindən, orada yaşayan azərbaycanlılardan, Quba, Bakı, Şamaxı, Nuxa şəhərlərindən, tarixi abidələrdən, mədəniyyətimizdən, adət-ənənələrimizdən, bazarlarımızdan, Azərbaycan ipəyindən, silahlarımızdan, zərgərlərimizin misilsiz əl işlərindən, kabab, cızbız, plov və s. milli Azərbaycan yeməklərindən, Şamaxıda şahinlə qırqovul ovundan, Nuxada qara qoç döyüşündən, qara zurnanın müşayiəti ilə pəhləvanlarımızın gülüşündən, rəqslərimizdən, Sumqayıt yaxınlığında azərbaycanlıların onu duz-çörəklə qarşılamlarından, Şamaxıda Mahmud bəyin evində təşkil olunmuş musiqi məclisindən, Suraxanıda azərbaycanlı evində qonaq qalmağından ürəkdolusu bəhs etdiyini, Natəvan və başqa tarixi şəxsiyyətlərlə görüşlərindən, azərbaycanlıların "həssas, səmimi, qayğıkeş, ağıllı, qonaqpərvər, mehriban, sözübütöv, doğrucul, dəyanətli, mərd, çevik, qədd-qamətli, gözəl" olduqlarını xüsusilə qeyd etməsini, kitabın həm fransız, həm də ingiliscə nəşrində xəncər, papaq, börk, karvansara, peşkəş, başmaq, batman, arxalıq, qonaq, şişlik və s. sözlərin Azərbaycan dilində olduğu kimi verildiyini qeyd edir.

"Qafqaz səfəri" xalqımızın tarixi, coğrafiyası,

etnoqrafiyası, məişəti, adət-ənənəsi, həyat tərzi və s. barədə məlumat verən qiymətli kitabdır". Burada yazıçını məftun edən məqamlara toxunulur. Qafqazi "bəşəriyyətin beşiyi" adlandıran yazıçının, Qafqaz, xüsusən də Azərbaycan təbiəti və insanların ürəyində dərin iz saldığını öz sözləri ilə ("Nə olaydı mənə bir də bu yerlərə gəlmək qismət olaydı", "Bazarı və şəhəri xeyli gəzdik. Elə bil ürəyimizə dammışdı ki, daha Nuxadan gözəl bir yer görə bilməyəcəyik" və s.) verir. Aleksandr Dümanı bir yazıçı kimi heyran qoyan məqamları dilə gətirir: "Qafqaz səfəri"ndən görünür ki, A.Düma sadəcə olaraq yol qeydlərini qələmə alan adi səyyahlardan olmamışdır. Kitabı oxuduqca, yazıçının müdrik Şərqi, Şərq xalqlarının adət-ənənəsini, Şərq mifologiyasını, qədim Şərq tarixini dərinləndirən bilməsi, onlardan yerli-yerində istifadə etməsi adamı heyran qoyur. O, həsəd aparılacaq qədər dünyagörüşünə, həyat təcrübəsinə, dərin müşahidə qabiliyyətinə malik, xalqını, vətənini ürəkdən sevən, onun rifahı və inkişafı uğrunda çalışan bir şəxs olmuşdur".

Q.Paşayev A.Dümanı böyük həyat təcrübəsi, ensiklopedik bilik, dərin müşahidə qabiliyyəti olan bir sənətkar kimi yüksək qiymətləndirir.

ABŞ Elmlər Akademiyasının və Ölkəşünaslar Cəmiyyətinin üzvü Sula Benetin 1976-cı ildə Nyu-Yorkda çap olunmuş “Necə yaşayasan-yüzü haqlayasan” kitabı Qafqaz, o cümlədən, Azərbaycan xalqının mədəniyyəti, sakinləri, onların həyatı, adət-ənənələri, yaşayış tərzı, uzunömürlü insanların bəhs edir. Q.Paşayev bu əsəri orijinaldan Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş, Azərbaycan-Amerika ədəbi-elmi əlaqələrinə aid giriş yazmış, “Yazıçı” (Bakı, “Yazıçı”, 1989, 212 səh.) nəşriyyatında çap etdirmişdir. Akademik Teymur Bünyadov bu tərcümənin dəyərini verir və yazır: “Yüksək peşəkarlıq baxımından qarşısına qoyduğu çətin işi uğurla yerinə yetirən tərcüməçinin əməyi hər cür tərif və təqdirəlayiqdir. İstedadlı mütərcimin qəlbinə və düşüncələrinə doğma olan bu əsəri dilimizə çevirərkən böyük əmək sərf etməsi göz qabağındadır. Belə olmasa idi bu dəyərli əsər oxucular tərəfindən özününkü kimi qarşılanmazdı”. Q.Paşayev Aqata Kristinin “Mavi qatarın sirri” (Bakı, “Sabah”, 1995, 248 səh.) detektiv romanını ingilis dilindən tərcümə etmişdir.

Q.Paşayev, eləcə də prof.İrac Parsınecadın 1989-cu ildə ABŞ-da çıxan “M.F.Axundzadənin ədəbi tənqidi” əsərini Azərbaycan dilinə çevirmişdir (Bax: Q.Paşayev. “Seçilmiş əsərləri”, VII cild, 2012, səh.569-590; “Azərbaycan” jurnalı, №2, 2012).

NƏTİCƏ

*Uzaqdan axardı Dəclə və Fərat,
İraq görünərdi uzaqdan uzaq.
Nə aydın görünür o ellər indi,
Qəzənfər olalı bu yolda çıraq.*

Gündüz Əlizadə
rəssam

Akademik İsa Həbibbəyli fikirlərində haqlıdır: “Qəzənfər Paşayev zamanında öz əməyinin dəyərini xalqından, onun böyük sənətkarlarından, ziyalılarından alıb. O, Q.Paşayevi “fərqli bir vətəndaşlıq mövqeyi nümayiş etdirən”, “zəhmətkeş alim” kimi qiymətləndirir. Onun pafosdan uzaq olan vətəndaşlıq anlayışının «sərhədlərini, üfüqlərini olduqca geniş görür: “Böyük mənada Azərbaycanı tam əhatə edən bu vətəndaşlıq duyğusu onun Kərkük dolaylarındakı fəaliyyətini, dünya ədəbiyyatının ölkəmizdə tanınılması ilə əlaqədar zəhmətlərini, ədəbiyyatşünaslıq, dilçilik, folklorşünaslıq istiqamətlərindəki fəaliyyətlərinin də mayasını, cövhərini təşkil edir.

Q.Paşayev bir alim olmaqla yanaşı, bir şəxsiyyət, insan kimi də öz müasirləri tərəfindən qiymətli

mətini alıb. Filologiya elmləri doktoru, professor Q.Paşayev haqqında danışanda ilk növbədə məhz alimliklə insanlığın təbii vəhdəti yada düşür.

Professor Şahin Xəlilov yazır: “Qəzənfər Paşayev müasir ədəbi düşüncə dünyamıza Allahın bəxş etdiyi qeyri-adi bir fenomendir”.

Ə.Xələfli doğru fikirdədir ki, Q.Paşayevin “Altı il Dəclə-Fərat sahillərində” adlı kitabı sovet dövrünün şablon kitabçılıq ənənələrini demək olar ki, darmadağın elədi. O kitabın özü bir möcüzə idi. Dünyanın görünməyən tərəflərini görməyə can atanlar üçün bir açara çevrildi... Əl-əl gəzən kitabında “bürclərin təhlili və insan taleyində bürclərin rolu” yazıları o dövr üçün Sovet ideologiyasına qarşı özünəməxsus bir müharibə elan olunması demək idi. Şübhəsiz, bu müharibədə Q.Paşayev qalib gəldi. Çünki sovet ideologiyası həyatdan gəlməyən nəzəriyyələrə əsaslandığı halda, Qəzənfər Paşayevin dünyagörüşü bilavasitə həyata, insan psixologiyasına söykənirdi”.

Q.Paşayev tədqiqatları ilə, xüsusilə İraq türkmanları, Kərkük elləri ilə bağlı tədqiqatları ilə geniş oxucu kütləsinin məhəbbətini qazanıb. Xalq yazıçısı M.Süleymanlıya görə, “Kərkük bayatları” ilə İraq türkmanları kəşf olundu. Bu kəşf Qəzənfər müəllimin adı ilə bağlıdır və yüz-yüz illər boyu biz özü-

müzü tanıdıqca Q.Paşayevin adına təşəkkürlər söyləyəcəyik. “Bəlkə də bu kitab olmasaydı mən 1969-cu ildə radioda “Bulaq” verilişini yaratmazdım. O zaman mən, məndən bir addım qabaqda olan bir neçə sağlam adama sığınmışdım. Əbədi təşəkkürlərə layiq olan bu duyğular zədələnməmiş türk düşüncəsinin yetirməsidir.

Qəzənfər Paşayev də bu düşüncəni yaşadan ziyalılarımızdandır” – deyir.

Q.Paşayev müstəqilliyini qanı, canı bahasına əldə etmiş Azərbaycanının vətəndaşıdır. Eyni zamanda qəlpə-qəlpə ondan qoparılmış anayurdun, qatarı pozulmuş, dünyaya səpələnmiş xalqının milli-mənəvi dəyərlərinə sahib çıxma biləcək qeyrət sahibi olan vətəndaş alimidir. O, bu gün İraq-türkman ellərinin ədəbiyyatının, tarixinin, dilinin, etnoqrafiyasının üzə çıxarılmasında bütün bacarığını, imkanlarını səfərbər etdi. Neçə-neçə qəzənfər paşayevlər yetişəcək ki, qərbli, şərqli, şimalı, cənublu azərbaycanlılarla yanaşı şumerlərdən üzübəri, bəlkə də ondan da əvvələ gedib çıxan, dünyaya səpələnən xalqımızın hələ çox məlum olmayan, gizli qalan tarixini, milli köklərimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi aşkar edəcək, tarixin qatlarına çöküb qalmış tarixi, ədəbi abidələrimizi üzə çıxaracaq, sivil bir xalq kimi, insanlığın beşiyi olan

torpağın sakinləri kimi nələrə qadir olduğumuzu sübut edəcəklər.

AMEA-nın Folklor İnstitutunun direktoru, akademik Muxtar Kazımoğlu yazır: “Kərkük Q. Paşayev yaradıcılığında sadəcə predmet deyil, Kərkük Q.Paşayev yaradıcılığında baxış nöqtəsidir, xüsusi mövqedir. Məhz bu mövqe Q.Paşayevi Kərküklə yanaşı, Dərbənddən, Təbrizdən, Borçalıdan da yazmağa sövq edir. Məsələn burasındadır ki, Q.Paşayev Azərbaycan türklərinin mənəvi varlığına bir bütöv kimi baxmaq istəyir. Bu bütövə coğrafi meyarla yanaşmağın heç də həmişə özünü doğrultmadığını nəzərə alan Q.Paşayev bizdən kənardə yaşayan ellərimizi məqsədli şəkildə, xüsusi diqqət mərkəzində saxlayır. Dərbənddən, Borçalıdan, Təbrizdən yazmaq, Kərkükə onlarla məqalə, neçə-neçə kitab həsr etmək, qınına çəkilib burnunun ucundan o tərəfi görməmək xislətinə dolayı da olsa, etiraz etməyin bir formasına, üsuluna çevrilir”.

“Kərkük sevdalı elm adamı” adlı kitabda (Bakı. “Təhsil”, 2013) əcnəbi alimlərin Q.Paşayevin yaradıcılığına həsr olunan elmi, ədəbi publisistik yazıları çap olunub. Onun yaradıcılığı ilə bağlı Türkiyədə, İraqda, İranda türkcə, ərəbcə dərc olunan məqalələr bu kitabda öz əksini tapıb.

Həmin məqalələrdə Q.Paşayevin alim, tədqiqatçı kimi fəaliyyəti yüksək dəyərləndirilir. Dr. Əbdüllətif Bəndəroğlu, Fatimə Səllumi, Dr. Cəlil Kəmaləddin, Qasım Sarı Kəhya, Zahid əl-Bayati, Məhəmməd Bayat, Mövlud Taha Qayaçı, Əbdülhəmid Həmudi, Prof. İhsan Doğramacı, prof. Sübhü Saatçı İsa Özqan, prof. Mahir Nakip, prof. Mustafa Arqunşah, və s. alim və tədqiqatçıların Q.Paşayev irsinə, şəxsiyyətinə hörmət və ehtiramı Azərbaycan elminə, mədəniyyətinə bəslənən hörmət və ehtiramın ifadəsidir.

Onu da deyək ki, professor Qəzənfər Paşayevin 80 illik yubileyi ərəfəsində kərküklü alimlər Dr. Mustafa Ziya və Dr. Şəmsəddin Kuzəçi Kərkükdə “Kərkük sevdalısı Qəzənfər Paşayev” adlı kitab çap etdirdilər (Kərkük, 2017, 152 səh.). Hər iki alim professorun yubileyində iştirak və çıxış etdilər. Onların ən böyük hədiyyəsi yazdıqları kitabı yubilyara təqdim etmək oldu. Professor Qəzənfər Paşayevin dostları geri döndükdən sonra kitaba yubileyə bağlı əlavələr edərək yenidən buraxdılar (Kərkük, 2018, 212 səh.)

Kitaba Dr. Mustafa Ziya ön söz (s. 7-10), Dr. Şəmsəddin Kuzəçi əhatəli giriş (s. 11-29) yazmışdır. Bu çox maraqlı kitab dörd bölümdən (fəsildən) ibarətdir: “Həyatı və karyerası”, “İraq

Türkmanları ilə ilgili fəaliyyəti”, “Qəzənfər Paşayev haqqında yazılanlar”, “Qəzənfər Paşayevin əsərləri və 80 illik yubileyi”.

Bundan başqa, Prof. Dr. Süphi Saatçı “Qardaşlıq” dərgisində (aprel-iyun, 2018, İstanbul) və Dr. Şəmsəddin Kuzəçi “Kərkük” dərgisində (yanvar-mart, 2018, Kərkük) prof. Qəzənfər Paşayevin yubileyi ilə bağlı yazılar çap etdirmişlər.

Azərbaycanlı alimlərin Q.Paşayevin yaradıcılığına həsr edilən “Ömrün əbədiləşən illəri” (Bakı, “Təhsil”, 2012, 672 səh.) kitabı alimin möhtəşəm işlərindən söz açır.

Azərbaycanın görkəmli elm xadimlərindən olan Qazənfər Paşayevə həsr olunan Biblioqrafiyalar (2013, 240 səh və 2017, 320 səh) da onun parlaq yaradıcılığından söz açır.

Q.Paşayevin 7 cildliyinin davamı “Seçilmiş əsərləri”nin VIII-IX-X cildlərində 2012-ci ildən sonra çıxan kitabları və elmi-publisistik məqalələri toplanmışdır. Buraya “Elçin haqqında düşüncələrim”, “Ədəbi məktublar”, “Ədəbi estafetlərdə keçən ömür”, “Əta Tərzibaşının folklorşünaslıq fəaliyyəti”, “Hüseyn Kürdoğlunun poetik dünyası”, “Həyat düşüncələri” kitabları, elmi-publisistik məqalələri və alimin 80 illik yubileyi ilə bağlı materiallar daxil edilmişdir.

Q.Paşayevin yeddi cildlik “Seçilmiş əsərləri” (Bakı, 2012) və VII cildliyin davamı VIII-IX-X cildliyi də (Bakı, “Təhsil”, 2018) artıq çap olunub.

BDU-nun rektoru, ixtisasca kimyaçı, akademik Abel Məhərrəmov Q.Paşayevin “Seçilmiş əsərləri” ilə bağlı müəllifə ünvanlanan təbrikində yazır:

“Hörmətli Qəzənfər müəllim!... Siz Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında xüsusi çəkisi olan gözəl alimlərimizdənsiniz! Uzun illər müxtəlif mövzularda yazdığınız publisistik yazıları, maraqlı elmi tədqiqatları toplayaraq “Seçilmiş əsərlər” kimi təqdim etməyiniz çox təqdirəlayiq haldır. 50 ilə yaxın xalqımızın sevdiyi çox dəyərli yazıların bir yerə toplanması Q.Paşayev yaradıcılığını sevən milyonlar üçün, hətta sərhədlərimizdən çox uzaqlarda yaşayan minlərlə soydaşımız, həmçinin Kərkük türkləri, Türkiyə türkləri və digər milyonlar üçün mədəni hadisə hesab edilə bilər. Şübhə etmirəm ki, Respublika kitabxanalarının, o cümlədən Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasının qızıl fonduna daxil ediləcək bu əsərlər bir çox nəsillərin milli vətənpərvərlik, təəssübkeşlik, türkçülük və beynəlmiləçilik ruhunda tərbiyələnməsində əhəmiyyətli rol oynayacaqdır”.

Zaman gələcək, vaxtilə əldən gedən milli, mədəni, mənəvi, maddi mənsubluğumuzu sübut edən haqlarımızın türk dünyasının möhkəm birliyi sayəsində özümüzdə qaytarılacağına əmin olduğumdan bu yolda Səməndər quşu tək tükündən od götürən ziyalılarımız, elm xadimlərimiz, tarixçilərimiz, folklorşünaslarımız, dilçilərimiz, ədəbiyyatşünaslarımız xatırlananda Q.Paşayevin işıqlı siması, böyük əməyi də mütləq və mütləq unudulmayacaq.

QƏZƏNFƏR PAŞAYEVİ ANLAMAQ

*Bizim nəsil üçün İraq Füzulidən,
Füzuli Kərbaladan başladığı kimi,
Kərkük də Qəzənfər Paşayevdən
başlayır.*

Yaşar Qarayev

AMEA-nın müxbir üzvü

Araşdırmaçı, yazar, dilçi, folklorşünas və bizim üçün ən önəmlisi Türkmənşünas alim Q.Paşayevi anlamaq çox məsuliyyətli bir işdir. Q.Paşayevin əsərlərini oxuyub, incələmədən, analiz etmədən və bilavasitə onunla danışib, söhbətləşmədən onu anlamaq mümkün deyildir. Bəzi mövzular var ki, yazıldığı kimi deyil. Bəziləri də göründüyü kimi deyildir. Hz. Mövlana nə gözəl demişdir: “Ya olduğun kimi görün, ya göründüyün kimi ol”. Bax, Q.Paşayev də belə bir insandır. Onu ancaq Mövlanananın sözündə anlarsan. Çünki o, olduğu kimi görünən və göründüyü kimi də olan bir insandır. Onun gizli-saxlısı heç olmamışdır. Elmində, biliyində dəqiq, şəffaf və açıqsözlüdür. Doğruya doğru, yanlışla yanlış deyən açıqürəkli

bir alimdir. İnsanlığın insan üçün yaradıldığına inanan bir insandır Q.Paşayev...

Q.Paşayevi bir neçə sətirlə və ya bir məqalə ilə başqalarına anlatmaq imkansızdır. Onu doğru və açıq bir şəkildə anlatmaq üçün 50 əsərdən artıq əsər yazmaq gərəkdir. Onun gördüyü işləri və elmi çalışmaları, o cümlədən bu günə qədər bir çox insanın cəsarət etmədiyi sahələrdə araşdırma aparmağı ancaq böyük ürəyə və titanik səylərə sahib olan biri edə bilər. Məhz bu da professor Qəzənfər Paşayevdir. Bu insanı anlamaq, incələmək ancaq əsərləri oxunmaqla mümkün ola bilər.

Q.Paşayevin bütün yönünə işıq tutmaq və onun İraq türkmanları ilə bağlı çəkdiyi zəhmətlərdən danışmaq istəyəm ki, "soyu soyundan, kökü kökündən" olan bir toplumu necə sevdiyini və bu sevginin əsl qaynağının haradan gəldiyini vurğulamaq mənim üçün Qəzənfər Paşayevi anlatmaq yolunda ən dəyərli bir duyğudur...

Q.Paşayev folklor, ədəbiyyat, sənət əsərlərini sevgi, dostluq, vəfa və həsrət duyğularıyla yazmışdır. Zaman-zaman ruh halları da təsirli bir faktor olmuşdur. Onun duyğulu olması ruhuna hoparaq əsərlərində də əks olunmuşdur. Bu duyğular həyat fəlsəfəsinə də yön vermişdir.

Bu duyğularla yaşayan Q.Paşayev əsərlərini başqalarına da bu duyğularla oxutmaqdadır. Onun iç dünyası doludur; yazması, araşdırması, bir sözlə, alimliyi, aldığı nəfəs kimi onun üçün önəmli bir hissiyətdir. O hisslərlə yoluna və sevgisinə davam edən Paşayev “Bu sevdə ölüncədi” əsərində bütün dünyaya bir mesaj verməyə çalışmışdır. Öncə İraq türkmənlərinə deyir ki, “ölüncəyədək mən sizin yanınızdayım”. Azərbaycana deyir ki, “İraq türkmənləri sizin öz qan qardaşlarınızdır”; bu sevdanı ömür boyu sürdürür. İnsanlığa da mesaj verir ki, “İnsan, İnsan üçün yaradılmışdır”. Bunu bilin ki, Tanrım da belə əmr etmişdir.

Əlinizdəki, Dr.Gülxani Pənah tərəfindən yazılan “Şəxsiyyətlə yaradıcılığın vəhdəti” adlı bu əsəri Qəzənfər Paşayevin həyat yolunun yığcam bir şəkildir. Onun insanlıq yaşamındakı çalışmasının bir budağıdır. Onun əkdiiyi ağacın kökünün dərin və güclü olduğu qədər, o budağın da nə qədər varlıq yaydığını görürük.

Bu gün onun həyatını oxuduqda öncə Azərbaycan mədəniyyətinə, sonra İraq Türkmən ədəbi və mədəni əlaqələrinə nə qədər bağlı olduğunu, nə qədər bircanlı ədəbiyyat, mədəniyyət olduğunu görəcəyik. Q.Paşayev bunun da ilha-

mını **Heydər Əliyevin** bu qiymətli sözlərindən almışdır: **“Tarixi araşdıranda gördüm ki, Güney Azərbaycan, Quzey Azərbaycan və İraq türkmənləri bir bütövün parçalarıdır”**.

Kərkük sevdalısı professor Qəzənfər Paşayevi anlamaq və başqalarına anlatmaq yuxarıda dediyim kimi, əlbəttə, bir yazıyla mümkün deyildir; ancaq əlinizdəki bu əsəri yaxşıca oxumaq, yaxşıca analiz etmək və yaxşıca anlamağa çalışmaq mümkünüdür...

Dr. Şəmsəddin KUZƏÇİ
Şair-publisist,
Kərkük Kültür Dərnəyi başqanı
BAKI, iyul-2018

MÜNDƏRİCAT

<i>On söz. Yollar Kərkükdə kəşişir</i>	4
<i>Giriş</i>	11
<i>Q.Paşayev və İraq-Türkman folkloru</i>	24
<i>Q.Paşayev və Çağdaş Kərkük ədəbi mühiti</i>	75
<i>Q.Paşayev və Azərbaycan folklorşünaslığı</i>	86
<i>Q.Paşayevin ədəbiyyatşünaslıq fəaliyyəti</i>	99
<i>Q.Paşayev dilçi alim kimi</i>	143
<i>Q.Paşayevin tərcüməçilik fəaliyyəti</i>	155
<i>Nəticə</i>	163
<i>Şəmsəddin Kuzəci. "Qəzənfər Paşayevi anlamaq"</i>	171

**“Elm və təhsil” nəşriyyatının direktoru:
Professor Nadir MƏMMƏDLİ**

Dizayner: Zahid Məmmədov
Texniki redaktor: Yadigar Mirbağırzadə

Çapa imzalanmış 21.08.2018
Şerti çap vərəqi 11 Sifariş № 116.
Kağız formatı 84x108 1/32. Tiraj 500 .

Kitab “Elm və təhsil” nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur
E-mail: nurlan1959@gmail.com
Tel: 497-16-32; 050-311-41-89
Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev 8 /4